

VEJLEDENDE LÆSEPLANER

For Frederiksborg Amts
Specialskoler 2005

Frederiksborg Amts Folkeskoler
for børn med svære
generelle indlæringsvanskeligheder

Maglebjergskolen · Skolen ved Kæret · Skolen ved Skoven

INDHOLDSFORTEGNELSE

FORORD	2
BAGGRUND OG FORMÅL	3
BASALE OG TVÆRFAGLIGE INDHOLDSOMRÅDER	6
Fagenes fælles grundlag	6
Sansning	6
Grundlæggende motorisk udvikling	7
Basal kommunikation	8
Den kognitive udvikling	8
Bilag 1 – motorisk udvikling	10
Bilag 2 – kommunikation	17
Elevernes alsidige personlige udvikling	19
Om temaet (Fælles Mål – Faghæfte 24)	19
Social læring	20
Selvhjælp	23
Undervisning af elever med lav udviklingsalder	25
FAGOMRÅDER OG OBLIGATORISKE EMNEOMRÅDER	28
Dansk	28
Engelsk	42
Kristendomskundskab	44
Historie	48
Samfundsfag	52
Idræt	56
Musik	62
Billedkunst	69
Håndarbejde	76
Sløjd	79
Hjemkundskab	82
Matematik	85
Natur/teknik	89
Geografi	95
Biologi	99
Fysik/kemi	103
Dansk som andetsprog	106
Drama	109
Færdselslære	113
Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab	117
Uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering	122
Børnehaveklassen	124

FORORD

Vejledende læseplaner for Frederiksborg Amts børnespecialskoler for elever med svære generelle indlæringsvanskeligheder.

Dette hæfte beskriver de vejledende læseplaner. Disse beskriver formål og indhold for de vigtigste stofområder (fag og emner) for specialskolerne.

Stoffet er bygget op over aktuelt og nødvendigt materiale fra Folkeskoleloven, fra De centrale kundskabs- og færdighedsområder, fra Klare Mål og fra Fælles Mål (hæfte 1 til 25).

Sammenhængen mellem disse og sammenhængen til læreplaner og fagsignalelementer m.m. er tydeligt beskrevet i ethvert hæfte om Fælles Mål, Undervisningsministeriet.

Endelig er der hentet stor inspiration og delvist også tekst fra et tilsvarende materiale fra år 2000 - venligst stillet til rådighed af Fyns Amt.

Hæftet er udarbejdet over en treårig periode af seks lærere fra skolerne, terapeuter og skoleledere. Det er redigeret af den amtslige forvaltning.

Uddannelses-, erhvervs- og kulturudvalget har haft materialet til orientering.

Maj 2005
UE&K-forvaltningen
Specialundervisningen
Frederiksborg Amt

BAGGRUND OG FORMÅL

Årsager

Flere årsager har været medvirkende til, at nærværende materiale netop er blevet til nu:

- **Udsigt til at ældre lærere med stor viden og erfaring slutter deres arbejdsliv**
- **Manglende specialundervisningsmæssig viden hos nyuddannede lærere**
- **Forældreusikkerhed**
- **Indførelsen af Klare Mål og Fælles Mål**
- **Kommunalreform 2007**

Udsigt til at ældre lærere med stor viden og erfaring slutter deres arbejdsliv

Det er en kendt sag, at mange undervisere med Speciallæreruddannelse og speciale C i læreruddannelsen inden for en overskuelig årrække forlader specialskolerne på grund af alder. Denne gruppe undervisere er typisk uddannet, mens specialundervisning var en obligatorisk del af læreruddannelsen. Eller de har efterfølgende tilegnet sig denne viden. De har også virket, mens fokus på specialundervisning af elever med generelle indlæringsvanskeligheder, såvel ministerielt som forskningsmæssigt, var på sit højeste. Derfor har de en stor ballast og en stor know-how, som er væsentlig at bevare – og videregive.

Manglende specialundervisningsmæssig viden hos nyuddannede lærere

I dag udgør specialundervisning generelt kun en meget lille – og ikke obligatorisk – del af læreruddannelse.

Af denne eventuelle lille del udgøres undervisning af de allersvageste, de udviklingshæmmede elever, igen en lille del.

Der er derfor et stærkt ønske i ledergruppen og i den amtslige forvaltning om at bidrage til synliggørelsen af fagenes indhold i folkeskolen for gruppen af nyuddannede undervisere.

Forældreoplysning

I en tid hvor specialundervisning, cost-benefitanalyser, diagnoser, rummelighed, internationale undersøgelser og mange andre begreber i meget høj grad præger mediebildet – og dermed forældre – er det væsentligt som specialskole at kunne redegøre for, hvad indhold og omstændigheder omkring skolens undervisning er.

Hele eller dele af materialet vil derfor også være brugbart i en dialog mellem forældre og skole.

Indførelsen af Klare Mål og Fælles Mål

En naturlig del af hele folkeskolens virksomhed er naturligvis at indkorporere nye ministerielle tiltag. Oftest er det imidlertid ikke særlig tydeligt, når lovgivningen ændres, at se på hvilken måde, der er taget højde for, hvordan undervisningen for de sværest handicappede elever (her elever med svære generelle indlæringsvanskeligheder) er tænkt ind i nyskabelserne.

Derfor er hæfterne også et udtryk for en udredning af disse sammenhænge og en tydeliggørelse af fagenes og emnernes identitet i specialrelationen.

Kommunalreform 2007

At nærværende materiale er fremstillet netop i denne tid med en ny kommunalreform i snarlig udsigt er ikke en tilfældighed. Det amtslige specialundervisningsområde vil få nye driftsherrer og det er forventeligt, at disse vil interessere sig for, hvad undervisning er for disse elever.

Det er ønsket, at materialet kan oplyse og inspirere i en tid, hvor fokus også i høj grad vil være på videndeling.

Såfremt kommunerne i højere grad end i dag skulle ønske at oprette egne tilbud for elever med svære generelle indlæringsvanskeligheder, er det håbet, at hæftet kan give forståelse for og inspiration til denne noget anderledes undervisningstænkning.

Formål med lokale læseplaner

De lokale læseplaner skal skabe en sammenhæng mellem på den ene side folkeskolelovens bestemmelser og på den anden side de målsætninger og indholdsområder i undervisningen, som netop specialskolens elevgruppe særligt har behov for.

Udgangspunktet er – som det anføres i Folkeskolelovens § 18:

”Undervisningens tilrettelæggelse, herunder valg af undervisnings- og arbejdsformer, metoder, undervisningsmidler og stofudvælgelse, skal i alle fag leve op til folkeskolelovens formål og varieres, så den svarer til den enkelte elevs behov og forudsætninger.”

Brug af fagbeskrivelser

Fagbeskrivelserne skal betragtes som et vejledende redskab for læreren, når denne skal udvælge undervisningsstof, som er tilpasset den enkelte elev.

Læseplaner tager udgangspunkt i en række fag og emner, selvom specialskolens undervisning oftest drives som ”ikke-fagdelt undervisning” og dermed er mere helhedspræget.

Grundet elevernes store individuelle behov og udviklingsalder er der udarbejdet et væsentligt afsnit om ”Basale og tværfaglige indholdsområder” – dette afsnit adskiller sig betydeligt fra almen skolens undervisningstænkning.

Ikke alle fagområder/emner er medtaget i denne beskrivelse. De udeladte fag/emner dækker områder, der slet ikke er relevante for specialskolens elever. Var de det, var eleven formodentlig ikke placeret korrekt i skolesystemet. Valgfag kan efter Folkeskoleloven tilbydes på 8. til 10. klassetrin. Kun faget drama er skønnet at være relevant generelt set. De øvrige valgfag kan være aktuelle på den enkelte skole afhængigt af den aktuelle elevgruppe.

Alle undervisningsministeriets fagbeskrivelser kan ses på internetadressen:

www.faellesmaal.uvm.dk

Udvidede fagbeskrivelser og trinmål

Undervisning på specialskolen tager udgangspunkt i elevens aktuelle kompetencer, hvilket i høj grad kan betyde, at undervisningen inddrager viden og færdigheder, som normalt regnes for ”overstået” inden skolestarten. Læreren udvælger derfor i nogen tilfælde stofområder, som traditionelt hører før-skole-alderen til, men som er yderst relevant stof for specialskoleeleven. Fagene er derfor beskrevet i en bred indholdsmæssig beskrivelsesramme.

Læseplanerne er beskrevet fag for fag. Det betyder imidlertid ikke, at undervisningen nødvendigvis er fagopdelt i praksis, således at alle fag har deres timer på ugeskemaet. Tværtimod er tværfaglighed helt essentiel i sin undervisningsform.

Materialet Fælles Mål opererer med begrebet trinmål. Trinmål beskriver populært sagt, hvad eleven skal kunne på bestemte klassetrin. Da specialskolens elever ikke udvikler sig med samme kontinuerlige progression som elever i den øvrige folkeskole, er det ikke meningsfyldt at arbejde efter disse trinmål. Det betyder, at den individuelle undervisningsplan for den enkelte elev i sin funktion erstatter trinmålene. Herved bliver disse beskrivelser også af overordentlig stor betydning.

Stoffets opbygning

Fagenes rækkefølge

Fagenes rækkefølge er sat på baggrund af deres omtale og beskrivelse i Folkeskoleloven.

Samme grunddisposition

Alle fagbeskrivelser har stort set samme grunddisposition:

- **Om faget**
  - I relation til Folkeskoleloven
  - På specialskolen
- **Formål for faget**
  - Generelt
  - I relation til elevgruppen
- **Det faglige indhold**
  - Signalement af faget
  - I relation til elevgruppen

Trods denne disposition fremtræder fagbeskrivelserne ikke helt ens. Det skyldes to forhold: For det første er fagene i sig selv af forskellig karakter – fra de meget konkrete håndværksmæssige til de mere teoretiske. Og for det andet er afsnittene skrevet af forskellige personer, som har kunnet tilføre deres særlige faglige kunnen. Dette er ønsket bevaret ved redigeringen.

Tak

En stor tak til Fyns Amts specialundervisningsafdeling for uvurderlig inspiration med håbet om, at den må blive gensidig.

Og en ligeså stor tak til alle deltagende parter for at have lagt engagement og energi i tilblivelsen af materialet. Det vil uden tvivl kunne danne et godt fundament for fremtidens udfordringer – såvel på den enkelte skole som i den fremtidige struktur – alt sammen til gavn for eleverne.

UE&K-forvaltningen
Specialundervisningen
Frederiksborg Amt

BASALE OG TVÆRFAGLIGE INDHOLDSOMRÅDER

Fagenes fælles grundlag

Fagenes fælles grundlag er ikke et fag eller et enkelt undervisningsområde. Begrebet dækker over en række indholdsområder, som i fællesskab udgør grundlaget for undervisning i alle fag og emner på specialskolen. Det drejer sig om helt basale forudsætninger for indlæring og om grundlæggende funktioner, som kan blive undervisningens indhold for en bestemt elev, hvis det skønnes relevant.

Et sådant undervisningsstof vil især være relevant for gruppen af multihandicappede elever. Dog vil elementer i de nævnte områder og funktioner tillige være relevante for mange andre elever.

Et tværfagligt samarbejde med fysio- og ergoterapeuter samt talepædagoger vil være meget relevant og givende for indholdet i undervisningen.

Af pædagogiske grunde og for overskuelighedens skyld er det gavnligt at udskille og beskrive de enkelte områder hver for sig. Det lader sig ikke gøre at opstille indbyrdes rækkefølge for de forskellige områders udvikling, da disse dels er afhængige af hinanden, dels udvikles sideløbende.

Et barns udvikling er sammenhængende og bør ses som et hele.

Med henblik på udvælgelse af relevant undervisningsstof for den enkelte elev beskrives følgende basale områder:

- **Sansning**
- **Grundlæggende motorisk udvikling**
- **Basal kommunikation**
- **Kognitiv udvikling**

Sansning

Sanser defineres her som individets modtageapparat for stimuli fra omverdenen og fra egen krop. Sansning er det nederste fundament for liv og udvikling. For at anskueliggøre hvad der foregår, når der tales om sansning, kan følgende lille eksempel nævnes:

En berøring på fingeren skaber på samme tid opmærksomhed, tanker, følelser, indlæring, forståelse og motoriske reaktioner. Hermed er det åbentlyst vigtigt, at eleverne får mulighed for at udvikle sanserne optimalt, så de bliver i stand til at bruge dem i hele deres udvikling.

At indlære og klare krævende opgaver i skolen og alle andre steder forudsætter en evne til at bearbejde, samordne og integrere sanseindtryk.

Sanseintegration

Sanseintegration kan defineres som den neurologiske proces, der organiserer sanseimpulser fra egen krop og fra omgivelserne, så kroppen kan bruges på en effektiv og målrettet måde i samspil med omgivelserne. De rumlige og tidsmæssige aspekter af information fra forskellige sansemodaliteter skal tolkes, forbindes og samordnes.

Sanseintegration dækker over hele processen fra sensorisk registrering til praktisk handling. Eksempelvis foregår sanseintegrationen fra det øjeblik man får øje på mælkekartonerne, til man har hældt mælk op i glasset – måske endda uden at spilde.

Graduering af sansemotoriske input

Barnet erfarer/udvikler sig blandt andet via sansemotoriske input og som oftest gennem leg og barnets indre drivkraft. Derfor bør al læring/undervisning baseres på en kombination af det legende element, barnets kompetencer, mangfoldige sanseinput (ikke på samme tid) med en tilhørende adaptiv respons.

Afhængig af elevens sansemotoriske udvikling kræver nogle aktiviteter hjælp til stimulering for at frembringe en adaptiv respons. Andre elever vil alene kunne frembringe en adaptiv respons ved, at de fysiske omgivelser og materialer er udformet bevidst og rummer mangfoldige sanseinput.

Med nogle børn skal man være meget bevidst om ikke at bombardere dem med for mange sanseinput på en gang, da det kan medføre distraktion og forhøjet arousal.

Ydre og indre sanser

Sanserne opdeles i de ydre og de indre sanser:

De ydre er sanser, der fortæller os om omverdenen

Følesans (taktil):	Berøring, smerte, temperatur
Høresans (auditiv):	Grov skelnen, finere skelnen, retning, afstand
Smagssans:	Salt og sødt, surt og bittert, behagelig/ubehagelig smag
Lugtesans:	Behagelig/ubehagelig lugt
Synssans (visuel):	Fiksation, akkomodation, divergens, konvergens, syn på nært hold, afstandssyn

De indre sanser, der fortæller om vores forhold til omverdenen

Ved hensigtsmæssig sansebearbejdning giver sansereceptorerne information om:

Proprioceptive sans:	Bevidsthed om kroppen i stilstand/i bevægelse Muskelspænding/afspænding, vægtbedømmelse, ledenes stilling Barnet skal uden synets hjælp kunne gengive/kopiere passiv placering af kropspositioner og kropsbevægelser
----------------------	--

Vestibulær-/labyrintsans:	Grundlaget for bevægelse, balance, fart, ligevægt, tyngde
---------------------------	---

Grundlæggende motorisk udvikling

Den grundlæggende motoriske udvikling omfatter det normale barns fysiske udvikling fra 0 til mellem 12 og 18 måneder. Den hænger nøje sammen med udviklingen af alle sanserne.

Gennem perceptionsprocesserne har den motoriske udvikling relation til den kognitive udvikling, og derfor har motorisk træning og sanseintegrationstræning væsentlig betydning for hele barnets udvikling.

Den følgende gennemgang af den normale barns motoriske udvikling tager sit udgangspunkt i en bevægelsesorienteret beskrivelse og er inddelt i seks perioder. Grænserne for hvornår barnet har opnået en færdighed er flydende, og der fokuseres mere på kvaliteten i den opnåede færdighed end på tidspunktet, hvornår den er opnået.

I relation til et barn på en specialskole for børn med generelle indlæringsvanskeligheder er det vigtigt at tage højde for, at barnet ikke følger den normale motoriske udvikling. Barnet skal betragtes som et hele med udgangspunkt i barnets samlede ressourcer og alder.

Se endvidere bilag 1 vedr. "Den grundlæggende motoriske udvikling".

Basal kommunikation

Tilknytning og kommunikation er grundlæggende for menneskets personligheds- og identitetsudvikling. Kommunikation har ligeledes afgørende betydning for udvikling af intellektuelle, kognitive processer. Elever med generelle indlæringsvanskeligheder kan ofte have svært ved at kommunikere. Derfor kan det være nødvendigt at se på, hvordan de basale færdigheder udvikles og i forlængelse heraf at understøtte med Tegn-til-Tale, symboler og andre hjælpemidler.

Der findes ingen børn, der ikke kommunikerer. Barnet fødes med reflekser, der danner basis for den tidlige kommunikation, som udvikles gennem sociale relationer med voksne, der tolker signalerne. Det er den voksnes ansvar at tolke og ud fra tolkningen at udvikle et kommunikativt miljø.

Det normale barn gennemløber den basale kommunikationsudvikling, der blandt andet danner baggrund for den egentlige sprogudvikling (jf. Maja Lisina). For børn med generelle indlæringsvanskeligheder og specielt for multihandicappede børn kan en fase, der normalt gennemløbes på to til fire måneder vare år, i nogle tilfælde livet ud.

Se endvidere bilag 2 vedr. "Den kommunikative udvikling".

Kognitiv udvikling

Her defineres kognition som en uophørlig ændring defineret som en proces af at lære at kende eller at opleve: handlingen "at få en idé". (Siegel og Cocking fra J.H. van der Poel, p. 119). Den kognitive udvikling er afhængig af eller hænger sammen med de øvrige beskrevne områder bl.a. basal kommunikation i barnets tidlige udvikling. Den kognitive udvikling kan beskrives som en proces, der begynder med spædbarnets refleksagtige adfærd, efterfulgt af flere efter hinanden følgende faser, indtil den abstrakte og logiske tænkeevne er opnået.

De processer, der ligger til grund for barnets erkendelse af omverdenen, kan opstilles i hierarkisk orden:

- Vågenhed
- Opmærksomhed
- Sprog
- Hukommelse
- Konstruktive evner
- Højere kognitive funktioner

(Anne Vibeke Fleischer: *Børn med hjerneskader II*)

Tænkning omfatter tre psykologiske processer:

- at TÆNKE PÅ NOGET (at associere)
- at TÆNKE SIG OM (at ræsonnere)
- at TÆNKE OM NOGET (at vurdere)

Hvordan tænkningen udvikler sig og foregår, er beskrevet bl.a. af Mogens Hansen i bogen ”Intelligens”, hvor Howard Gardners teori om de syv intelligenser bruges som beskrivelsesramme.

Hver sin intelligens har - i denne model - sin struktur, sine udviklingstrin og sine procesforløb, men der er også en sammenhæng på trods af hvert moduls særpræg.

Den grundlæggende motoriske udvikling

Udvikling 0-6 uger:

Spontane bevægelsesmønstre

- Barnet er ustabil. Det er svært at finde en stilling, det kan holde
- Bevægelserne foregår i hele kroppen og kaldes massebevægelse. Barnet kan ikke bevæge f.eks. en arm eller en hånd isoleret
- Automatiske bevægelser i de første leveuger, ligner primitive reflekser
- Asymmetrisk hovedstilling med begyndende stabilitet omkring skulderbladene, når barnet *ligger på maven*. Først mod slutningen af perioden kan barnet holde hovedet i midterstilling
- Ustabil ryggleje med tendens til at vælte over på siden. Fodsålerne vender mod hinanden
- En hånd går til munden, ikke begge hænder på en gang
- Hænderne er oftest lukkede, men kan godt åbnes
- Ledene er som oftest bøjede. Der er større aktivitet i bøjemuskulaturen end i strækkemuskulaturen
- Vægten fordeler sig med størst tyngde på øvre del af brystkassen og noget på knæene (*maveleje*)

Bevægelse af øjne og arme

- Ved fødslen ukoordinerede øjenbevægelser i alle retninger, men øjenkontrollen udvikles hurtigt
- Synsfeltet er lille og barnet kan ikke bruge hænderne i *maveleje*
- Hovedet er vendt mod siden i *ryggleje*
- I de første leveuger bruger barnet øjnene til at "række", "gribe" og "holde fast", da det ikke kan udføre målrettede række/gribe bevægelser med hænderne, *ryggleje*
- Man regner med, at et nyfødt barn ser bedst på en afstand af 20 cm
- Barnet opfatter lys, kontraster, mors/fars ansigt og strækker sig efter en ting, der bevæger sig.
- Det månedgamle barn følger en genstand, der bevæger sig fra den ydre synsrand til centrum, med øjnene. Fikserer, først mor/far, kortvarigt
- Ingen akkomodation og farveopfattelse
- Dårlig kontrol af armene. Udvikles langsommere end synet
- Det hænder, at tommelfingeren skiller sig ud, og de andre fingre "spiller"
- Barnet sutter på tommelfingeren eller bagsiden af hånden

Reflekser, sanser og kommunikation

- Barnet er domineret af bestemte reflekser og reflekslignende bevægelsesmønstre som f.eks. søge-sutte-synke-refleks (tactus), griberefleks i hænder (kan ikke slippe) og fødder (Babinski), mororefleks (afværge), støtterefleks (steppegang uden at barnet kan bære sin egen vægt), reflekskrydsning, blinkerefleks, hørerefleks og gråd
- Reflekser er defineret ved, at den samme stimulans altid udløser den samme ufrivillige bevægelse, og er mest udtalte i alderen 0-6 uger. Hos normale børn forsvinder de fleste reflekser inden for de tre første måneder, (støtterefleks efter 2. måned, griberefleks i hænder efter 4. måned, griberefleks i fødder efter 12.-14. måned) men hos f.eks. børn med cerebral parese repræsenterer forsinkede, forstørrede, og patologiske reflekser et stort problem

- Skelner salt fra sukker
- Skrig og gråd varieres hurtigt, så især mor/far kan tolke barnets budskab
- Det månedgamle barn kan skelne mors/fars stemme fra andre.

Tarm og blære

- Hyppig udtømning
- Det månedgamle barn tre til fire gange daglig

Udvikling 7-16 uger

Spontane bevægelsesmønstre

- Når barnet er lidt over 7 uger, kan det løfte hovedet i den asymmetriske stilling, dreje det mens det er løftet, komme til midterstilling og holde det der i et øjeblik i *maveleje*
- Større stabilitet i skuldre og hofter, således at barnet mod slutningen af perioden kan hvile på albuer og underarmene med strakt hofte i *maveleje*
- Fingrene kradser i underlaget
- Ligger trygt *på ryggen* med "næsen lige i vejret", armene ligger ud til siderne i skulderhøjde
- Samler hænderne i midterlinjen og putter dem eller en genstand i munden i *rygleje*
- Griber med fødderne med 90 graders bøjning i knæene, fodsålerne mod hinanden i *rygleje*
- Bøjer knæene mod brystet og "klapper på knæene" i *rygleje*
- Vender fra ryg til side og enkelte gange til mave
- Holder hovedet stabilt i *maveleje* og siddende, holder hovedet ved drejning *rygliggende* ved 3-måneders alderen
- Rotation i rygsøjlen (columna) fra 3 1/2 måneders alderen
- Vægten fordeler sig ved 6-8 uger med mest tyngde på maven i navlehøjde, ved 16 uger med støtte på albue og underlivsben

Bevægelse af øjne og arme

- I *maveleje* er synsfeltet ganske lille
- I *rygleje* bruger det syv uger gamle barn fortsat øjnene til at strække sig efter, gribe og holde fast ved ting
- *Rygliggende* kan det 3 måneder gamle barn fokusere længe på et stillestående objekt, og det kan se genstande, som er helt ned til seks cm borte
- Barnet kan i denne alder følge en genstand, som bevæger sig i en hvilken som helst retning.
- I frontalplanet følger barnet over midterlinjen helt op til 180 grader i *rygleje*
- Barnet flytter blikket fra genstand til genstand, *rygliggende*, hovedet deltager i bevægelsen
- Leger med hænderne samlet over brystet, *rygliggende*
- Barnet viser generel uro, når f.eks. et stykke legetøj holdes op foran det
- Senere strækker barnet armene ud efter legetøjet, men får ikke fat i det
- I slutningen af perioden kan barnet holde en genstand fast, men ikke række/gribe med hænderne
- Grebet er et hårdt helhåndsgreb
- Medbevægelse i 2. hånd, holder med 3., 4. og 5. finger

Reflekser, sanser og kommunikation

- Støtterefleksen aftager og griberefleksen kan løsnes passivt, slipper bevidst omkring 3 1/2 måneders alderen
- Sanser med munden
- Ansigtsmimik
- Drejer hovedet efter lyd, ser efter lyden
- Smiler socialt
- Pludrer socialt, omkring 3 måneders alderen har barnet lært, at man ikke taler i munden på hinanden, men skiftes til at lytte og tale/pludre
- Ler højt omkring 3 1/2 måneders alderen

Mad, tarm og blære

- Forventer mad efter visuel stimuli omkring 3 måneders alderen
- Differentierede tungebevægelser
- To udtømminger daglig omkring 2 måneders alderen, uregelmæssige fra omkring 3 1/2 måneders alderen

Udvikling 4-6 måneder

Spontane bevægelsesmønstre

- Hovedet løftes, når barnet ligger på *maven*, og drejes fra side til side
- Støtter på albuerne og kommer senere op på strakte arme i *maveleje*
- Lærer at styre hovedet i alle udgangsstillinger. Ser sig omkring, f.eks. når det bæres på armen
- Griber og manipulerer legesager, *maveliggende*
- Barnet arbejder for at komme i total stræk, når det ligger på *maven*, og i en total sammenbøjet stilling, når det ligger på *ryggen*, forsøger at tage fat i tærne (kaldet "øje-hånd-fod-koordination")
- Bøjer hoften godt, *maveleje*
- Asymetrisk spark i knæene, fodsålerne mod hinanden i *maveleje*
- Løfter hovedet fra underlaget, *rygliggende*, ser og griber en eller begge fødder. Putter dem i munden
- Sætter fødderne i underlaget og løfter rumpen
- Vender fra ryg til mave med rotation i rygsøjlen, men ikke hel god koordination endnu
- Vægten fordeler sig med mere tyngde på albue eller hånd, skambenet og lår. "Hopper", nogen vægtbæring

Bevægelse af øjne og arme

- Øjne og arme arbejder sammen og observeres som et hele både i *mave-* og *rygleje*
- *Maveliggende* vil barnet søge at få fat i legetøjet, som ligger lige ved siden af. Senere vil det gribe ud efter og manipulere det. Meget små genstande gribes med "pincet greb" i slutningen af perioden
- *Rygliggende* betragter barnet hænderne, som det vender og drejer
- Barnet kan række ud og gribe i alle retninger, men fingrene bøjes ofte, før hånden rækker frem

- Det første greb er et helhåndsgreb. Genstanden er inde i hånden. Efterhånden overtager tommelfingeren styringen af grebet og i slutningen af perioden er alle fingre aktive
- Tohåndsbrug bliver efterhånden mindre anvendt, og barnet kan holde en genstand med én hånd

Reflekser, sanser og kommunikation

- Søge-sutte-synke-refleks er helt væk omkring 5 måneders alderen
- Fingrene puttes i munden og barnet sutter på alt for at undersøge det
- Barnet opdager sin egen krop, og de åbne hænder undersøger de forskellige legemesdele
- Smiler til eget spejlbillede (ca. 5 måneder gammel)
- Lytter mere bevidst, pludrer for sig selv og pludrer nu på forskellige vokaler
- Fjerner klæde fra ansigtet

Mad, tarm og blære

- Fastere føde (mos)

Udvikling 6-9 måneder

Spontane bevægelsesmønstre

- I denne periode sker der store synlige ting på bevægelsesfronten, byggende på det barnet tidligere har lært
- Koordinationen af gamle og nye bevægelsesmønstre bliver mere synlige
- Barnet kommer op på strakte arme og støtter på hånden i *maveleje*
- Strækker sig bagover
- Kommer op på alle fire. Leger i firstående stilling med at finde balancen. Rokker frem og tilbage
- Kryber diagonalt
- Kravler mod slutningen af perioden ukoordineret. Sætter sig ned fra kravlestilling
- Putter foden i munden i *rygleje*
- Fuldt koordineret vending i *rygleje*, barnet leger med de forskellige stadier i vendingen, ind og ud af balance
- Ruller
- Halvt siddende støttende med armene
- Omkring 8 måneders alderen kan barnet sidde længe uden støtte med ret ryg, læner sig frem og til siden
- Begyndende gangbevægelser og vægtbæring når barnet holdes lodret
- Omkring 8 måneders alderen står barnet støttet

Bevægelse af arme og øjne

- Selve strækbevægelsen ledes ikke længere af synet, men barnet fokuserer på genstanden og fører hånden direkte til målet. Justering undervejs er unødvendig
- Barnet kan holde vægten på én arm og løfte den anden op over skulderhøjde for at gribe ud efter et stykke legetøj i *maveleje*
- Tilbøjeligheden til at lukke hånden, når armen strækkes, er væk
- Fingrene strækker sig og spredes før grebet, uanset genstandens størrelse
- Slipper genstande som ligger på et fast underlag

- Fører ting fra hånd til hånd
- Kan holde to genstande
- Pincetgrebet udvikles mellem tommel- og pegefinger
- Slår genstande i bordet op og ned. Gribeslippeleg
- Hurtig skiftende fikseringer, begyndende samsyn, akkommodationer ufuldstændige
- Omkring 8 måneders alderen: ser op-ned siddende

Reflekser, sanser og kommunikation

- Faldrefleks: barnet støtter med hænderne, når det falder fremover og til siden
- Symmetrisk tonisk halsrefleks i *maveleje*, aftager omkring 8 måneders alderen
- Føler også med fingerspidserne, undersøger alt
- Bider i og smager på alt
- Skelner at mad smager forskelligt og har forskellig konsistens
- Berører sit eget spejlbillede
- Mere varieret pludren, giver tydelig udtryk for glæde eller utilfredshed
- Pludrer for at få opmærksomhed

Mad, tarm og blære

- Tyggebevægelser op og ned
- De første tænder bryder frem. Fast føde
- Omkring 8 måneders alderen kan barnet begynde at spise mad, det selv kan holde, f.eks. brød, kiks og frugt

Udvikling 9-15 måneder

Spontane bevægelsesmønstre og selvhjælp

- Koordineret, diagonal kravlen (krydsmønstre)
- Leger i siddende stilling, i og ude af balance, kan dreje rundt, rumper sig frem
- Kommer efterhånden op i 1/2 knæsiddende, 1/2 knæstående stilling og dyb hugsiddende stilling
- Rejser sig til stående ved at strække begge ben samtidig, hvis det ikke støtter sig til noget, ellers via 1/2 knæstående
- Går sidelæns f.eks. langs møbler
- Står alene på gulvet ca. 12 måneder gammel
- 10 måneder: går få skridt når der blir holdt i to hænder
- 11 måneder: går holdt i én hånd
- Ca. 12 måneder går barnet alene med alle tre led bøjede, ikke retningsbestemt
- Ca. 15 måneder kravler barnet op ad trapper
- Tager enkelte beklædningsgenstande som strømper og trøje af selv

Bevægelse af arme og øjne

- Det 9 måneder gamle barn ser sammenhænge og sætter ting sammen
- Barnet "klapper kage" og snart slår det to klodser mod hinanden
- Genkender enkelte genstande
- Barnet har nu et helt perfekt pincetgreb, når det samler en lille genstand op
- Omkring 10 måneders alderen får barnet en vigtig færdighed: Tidligere fulgte dets behand-

ling af genstande et fast mønster - først række, så gribe og holde. Nu kan barnet gribe og så række. Denne evne er nødvendig for at kunne håndtere værktøj

- “Give-tage”-lege
- Det 12 måneder gamle barn kan bygge tårn af to klodser
- Barnet kan pege i f.eks. en bog, og putte små kugler i en smal flaskehals
- Barnet mangler endnu at kunne slippe godt. Der ses stadig primitive bevægelsesmønstre - overdreven strækning og spredning af fingrene etc.
- Barnet kan afpasse håndteringen af en genstand ud fra, om den er blød eller hård, stor eller lille, tung eller let når det drejer sig om kendte genstande
- Kaster ting, ikke retningsbestemt
- Spiser med ske, men drejer den forkerte vej og spilder
- Ser - bedømmer - rækker ud efter
- Det sete huskes - formkonstans
- Øjnene følger hurtigt f.eks. en trillende bold
- Synsstyrke: 3/36

Reflekser, sanser og kommunikation

- Faldrefleks: bagud
- Babinski aftager omkring 15 måneders alderen
- Visuel sansning øges fra 9 måneders alderen, syn og fingre sanser
- Rækker mod et smertende sted, ca. 10 måneder gammel
- Fra ca. 11 måneders alderen sanser barnet mindre med munden og mere med fingre og syn
- Fra ca. 12 måneders alderen husker barnet det hørte, smag og lugt i længere tid
- Rokker til musik
- Lokaliserer lyd fra ca. 15 måneders alderen
- Barnet forstår en del opfordringer, som f.eks. “kan du klappe-kage”
- De første ord, som “mor” og “mam” kommer omkring et års alderen

Mad, tarm og blære

- 9 måneder gammel: spyttter ud ved hjælp af tungespidsen
- Regelmæssige udtømminger efter et eller to måltider
- 15 måneder: drikker selv af krus
- Spiser rugbrød med pålæg selv
- Afføring: holder ofte igen og slapper pludseligt, siger til bagefter
- Blære: bevidst kontrol kan begyndes

Udvikling 18 måneder

Spontane bevægelsesmønstre og selvhjælp

- Går retningsbestemt, bredsporet gang
- Kravler op på en stol
- Kravler baglæns op ad en trappe
- Går op ad en trappe med dobbelt skridt og holder ved gelænder
- Hopper på flad fod
- Spiser selv med ske
- Tager selv tøj af

Bevægelse af arm og øjne

- Slipper hurtigere
- Bygger tårn af tre klodser
- Sætter klodser på en række
- Ikke-retningsbestemte kradserier, senere tegnes lodret streg
- Dominant hånd anvendes
- Barnet afpasser håndteringen af en genstand ud fra om den er let eller tung, også når det drejer sig om ukendte genstande, armen falder ikke længere ned, når en tung genstand løftes

Tarm og blære

- Afføring: siger til for sent
- Blære: siger til bagefter, først 21 måneder gammel kan barnet kontrollere blæren

Den normale motoriske udvikling skal ses som en grundlæggende viden i forhold til et barn med generelle indlæringsvanskeligheder. Barnet har en anderledes udvikling, hvor der tages udgangspunkt i barnets funktionsniveau, selvstændighed, alder og mentale udvikling.

Den kommunikative udvikling

I henhold til Maja Lisina er der seks faser i den kommunikative udvikling:

Fase 1 - Den førkommunikative periode (0-1 måned)

Barnets adfærd er knyttet til dets behov for mad, bevægelse, fysisk kontakt m.m. Barnet må selv handle aktivt for at kunne blive tilfredsstillet fuldt ud og på de rette tidspunkter ved for eksempel at sige lyde og bevæge sig, så den voksne bliver opmærksom. Her lægges grunden til alle barnets senere kontakter til omverdenen. Disse medfødte evner er til stede hos det nyfødte barn, men det er af afgørende betydning for dets udvikling, at den voksne skaber rammen for kommunikation ved at tolke på de signaler, barnet udsender.

Den voksne begynder at etablere signalreaktioner til barnet. Signalerne vedbliver at være signaler, fordi moderen eller en anden anstrænger sig for at forstå dem. Interaktionen er en vigtig forberedelse til at kunne kommunikere med omgivelserne.

Den voksne prøver at ændre barnets spontane adfærd, udskiller og forstærker visse af dets handlinger samt neddæmper og bremser andre. Barnets smil er et middel til at kommunikere dets velvære til den voksne. Når barnet er ca. 1 måned gammelt bliver smilets formål og funktion klart for barnet. Smilet bliver et instrument til interaktion mellem barnet og de mennesker, der er omkring det. Barnet er i bedste tilfælde blevet forberedt til at indgå i en egentlig kommunikation, der i starten primært er knyttet til følelsesudtryk.

Fase 2 - Kommunikationens situationelt-interpersonelle form (1-6 måneder)

Omkring 2 måneders alderen er der opbygget et behov for kommunikation, og de første skridt til erkendelse af eget ego skabes i samværet med den voksne. Subjekt-subjektrelationen er påbegyndt. Behov for kommunikation er det første psykiske behov i ethvert individs historie.

Heri er indeholdt barnets trang til selverkendelse og selvevaluering gennem et andet menneske og med dette andet menneskes hjælp. I denne fase handler det om umiddelbar kommunikation tæt knyttet til følelserne. Barnets behov for kommunikation kommer til udtryk i lighedskompleksets aktive rolle. Det opfordrer til kommunikation, der har to formål: dels fremmer den barnets interesse for omverdenen, dels er kommunikation dets middel for at erkende den.

Først interesserer barnet sig for mennesker, derefter opstår interessen for genstande. Efter 6 måneder kan barnet gribe om en genstand, og det interesserer sig for sine nærmeste omgivelser.

Fase 3 - Kommunikationens situationelt-saglige form - før talefærdigheder (18 måneder til 3 år)

Kommunikationen har et sagligt motiv. Barnet vil gerne have nye indtryk gennem manipulation med genstande og ved hjælp af kommunikation. Dets udtryksmidler er bl.a. gestus, pegning, lyde, kropssprog. Den voksnes opbakning og opmuntring til selvstændig og aktiv handling er nødvendig for barnet. Gennem den fremadskridende udvikling vil barnet i slutningen af perioden opleve nødvendigheden af at begynde at tale. Det er af afgørende betydning for barnets psykiske udvikling.

Fase 4 - Kommunikationens situationelt-saglige form - talens opståen (18 måneder til 3 år)

Det dominerende motiv er stadig det saglige. Og kommunikation omkring det praktiske samarbejde er kendetegnet for denne periode. Ønsket om at imitere den voksne er altdominerende, og der følger succes og nederlag med. Optimisme og selvsikkerhed i handlinger med genstande er karakteristiske. Barnets manipulation med genstande bliver mere kulturbundet.

Handlingerne bliver mere præcise og tager hensyn til tingenes fysiske egenskaber.

I disse kulturbundne handlinger ligger begyndelsen til den egentlige leg. Enkelthandlinger forenes i en række af handlinger og bliver til en tidlig form for legeproces, hvor barnet ved, at det 'lader som om'. Barnet udvikler sit initiativniveau afhængigt af, hvordan det kommer gennem disse oplevelser. Rollelegprocessen begynder. Talen er et middel til kommunikation og udvikles som en logisk følge af de førverbale stadier i interaktionen med voksne.

Talen bruges i forhold til konkreter og betegner det betydningsindhold, der ønskes formidlet.

Ordene er præcise tegn, der er entydige i modsætning til mimik, gestik og lignende.

Beherskelse af tale afstedkommer et opsving i barnets psykiske udvikling, og hen mod slutningen af perioden behersker barnet talen fuldt ud. Også omhandlende emner, der ikke er til stede i taleøjeblikket, men som kan være ren fantasi.

Fase 5 - Kommunikationens ekstrasituationelt-kognitive form (3-6 år)

Talen har en central plads. Dialogen mellem barn og voksen er et specielt vigtigt fundament.

Barnet har meget brug for ros og anerkendelse, men samtidig en trang til selvstændighed.

Legebarnet har et ønske om at forstå hele verden, og hertil har det brug for at kommunikere med den voksne (Spørgejörgen-alderen). Rollelegen ændrer karakter fra den simple procesleg til den mere komplicerede kollektive, tematiske rolleleg. Dette medfører, at før-skolebarnets personlighed udvikler sig, og det tilegner sig ny viden og nye færdigheder og udvikler nye psykiske evner.

Barnets kognitive udvikling sker i det teoretiske samarbejde med den voksne. Barnet er stolt over dets egne muligheder, men har samtidig behov for at opnå respekt fra andre mennesker.

I slutningen af perioden udvikler barnet sine interesser for naturfænomener til også at omfatte den sociale sfære, idet omgivelser er lavet af menneskehænder. Det bliver herefter mennesket og dets liv og virksomhed, der kommer til at præge kommunikationen.

Fase 6 - Kommunikationens ekstrasituationelt-interpersonelle form (6-7 år)

Denne kommunikationsform kræver, at barnet får forståelse for og evne til medleven i andre menneskers problemer. Maja Lisina kalder det for den højeste form for kommunikation i før-skolealderen. Barnet har nu evnen til at kontrollere egen adfærd, lytte koncentreret, ikke lade sig distrahere (barnet er skolemodent). Kernen i skolemodenheden er udviklingen af kommunikation med den voksne. Barnet er klar til at indgå i en indlæringsvirksomhed. Barnet ønsker at nå frem til en korrekt forståelse af omgivelserne og helst i fællesskab og fuld overensstemmelse med den voksnes meninger. Barnets intellektuelle udvikling er nået dertil, hvor det har evnen til at handle på det interioriserede plan, det vil sige "i hovedet" - eller evnen til at udføre intellektuelle operationer.

Elevernes alsidige personlige udvikling

Om temaet

I forbindelse med fornyelsen af folkeskoleloven i 2003, er forpligtelsen til at arbejde med elevernes alsidige personlige udvikling skrevet ind i selve loven. Tidligere stod det blot i en bekendtgørelse.

I loven står der nu:

”Undervisningen i de enkelte fag og emner og i tværgående emner og problemstillinger, jf. § 5 stk. 1, skal fremme elevernes alsidige personlige udvikling, jf. § 1, stk.1.”

(LBK Nr. 870 af 21/10/2003, § 10, stk. 4)

”Kommunalbestyrelsen (amtsrådet, red.) skal sikre, at hensynet til undervisningens fremme af elevernes alsidige personlige udvikling er tilgodeset gennem beskrivelser i læseplanerne eller på anden hensigtsmæssig måde.”

(LBK Nr. 870 af 21/10/2003, § 40, stk. 3)

På specialskolen

Elevernes alsidige og personlige udvikling på specialskolen har trods sin placering hidtil – lovmæssigt set – altid udgjort en stor og væsentlig del af skolens virke. Derfor falder det ikke vanskeligt at overføre dette fokus til specialskolen.

Fokusområder for temaet

I Fælles Mål faghæfte 24 er følgende områder sat i fokus:

- **Mange måder at lære på**
- **Lyst til at lære**
- **At lære sammen med andre**

- **Mange måder at lære på**
- Udvikling af evnen til aktivt at opsøge og udnytte faglig viden fra relevante medier i forhold til personligt og socialt meningsfulde projekter
- Udvikling af evnen til at håndtere følelser
- Udvikling af evnen til aktivt at vedligeholde, udvikle og bruge kroppen hensigtsmæssigt
- Udvikling af evnen til aktivt at opsøge, nyde og skabe æstetiske indtryk og udtryk

- **Lyst til at lære**
- Udvikling af nysgerrighed og lyst til at lære
- Udvikling af evnen til at tænke og handle kreativt
- Udvikling af evnen til aktivt at formulere personlige og sociale meningsfulde projekter, mål og strategier for at virkeliggøre og evaluere disse

• At lære sammen med andre

- Udvikling af evnen til aktivt at indgå i fællesskaber
- Udvikling af evnen til at lede og samarbejde ansvarligt
- Udvikling af evnen til at indgå i demokratiske processer
- Udvikling af personlig frihed.

I relation til elevgruppen

Naturligvis afhænger det af den enkelte elevs potentialer og kompetencer, i hvor høj grad han/hun kan få udbytte af disse fokusområder. Dette vil til stadighed være til drøftelse via den individuelle undervisningsplan blandt personale og mellem hjem og skole.

Eksempler på hvad der kan inddrages på forskellige planer:

- Indretning af undervisningslokalerne hvor der tages hensyn til den enkelte elevs måde at lære på, ex. ”læringsstile”, indretning af arbejdsplads med hensyn til den enkelte elevs specifikke handicap, koncentration, syn, hørelse o.s.v.
- Elevsamtaler til medinddragelse af eleverne i at sætte fagmål for den enkelte i den udstrækning eleven magter det
- En beskrivelse af hvorfor og med hvilket formål man tager på ture og lejrovernatninger, både i den overordnede målsætning og i klassens årsplan
- Mulighed for at inddrage alle sanser i en lærings- og udviklingsproces, f.eks. ”Snozelrum” eller lignende
- Indretning af et pædagogisk servicecenter der er indrettet specifikt på denne børnegruppe
- En mobbepolitik
- Der kan arbejdes specifikt med elevernes sociale adfærd og indbyrdes ageren. I mange almenne folkeskoler arbejder man med ”Trin for trin”

Traditionelt har der på specialskoler landet over gennem mange år været arbejdet med den alsidige personlige udvikling ud fra to begreber: Social læring og selvhjælp.

I det følgende skal disse to emneområder derfor fremhæves særskilt.

Social læring

Om emnet

Social kompetence kan ikke henføres til et enkelt fag i skolens undervisning men kan derimod relateres direkte til *Folkeskolens formål*.

§ 1. *Folkeskolens opgave er i samarbejde med forældrene at fremme elevernes tilegnelse af kundskaber, færdigheder, arbejdsmetoder og udtryksformer, der medvirker til den enkelte elevs alsidige personlige udvikling.*

Stk. 2. *Folkeskolen må søge at skabe sådanne rammer for oplevelse, virkelyst og fordybelse, at eleverne udvikler erkendelse, fantasi og lyst til at lære, således at de opnår tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle.*

Stk. 3. *Folkeskolen skal gøre eleverne fortrolige med dansk kultur og bidrage til deres forståelse for andre kulturer og for menneskets samspil med naturen. Skolen forbereder eleverne til medbestemmelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens undervisning og hele dagligliv må derfor bygge på åndsfrihed, ligeværd og demokrati. (LBK Nr. 870 af 21/10/2003)*

På specialskolen

At lægge stor vægt på elevernes sociale kompetence har gennem mange år været vægtet højt på specialskolen. Eleverne er netop karakteriseret ved en generel forsinket udvikling eventuelt kombineret med følelsesmæssige, kommunikationsmæssige og sproglige vanskeligheder.

Derfor er det væsentligt at lægge vægt på denne side af den personlige dannelse og gøre det til et vigtigt omdrejningspunkt i skolens virke.

Formål for emnet

Formelt kan social kompetence, som anført, relateres direkte til Folkeskolens formålsparagraf, men også til Fælles Mål, faghæfte 24: ”Elevernes alsidige personlige udvikling”, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 11 – 2003.

I relation til elevgruppen

Udvikling af social kompetence dækker over en række komplicerede funktioner og færdigheder, der i almindelighed regnes for noget selvfølgelig, noget der ‘kommer af sig selv’. Det er ikke tilfældet for mange elever på en specialskole. Hos mange er disse elementære færdigheder ikke til stede ved skolegangens begyndelse og opnås måske først langt hen i skoleforløbet. Derfor er fokus på social kompetence helt grundlæggende i specialskolens undervisning. Undervisningen foregår i naturlige sammenhænge, det vil sige i de praktiske og konkrete situationer i løbet af dagligdagen i klassen og understøttes yderligere i det efterfølgende fritidstilbud.

Kompetence inden for et fællesskab

Undervisningen skal tage udgangspunkt i den enkelte elevs kompetence inden for det sociale fællesskab i en klasse og på en skole. Med dette udgangspunkt skal undervisningen støtte eleven i at opnå sociale færdigheder. Eleven støttes i at omgås andre og begå sig i en gruppe. Hun/han skal lære egne følelser at kende og at reagere hensigtsmæssigt på disse. Hun/han skal lære at genkende følelser hos andre og dermed forstå dem ud fra deres synsvinkel. Eleven skal lære at begå sig indenfor fællesskabets (og samfundets) normer, regler og strukturer.

Forståelse for egen situation

Desuden skal undervisningen fremme den enkelte elevs forståelse for egen situation og eget handicap: handicapforståelse. Formålet er, at eleven skal blive mere bevidst om, hvilke egenskaber han/hun besidder. Hvordan han/hun tænker og føler. Hvordan han/hun adskiller sig fra andre eller ligner andre. Hvad er elevens muligheder og begrænsninger, interesser, problemløsninger.

Undervisningen skal give selvtillid og styrke jeg-opfattelsen således, at eleven kan deltage i en samtale, tør fremkomme med egne meninger og give udtryk for egne følelser.

At blive bevidst

Undervisningen skal støtte eleven i at blive bevidst om sin indvirkning på andre og om andres indvirkning på eleven selv. Altså skal eleven støttes i at få kendskab til, indsigt i og forståelse for årsager og virkning af beslutninger. De skal have kendskab til, at forskellige synspunkter kan medføre problemer eller, at det kan være nødvendigt at tilsidesætte egne behov. Tillige bliver eleven bevidst om, hvordan andre er, hvilke interesser andre har, hvad andre tænker og føler.

Erhvervelse af færdigheder

Undervisningen fremmer en række færdigheder hos eleven til selvstændigt at kunne løse forskellige problematiske situationer. Det skal gerne munde ud i, at eleven kan tydeliggøre for andre, at der er noget han eller hun gerne vil eller ikke vil. Eleven får nogle løsningsmodeller og handlekompetencer til at kunne indgå i det daglige fællesskab i en klasse og på en skole og siden hen i samfundslivet.

Det faglige indhold

Indhold vælges ud fra elevgruppens behov

Undervisningens konkrete indhold vælges med udgangspunkt i elevgruppens aktuelle situation og med hensyntagen til elevens personlige udvikling.

Undervisningen kan skitseres i følgende punkter og underpunkter:

Personlig udvikling

Identitetsopfattelse

Jeg-opfattelse

Gruppetilhørsforhold

Kontakt til andre

Familie

Voksne, lærer, pædagoger og andre ikke kendte personer

Klassekammerater/skolekammerater

Selvstændighed

Evnen til at udtrykke sig

Evnen til at træffe valg

Adfærd i forskellige grupperinger

Følelsesudtryk

Evnen til at udtrykke følelser

Evnen til at afkode andres følelser

Evnen til at klare konfliktsituationer

Evnen til at lege - fantasi

Imitering

Turtagning

Leg med regler

Sociale roller

Forhold til andre børn

Forhold til voksne

Individuelle, emotionelle roller

Følelsesliv

Nervøse vaner

Arbejdsroller

Individuelt eller i grupper

Selvhjælp

Om emnet

På specialskolen

Selvhjælpskunnen har stor betydning for specialskolens elever, da høj grad af selvhjælpskompetence er afgørende for elevens liv – ikke mindst i forbindelse med skole- og uddannelsesmuligheder efter grundskolen. Generelt er der tale om nedsat eller forsinket udvikling eventuelt kombineret med følelsesmæssige, kommunikationsmæssige og sproglige vanskeligheder. Disse vanskeligheder viser sig ved, at eleven har svært ved at forstå sammenhænge og drage slutninger. Det har selvsagt betydning for i hvor høj grad, hun/han selv kan klare sig i mange situationer. Derfor er det vigtigt at lære eleven forståelse for disse situationer og give nogle løsningsmodeller og handlemuligheder.

Der fokuseres på selvhjælp gennem hele skoleforløbet.

Emnets formål

Der findes ingen formålsparagraf for faget selvhjælpstræning i Folkeskoleloven. I stedet tages udgangspunkt i folkeskolens formålsparagraf:

§1. Folkeskolens opgave er i samarbejde med forældrene at fremme tilegnelse af kundskaber, færdigheder, arbejdsmetoder og udtryksformer, der medvirker til den enkelte elevs alsidige personlige udvikling.

(LBK Nr. 870 af 21/10-2003)

Det drejer sig om såvel helt basale som mere komplicerede funktioner og færdigheder, der i almindelighed regnes for noget selvfølgeligt - noget der 'kommer af sig selv'.

I relation til elevgruppen

Imidlertid er det ikke tilfældet for alle elever på specialskolerne, at det at kunne tage vare på den almindelige daglige læring (tidligere ADL) klares af den enkelte selv. Hos en del elever er mange elementære færdigheder ikke til stede ved skolegangens begyndelse, og måske erhverves de først langt hen i skoleforløbet.

Derfor er fokus på selvhjælp et helt grundlæggende element i undervisningen. I forbindelse med træning i selvhjælp er det relevant i særdeleshed at inddrage ergoterapeuten, som vil kunne lave en vurdering af elevens ressourcer, begrænsninger og problemer, således at relevante mål for selvhjælpskunnen kan udarbejdes i fællesskab.

Læringen foregår dels i naturlige sammenhænge, det vil sige i de praktiske og konkrete situationer i løbet af dagligdagen, og er dels integreret i al undervisning, hvor det er relevant. Ikke mindst kan selvhjælpskunnen være et væsentligt fokus i forbindelse med lejrskoler.

Undervisningen skal tage udgangspunkt i den enkelte elevs kompetence inden for fællesskabet i klassen og på skolen. Med dette udgangspunkt skal undervisningen søge at støtte eleven i at opnå højest mulig grad af færdigheder og kompetencer. Undervisningen skal desuden fremme elevens forståelse for sin situation og sine handicaps. Den skal give eleven selvtillid og styrke jeg-opfattelsen, således at han/hun i så høj grad som muligt kan deltage på lige fod med andre.

Det faglige indhold

Der findes ingen formelle, generelle bestemmelser vedrørende emnet. Dog er det stærkt relateret til Undervisningsministeriets Faghæfte 24: ”Elevernes alsidige personlige udvikling”, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 11 – 2003.

Elevgruppens behov

Undervisningens konkrete indhold vælges med udgangspunkt i elevens/elevgruppens aktuelle situation og med hensyntagen til elevens personlige udvikling. Selv om selvhjælpskunnen ikke er et selvstændigt fag, er det et vigtigt undervisningsområde.

Renlighed, hygiejne

Toilettræning, vaske hænder, pudse næse, tørre sig om munden, børste tænder, vaske kroppen, tage brusebad, tørre sig efter toiletbesøg, rede og vaske hår, rense og klippe negle.

For piger i puberteten trænes desuden i følgende: Indkøb af hygiejneartikler og træning i brugen af disse, samt renlighed ved menstruation. Og barbering for drengenes vedkommende.

Kropspleje i øvrigt:

Søvn og søvnbehov, motion og frisk luft, sund kost, arbejdsstillinger, hjemmets farer, behandling af småskader, nydelses- og rusmidler, medicinhåndtering.

Af- og påklædning

Knappe tøj, lyne lynlåse, binde snørebånd, rækkefølger, for og bag, indenunder og udenpå, relation til klima, styr på løsdele (huer, vanter, fodtøj).

Spisesituationer

Spisetræning, når eleven fra at blive madet selv kan overtage nogle delfunktioner, som for eksempel spise selv med og uden gaffel, drikke selv, spise selv med kniv og gaffel, hælde eller øse op selv, bordskik.

Daglige gøremål

Holde orden på sine egne ting (jakke, taske, kontaktbog, arbejdsmapper, sedler til hjemmet), hente og bringe ting, funktioner i forbindelse med borddækning, opvask, rengøring og oprydning i almindelighed, herunder brug af opvaskemaskine m.m.

Færden og orientering i omgivelserne

I klassen, på skolens område, uden for skolens område. Selvtransport i bus og tog.

Adfærd

Hensigtsmæssig adfærd i klassen, på legepladsen, i bussen, i supermarkedet osv.

Kommunikation

Modtage og aflevere beskeder, spørgsmål og svar, blandt andet i forbindelse med indkøb, buskørsel, ved besøg, brug af telefon, bank, posthus m.m.

Undervisning af elever med lav udviklingsalder

Alle børn har retten til at modtage undervisning og det påhviler rette myndighed at foranstalte dette. Undervisningen er underlagt de regler og det lovgrundlag, der fastsætter kravene til den specialundervisning som specialskolerne udfører.

En væsentlig del af formålet med undervisningen i folkeskolen er, at alle skal have muligheden for personlig udvikling og mulighed for at lære at handle selvstændigt og ansvarligt. Det gælder naturligvis også for gruppen af elever med lav udviklingsalder, at undervisningen skal tjene dette formål.

Gennem tiden er der i forskellige sammenhænge sat spørgsmålstejn ved det udbytte elever med lav udviklingsalder har af skolegang. Det er derfor væsentligt i dette materiale at fremhæve vigtigheden af undervisning for netop disse elever, når det kan ske i et indlevende didaktisk miljø, hvor opdragelse og dannelse kan foregå i en social sammenhæng.

Didaktikkens nødvendighed

Elevernes mulighed for udvikling og læring afhænger i høj grad af, at der sker nøje overvejelser om det totale undervisningsmiljø omkring eleven for at sikre det bedste udbytte. Disse elevers udvikling er helt afhængig af, at deres undervisning baseres på didaktisk tænkning og handlen.

Eleverne, der omtales her, er indbyrdes meget forskellige og har ud over forståelses- og kommunikationshandicap ofte andre vanskeligheder med syn, hørelse og motorik. De har desuden ofte en diagnose. Det fælles er, at eleverne har et generelt udviklingsstade ned til få måneder. Gruppen af elever med lav udviklingsalder og langsom udviklingstakt har derfor et undervisningsbehov, der adskiller dem fra specialskolens elevgruppe som helhed.

Kravene til undervisningen og underviserne er store, da der kun vanskeligt kan udledes noget direkte af formålene for de enkelte fag. Det er her helt grundlæggende, at eleven ses i et didaktisk perspektiv:

Det drejer sig om, hvad eleven kan her og nu, og hvad der kan opstilles som mål.

Undervisningen skal støtte elevens personlige udvikling: Sansningen, motorikken og den kommunikative udvikling (se afsnittene under Basale og tværfaglige indholdsområder).

Læreren/lærerteamet skal derfor skabe det nødvendige grundlag for elevens undervisning ved langt ned i detaljen at afdække elevens behov og muligheder. Progressionen i undervisningen kan kun aflæses ved små tegn. Det er her i særlig grad vigtigt med et tæt samarbejde med familie, pædagoger, terapeuter og andre med viden om eleven.

Opsætning af mål

Når der opstilles mål for disse elevers undervisning er det selvfølgelig muligt at fremdrage de basale værdier i fagmålene, tilpasse dem elevens behov og bruge dem i den individuelle undervisningsplan. Men det kan være mere respektfuldt og ærligt alene at sætte de individuelle mål ud fra elevens behov for udvikling og ud fra folkeskolens formålsparagraf.

Disse individuelle mål for eleven kan så alene tage udgangspunkt i elevens personlige kompetencer.

Det betyder imidlertid ikke, at eleven har mindre behov for tilstedeværelse og samvær med andre i undervisning og skolegang. Netop eleven med lav udviklingsalder har behov for den fysiske, sociale og strukturerende dimension som specialskolens undervisning og særlige miljø giver.

Det er evident, at eleven på det lave udviklingsstade ofte har svært ved overskue og relatere sig til komplekse situationer og til flere personer af gangen. Derfor må en del af elevens undervisningssituationer være tætte og meget personrelaterede. Den del af undervisningen vil typisk foregå i små grupper med en meget struktureret, repeterende pædagogik, og med bedre muligheder for at arbejde med den primære kommunikation og elevens selvstyrede handlinger.

Men herudover har eleven også behov for aldersrelateret kontakt med andre elever og for at blive udfordret og inddraget i det levende komplekse samvær, som kun børn kan give hinanden.

Dannelse

Undervisningen på specialskolen understøtter i høj grad også en dannelsesproces, da eleverne - som i den almene folkeskole - også har behov for dette.

Eleverne indgår som aktører i relation til hinandens dannelse, idet de sociale regler læres i sociale sammenhænge, og idet den personlige udvikling kræver respons fra andre.

Derfor tilrettelægges undervisningstimer og frikvarterer så elevernes samvær gensidigt fremmer den enkelte elevs undervisningsmål. Omgangsformer og oplevelser tilrettelægges, så de fremmer den enkelte elevs dannelse.

Det betyder, at alle - også eleven med lav udviklingsalder - oplever sig selv og hinanden som fuldgældigt medlem af klassen/gruppen: hun/han hilses på, krammes, optræder for andre, syns for, vælger og respekteres på lige fod.

Der er en selvfølgelig respekt af, at hun/han er et helt menneske med vilje, ønsker og følelser.

Da den personlige dannelse er så vigtig for disse elever, stiller det særlige krav til de voksne omkring eleven, idet også socialt samvær og aktivitet i bred forstand er en del af elevens undervisning. Der må være bevidsthed om værdien af signaler og kommunikation i pauser, ved madning og toiletskift. Det er vigtigt, at fremme de pædagogiske mål overalt.

Induktive og deduktive principper

For elever med lav udviklingsalder er undervisningens mål meget personlige og af induktiv pædagogisk art. Det drejer sig ikke mindst om at fremme elevernes kommunikative og emotionelle udvikling.

Men det er samtidig vigtigt, at elevens udviklingstrin afvejes overfor en mere deduktiv pædagogik med betingning og træning, idet respekten for elevens lave udviklingsalder nødvendiggør, at der stilles krav om adfærdsmæssige tilpasninger, der ligger udenfor elevens egne behov. Disse krav vil eleven således ikke selv kunne forstå nytten af, men kun kunne opfatte som udefrakommende krav om bestemt opførsel.

Det er vigtigt at undgå dehumanisering ud fra et mekanisk menneskesyn, samtidigt med at man må fastholde, at en socialt acceptabel adfærd er værdifuld for eleven selv.

Når eleven således over tid inddrages på denne måde sker der en oparbejdning af mere socialt acceptable adfærds- og reaktionsmønstre hos eleven. Det er en proces, der naturligt forstærkes af andre elever og voksne, da det opleves positivt.

Eleven på det lave udviklingsstade kan derfor udvikle sin personlige og handlemæssige kompetence netop på grund af det særligt tilrettelagte undervisningsmiljø.

Inddragelsen i undervisningen udgør således en humaniserende og adfærdsmodererende faktor, også hvor der ikke kan påvises udviklingsmæssige spring.

FAGOMRÅDER OG OBLIGATORISKE EMNERÅDER

Dansk

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole faget dansk på samtlige klassetrin for alle elever.

På specialskolen

På specialskolen er det vigtigt, at faget også indgår som delelement i en helhedsundervisning. Det betyder, at danskaktiviteter indgår som et element i alle undervisningsaktiviteter - ikke mindst de, der tager udgangspunkt i den enkelte elevs kommunikative, sproglige kompetence.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i dansk er at fremme elevernes oplevelse af sproget som en kilde til udvikling af personlig og kulturel identitet, der bygger på æstetisk, etisk og historisk forståelse.

Stk. 2. *Undervisningen skal fremme elevernes lyst til at bruge sproget personligt og alsidigt i samspil med andre. Eleverne skal styrke deres bevidsthed om sproget og udvikle en åben og analytisk indstilling til deres egen tids og andre perioders udtryksformer. De skal opnå udtryks- og læseglæde og øge deres indlevelse og indsigt i litteratur og anden fiktion.*

Stk. 3. *Undervisningen skal give eleverne adgang til det nordiske sprog- og kulturfællesskab. (BEK NR. 571 af 23/06/2003 - § 1)*

I relation til elevgruppen

Danskundervisningen skal fremme elevens lyst til at bruge og udvikle sproget personligt og alsidigt i samspil med andre. Faget skal stimulere nysgerrigheden og fremme oplevelsen af sprog som kilde til personlig udvikling og kulturel identitet.

Målet med dansk

Målet med dansk er, at give eleven sproglige kompetencer som redskab til kommunikation og sprogligt udtryk, og at give eleven forudsætning for og redskab til erkendelse, idet han/hun derved:

- udvikler jeg-opfattelse og identitet,
- udvikler evne til at iagttage, forstå, beskrive, sammenligne m.m.
- udvider ordforråd, begrebsverden, sproglig sammenhæng som nødvendige redskaber til beskrivelse og forståelse af omverdenen, og kritisk forholde sig til denne

Desuden er målet at fremme elevens læse- og skrivekompetencer.

Endelig er det målet at give eleven mulighed for indlevelse og indsigt i litteratur.

I arbejdet mod disse mål er det vigtigt at tage udgangspunkt i elevens dagligdag og personlige sproglige udtryksmuligheder.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

Dansk findes i Fælles Mål, faghæfte 1, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 9, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *Det talte sprog (lytte og tale)*
- *Det skrevne sprog (læse og skrive)*
- *Sprog, litteratur og kommunikation*

Kernen i faget er dansk sprog og litteratur.

Dansk er et dannelsesfag, hvor de grundlæggende kundskaber og færdigheder skal udvikles som en helhed gennem hele skoleforløbet både i faget dansk, og når dansk indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne kan:

- *Forstå og udtrykke sig sikkert og varieret, samt eksperimentere med og argumentere om sprog, tekster og andre udtryksformer*
- *Tilegne sig kundskaber om dansk sprog, tekster og andre udtryksformer i forskellige kommunikationssituationer og i trykte, elektroniske og andre medier*
- *Opnå kundskaber om samspillet mellem udtryk og indhold, mellem sprog og tekster og om kommunikation*
- *Opleve og forstå, at sproget, teksterne og de andre udtryksformer har betydning for den personlige, sociale og kulturelle identitet*

(Fælles Mål hæfte 1)

I relation til elevgruppen

Alle de grundlæggende færdigheder og kundskaber i faget angår elevernes personlige, sociale og kulturelle liv. Færdigheder og kundskaber udgør en helhed og skal så vidt muligt udvikles som en helhed gennem hele skoleforløbet, såvel i den faglige som i den tværfaglige undervisning.

Fagets kerne

Danskundervisningens grundlæggende færdigheder er at se, lytte, tale, læse og skrive.

- At udvikle sproglige kompetencer og evne til kommunikation er grundlaget for undervisningen for specialskoleeleven, og disse kompetencer skal her forstås i bredest mulige forstand.
- At udvikle læse- og skrivekompetencer skal ligeledes forstås bredt, dvs. disse kompetencer rummer ethvert - for eleven relevant - færdighedsniveau med hensyn til læsning og skrivning.

Centrale indholdsområder

- **Sprog og kommunikation**
- **Læsning og skrivning**
- **Litteratur**

- **Sprog og kommunikation**

Sprog og kommunikation beskæftiger sig med grundlæggende kompetencer med hensyn til at forstå og bruge sprog samt at kommunikere i bredeste forstand.

Sproglige kompetencer erhverves gennem:

- Elementær sprogstimulering af taleorganer og af elevens lyst til at frembringe og efterligne lyde

- Stimulering til en udvikling af talesproget og/eller andre former for kommunikation:

Delområde 1: **At forstå sprog og udvikle indhold**

‘Indhold’ er den viden, som eleven har, og det som eleven kan forstå lige nu.

At fremme elevens kompetencer med hensyn til sprogforståelse betyder derfor at give eleven øget sproglig viden, f.eks. ved at øge elevens kendskab til ord og begreber, til sætninger, som bruges i omverdenen - korte, enkle, lange, udvidede, spørgende, nægtende osv.

(Se Dansk - Bilag 1: ”Iagttagelse af elevens sprogforståelse”)

Delområde 2: **At bruge sprog og udvikle form**

For at fremme færdigheder i at kunne bruge en sprogform skal eleven støttes i at bruge talesprog gennem brug af ord (enkelte ord, bøjninger), brug af sætninger (enkle og udvidede former) og korrekt udtale. Desuden skal eleven støttes i at bruge alternative og støttende kommunikationsformer som tegn og symboler.

(Dansk - Bilag 2: ”Iagttagelse af elevens sprogform: talesprog og/eller anden kommunikationsform – total kommunikation”)

Delområde 3: **At anvende sprog til kommunikation**

At få kompetencer til kommunikation er andet og mere end at kunne forstå talesprog og selv kunne bruge talesprog eller anden form for sprog. Eleven skal tillige være i stand til at bruge sit sprog på en relevant og hensigtsmæssig måde, så han eller hun opnår det ønskede mål med kommunikationen.

Ved at bruge sproget relevant kan eleven få og opretholde kontakt til en anden person, han eller hun kan opnå noget og kan få eller give informationer.

(Dansk - Bilag 3: ”Iagttagelse af elevens sproganvendelse - evne til kommunikation”)

Disse tre ovenstående delområder angår som nævnt elevens erhvervelse af sproglige kompetencer, som er helt grundlæggende for den videre personlige, sociale og kulturelle udvikling. Derfor er områderne basale i danskundervisning der er rettet mod elever, som har behov for særlig sproglig stimulation.

• Læsning og skrivning

Læse- og skriveområdet rummer alle kompetencer, der knytter sig til en elevs udvikling af læse- og skrivefærdigheder. Kompetencer, som er kilde til glæde, til praktisk brug, herunder information om samfundet, og desuden et redskab til oplevelse og indlevelse i litteratur.

Der arbejdes med relevante forudsætnings-kompetencer (og til læsning knyttede kompetencer), som f.eks.:

- auditiv opmærksomhed, hukommelse, bevidsthed
- visuel opmærksomhed, hukommelse, bevidsthed
- taktil/kinæstetisk opmærksomhed, hukommelse, bevidsthed
- motoriske funktioner (finmotorik, øje/håndkoordination etc.)
- metakognition
- interaktion
- sproglig bevidsthed - at opdage forsisiden ved sproget, (at opdage, at sprog er et system af lyd, ord, sætninger, helheder)

Udviklingen af kompetencer tager udgangspunkt i elevens færdighedsniveauer - trin og faser. Som eksempler på elementer i læse- og skriftsprogudvikling kan nævnes:

Tidlige læseelementer:

Legeskrivning og -læsning herunder begyndende bogstavkendskab

Helords-genkendelse, helords-læsning , 'personlige ordbilleder'

Begyndende fonembevidsthed, rimord

Ordkendskab og -forståelse

Fremstilling af handlingsforløb

Sproglig bevidsthed

Elementer i læseudviklingens videre trin:

Syntaktisk bevidsthed

Det sproglige udtryksform

Forlydsanalyse og -reduktion

Fonemanalyse, -syntese, -antal

Morfemkendskab

Stavelsesdeling

Sammensatte ord

Bogstavkendskab (navn, lyd og udseende)

Afkodningsfærdighed ved tekst

- ydre ledetråde

- indre ledetråde

- læsehastighed

Bogstav- og ordskrivning

Afkodningsfærdighed ved ord

Semantisk bevidsthed

Forståelse af stillelæst tekst

Læsning og skrivning med elektroniske hjælpemidler.

Elementer i praktisk læsning:

Tv-programmer
Aviser/overskrifter
Huskeseddel
Beskeder

Listen indeholder en lang række elementer, som alle indgår i større eller mindre grad i elevens vej mod at udvikle skrive- og læsekompetence. På den måde fremmes den størst mulige grad af læsefærdighed hos den enkelte. At genkende enkeltord kan være en kompetence hos én elev, mens en anden når videre. Begge har imidlertid fået en eller anden form for kompetence, som er brugbar i den videre udvikling.

(Se Dansk - Bilag 4: ”Hvor langt er eleven kommet i sin læse- og skriftsproglige udvikling”).

• **Litteratur**

Gennem litteratur får eleven viden om omverdenen, om kulturværdier i Danmark og i andre lande. I det hele taget kan eleven opleve og indleve sig i nære og vedkommende tekster.

Formidlingen af litteratur knyttes ikke alene til læsning. Også oplevelse gennem oplæsning, elektroniske medier, billedkunst, film og drama har stor betydning.

Den enkelte elevs møde med litteraturen er dermed mangeartet og inspirerende uanset forudsætninger. Regelmæssige besøg på biblioteker er også en del af undervisningen i dansk.

Sprog og kommunikation

lagttagelse af elevens sprogforståelse

Kompetencer i forbindelse med sprogforståelse

Hvilke af nedennævnte træk kan du genkende, når du kommunikerer med eleven?

- Kommunikationens indhold er de voksnes tolkning af elevens udtryk eller følelser? (udtrykkes ved at disse følelser tillægges betydning?)
- Kommunikationen er psykisk udveksling af følelser - eleven reagerer meget på ros og kærlige ord? Begyndende forståelse af sig selv som et individ/ego?
- Viser eleven forståelse for tings egenskaber, relationer mellem ting? (Dette er en 'forløber' for forståelse af egentligt sprogligt indhold). F.eks. at bolden kan hoppe, at en kop er til at drikke af.
- Viser eleven forståelse af enkeltord, som du siger til ham/hende? F.eks. kender eleven almindelige, daglige genstande ved navn, idet han/hun viser forståelse, når du benævner disse genstande? Kender eleven ord, der betegner handlinger, f.eks. hoppe, sidde, op, ned, ud, drikke?
- Forstår enkeltord - som ovenfor - når vi understøtter med tegn eller gestus?
- Forstår eleven ytringer på flere ord, 2 - 3 - 4 ord ...? (- uden brug af hjælpende gestus) f.eks.: kom her hen - hvor er bamsens øjne? - gå hen til Ole - hent din skoletaske - madpakken kan du lægge på køkkenbordet - jeg lægger din bog henne på hylden ved din taske
- Forstår ytringer på flere ord, når vi understøtter med hjælpende gestus?
- Forstår eleven ytringer (uden brug af hjælpende gestus) med nægtelser? (ikke løbe, du må ikke, kan du ikke stå dér?) med spørgsmål? (hvor er bolden? Hvilken farve vil du ha'?) med relationsord? (mere mælk? sæt dig ned! vil du op?) med egenskaber? (stor bold, rød bil, den runde klods)
- Forstår ytringer som nævnt ovenfor, når vi understøtter med hjælpende gestus?
- Forstår små handlingsforløb fortalt til billeder (lytter interesseret, følger med)
- Forstår retningsord som foran, bagved, ovenpå, nedenunder osv.
- Forstår overbegreber? (frugt, fugle, legetøj, bestik osv.)
- Forstår tidsbegreber? (var det i går?, skal du hjem om lidt? i morgen?)
- Forstår forskel på ental/flertal?, nutid/datid? (når vi siger det til ham/hende)
- Forstår forskel på mig/dig, jeg/du, ham/hende, han/hun, den/det, en/et (når vi siger det til ham/hende)
- Forstår en besked, der indeholder en række delbeskeder

(Det er almindeligt, at man i nogle af ovenstående eksempler vurderer elevens formåen ud fra det, eleven siger eller svarer. Det er imidlertid vigtigt at huske, at sprogforståelse kun drejer sig om elevens evne til at forstå din tale - f.eks. gennem de handlinger, der følger efter).

Sprog og kommunikation

lagttagelse af elevens sprogform: talesprog og/eller anden kommunikationsform - totalkommunikation

Kompetencer i forbindelse med sprogform - talesprog eller andre former

Hvilke af nedennævnte træk kan du genkende i elevens måde at tale på?

Tidlige - ikke-verbale kommunikationsniveauer:

- Eleven bruger lyde, smil, blik/ansigtsudtryk?
- Livlighedskomplekset: mimisk og kropsligt udtryk for ønske om opmærksomhed og behov for kommunikation?
- Fastholdelse af blik, interesse mod såvel mennesker, som ting?
- Brug af gestik? Pegefunktion, herunder også scanning?

Verbale kommunikations-niveauer:

- Brug af ja/nej?
- Bruger eleven lyd med varieret intonation?, tryk? eller 'pludreord' til at kommunikere et indhold med?
- Gestik og imitation anvendes til at understøtte talen, for at sikre den rigtige fortolkning?
- Bruges ord, som ligner voksenord? - enkeltord - eller flerordsytringer?
- Er ordene forståelige, eller er de forvansket af forkerte lyde?
- Bruges korrekte betegnelser af hverdagsgenstande, hverdagssituationer? (tandbørste, tandpasta, krus, tallerken) - almindelige ord? Navne på dyr, andre typiske (for alder, interesse m.m.) emner?
- Bruges ytringer på flere ord, herunder også flere tegn, symboler el.lign. sat sammen?
- Er flerords-ytringerne 'rigtige' sætninger? (katten spiser), eller tales der i 'telegramstil'? (bold borte, det bil), med manglende ord/uden eller mangelfulde bøjninger? (mig spise, mig gå ned - nej, nej ikke vil nu, så gør det, ham kommer...)
- Hvilke led er med i sætningerne: Udsagnsled, grundled, nægtelser, andre led, ordrækkefølge - korrekt? Brug af led/bisætninger?
- Bruger flerstavellesord?
- Bruger overbegreber, tidsbegreber, størrelsesbegreber, forholdsord?
- Bruger ental/flertal, nutid/førnutid/datid?
- Bruger han/hun, den/det, en/et etc. korrekt?

Kompetencer i forbindelse med sprog anvendelse - evne til kommunikation

Brug af alternativt kommunikationssystem:

En alternativ kommunikationsform kan have mange forskellige udtryk.

Nogle eksempler nævnt i vilkårlig rækkefølge:

Konkreter

Halvkonkreter

Foto/digitale billeder

Symboler: PCS-symboler, bliss, pictogrammer, boardmaker

Tegn-til-tale

Taleklods, kontakt(er), talemaskine o.lign.

Brug af PC

Eleven bruger lyde, smil, blik, ansigtsudtryk?

Livlighedskomplekset: mimisk/kropsligt udtryk for ønske om opmærksomhed og behov for kommunikation?

Fastholdelse af blikket, interesse mod såvel mennesker som ting, objekter?

Brug af gestik? Pegefunktionen, herunder også scanning?

Brug af ja/nej?

Bruges korrekte betegnelser for hverdagsgenstande, hverdagssituationer (tandbørste, tandpasta, krus, tallerken...) - almindelige ord? Navne på dyr, andre typiske emner?

Bruges flere tegn, symboler el. lign. sat sammen, svarende til ytringer på flere ord?

Hvilke led er med (som tegn eller symboler) i sætningerne/ytringerne:

Udsagnsled, grundled, nægtelser, andre led?

Bruger spørgsmål?

Bruger overbegreber, tidsbegreber, størrelsesbegreber, forholdsord?

Bruger ental/flertal, nutid/før-nutid/datid ....?

Bruger han/hun, den/det, en/et etc., korrekt?

Sprog og kommunikation

lagttagelse af elevens sproganvendelse - evne til kommunikation:

Hvilke af nedennævnte træk kan du genkende, når eleven kommunikerer med omgivelserne?

- Elevens signaler udfylder en kommunikativ funktion, men kun i den forstand, at voksne reagerer på dem som meningsfulde?
- Forsøger at tiltrække den voksnes opmærksomhed? Giver udtryk for velvære eller det modsatte?
- Der er opmærksomhed omkring 'den pegende gestus', egen udpegning og den voksnes udpegning?
- Eleven kan indgå i begyndende tur-tagning?
- Viser interesse for at skabe og vedligeholde kontakt?
- Evner at skabe og vedligeholde kontakt med omgivelser? (øjenkontakt, -udpegning, med lyd, med gestik, med tale, med tegn, etc.)
- Kommunikerer om konkrete, også konkrete, som ikke er til stede?
- Begyndende brug af fantasi og forestillingsevne?
- Kommunikerer (bruger lyd, talesprog eller anden sprogform - tegn, fakter, udpegning) formålsrettet og bevidst? (dvs. for at skabe og vedligeholde kontakten, for at sige noget bestemt, opnå noget, indgå i dialog om et emne).
- Viser forståelse af verden omkring sig, hvordan alting fungerer? - 'At tænke sig om' - erkendelsesmæssigt?
- Kan indgå i dialog med tur-tagning?
- Kan anvende en hensigtsmæssig kommunikationsform på to-mands-hånd med voksen, med flere, i blandt kammerater?
- Kan 'afpasse' sin kommunikation i forhold til formål (hvad vil jeg opnå?) - målgruppe (tage hensyn til: hvem er det, jeg snakker med?) - kontekst (tage hensyn til: hvilken situation eller sammenhæng er jeg i?)
- Kommunikationens antyder at eleven kan leve sig ind i andre menneskers forhold og danne moralbegreber som godt og ondt?

Læsning og skrivning

Indledningsvis gives her en kort forklaring af tre tidligere nævnte 'elementer', som er af betydning undervejs i læsetilegnelsen og læseprocessen:

Metakognition

Metakognition handler om, at eleven 'tænker over sine egne tanker'. I læseprocessen skal eleven lære at gøre sig kritiske overvejelser 'om sin egen læsning', således at eleven selv er i stand til at korrigere fejl, som er meningsløse i forhold til konteksten.

Interaktion

Interaktion er en blanding af for-forståelse og forståelse. Det vil sige, at eleven skal bruge al tilgængelig viden i sin omgang med teksten.

Sproglig bevidsthed

Som forudsætning for - eller undervejs i - den tidlige læseudvikling udvikles en bevidsthed hos eleven om sproget: at sproget har en formside, dvs. at sproget består af et system af ord. Og at ord kan deles i mindre dele: lyde, - og de kan sættes sammen til større helheder: sætninger og tekst. Dette er ikke en viden, som kommer automatisk med det at lære at tale, men denne viden er nødvendig for, at eleven kan bygge bro fra tale til skrift og læsning. Eleven skal vide, at tale består af ord, for at kunne genkende ord i en tekst. Elevens sproglige bevidsthed er derfor et element i læseindlæringen, herunder hører også elevens evne til at lege med sproget, idet dette er et udtryk for elevens sproglige bevidsthed, er eleven f.eks. i stand til at rime, sige remser i rytmer m.m.

Iagttagelse af elevens læse- og skrivekompetencer

'Hvor langt er eleven kommet i sin læse- og skriftsproglige udvikling?'

Eksempler på iagttagelsesområder i den "tidlige" læsning:

Legeskrivning:

- Bruger eleven hemmelige tegn og kruseduller? (Ses der sammenhængende krusedulleskrivning, deles krusedullerne op i mindre stykker ligesom ord, er skriveretningen korrekt?)
- Lege-skriver eleven ord, som refererer til lange genstande med lange krusedulleord og ord, der refererer til små ting med korte ord? (f.eks. ordet 'tog', ordet 'myre')
- Har eleven kendskab til enkelte bogstaver, som det blander sammen med krusedullerne?

Begyndende bogstavkendskab:

- Kan eleven genkende bogstaver fra sit eget navn, sine søskendes navne, navne på andre betydningsfulde personer? (Visuel opmærksomhed og hukommelse)
- Kan eleven skrive enkelte bogstaver?

Helordslæsning/ordbilleder:

- Kan eleven læse/skrive sit eget navn? Andre navne?
- Kan eleven læse/skrive andre ord, f.eks. 'nære og kære ord'? (Is, mor, far osv.)

Begyndende fonemforståelse:

- Er der begyndende forståelse for, at nogle ord starter med samme lyd/bogstav - eller er eleven begyndt at være opmærksom på, at det samme bogstav/den samme lyd findes i flere kendte ord?
- Er der begyndende forståelse for sammenhæng fra lyd til bogstav?

Handlingsforløb:

- Kan eleven overskue og gennemføre et handlingsforløb.
(Kan eleven lægge et fornuftigt handlingsforløb bestående af billeder? Kan eleven på baggrund af en billedrækkefølge, som han/hun selv har lagt, fortælle en logisk sammenhængende og realistisk historie?)

Ordkendskab/ordforståelse/begreber:

- Kender eleven ordets betydning? Kan forklare det? Viser eleven f.eks., hvad man gør for at forklare handleverber? Er elevens ordforklaringer situationsafhængige?

Lytteforståelse (auditiv opmærksomhed):

- Forstår eleven en kollektiv besked? Forstår eleven en enkel historie, du har fortalt (uden brug af billeder)?
- Hvordan husker eleven beskeder, han/hun har hørt uden støttende brug af billeder?

Sproglig bevidsthed:

- Ved eleven, at det talte sprog består af ord? Kan eleven udskille de enkelte ord i en kort sætning, han/hun får sagt højt? Kan eleven fortælle, hvor mange ord der er i en sætning?
- Kan eleven høre rimord?
- Kender/kan eleven være med ved leg med remser? (Tælleremser; 10, 20, 30..., børneremser; Ohn Dohn Dehn.....) - eller nogle af de almindeligste rim for børn? Kan eleven f.eks. fuldføre rimet Okker-Gokker-Gummikløkker?

Elementer i læseudviklingens videre trin

Syntaktisk bevidsthed:

- Kan eleven lægge sætninger efter lærerens diktat med ordbrikker?
- Kan eleven selv konstruere nye sætninger? Af egne, kendte ord? Af forskellige typer:
- Spørgsmål, begyndende med en præposition?

Den sproglige udtryksform:

- Kan eleven høre, om en sætning er grammatisk ukorrekt? Kan eleven i givet fald formulere sætningen korrekt?

Forlyd, analyse og reduktion:

- Er eleven i stand til at skelne forlyden i forskellige ord? Kan eleven høre, om to ord har samme forlyd? Er eleven i stand til at isolere forlyden i forskellige ord? Er eleven sikker i at isolere forlyden i et ord og sige hvilket nyt ord, der fremkommer? Kan eleven ud af et antal billeder finde et billede, der starter med samme forlyd som prøvebilledet?

Fonemsyntese og fonemanalyse:

- Er eleven begyndt at opdage, eller er eleven klar over, at ord kan opdeles i mindre lyd-enheder/lyde/fonemer? Kan eleven eksempelvis nævne lydene i et ord ud fra et set billede (f.eks. sol: s-o-l)? Kan eleven forstå et ord, når der lyderes for ham - altså danne syntese? Har eleven en opmærksomhed over for de enkelte lyddele (fonemer) i et ord?
- Kan eleven overskue et ords hele lydstruktur og være opmærksom på de enkelte fonemers rækkefølge i forhold til hinanden (hhhuuuss)?
- Kan eleven lytte sig frem til fonemantallet i et ord?

Sammensatte ord:

- Har eleven semantisk overblik og fleksibilitet: har eleven en forståelse for, at man kan bytte om på ordene og sætte dem sammen på en ny måde? Ved eleven f.eks. hvad forskellen er på en brandbil og en bilbrand?

Bogstavkendskab:

- Kender eleven bogstavernes navne og lyde?
- Kan eleven nævne to ord, der begynder med en given lyd?
- Kan eleven udpege et bogstav på opfordring?
- Kan eleven både udpege og benævne bogstaverne?
- Er elevens brug af bogstavet situationsafhængigt? - knytter eleven det til f.eks. et navn eller en bogstavlyds ledsagende billede (f.eks. M: Mølle)?
- Er elevens brug af bogstaver situationsafhængigt: kan eleven bruge bogstavet i forbindelse med orddannelse (generel anvendelse)?
- Kan eleven ud fra et billede selv finde frem til begyndelsesbogstavet til figuren?
- Kan eleven selv finde frem til begyndelsesbogstavet og selv skrive bogstavet?
- Kender eleven forskel på store og små bogstaver?

Bogstavskrivning:

- Kan eleven gengive bogstavformer? Kan eleven associere til form (hukommelse for form) ud fra navn eller lyd?
- Kender eleven skriveretningen? Er skriveretningen i orden/diffus?
- Har eleven sans for bogstavernes indbyrdes størrelsesforhold og placering på linien?
- Forekommer der spejlvending af bogstaver?
- Er formgivningen i orden/diffus?
- Forekommer der sammenblanding af bogstaver?
- Forekommer der skrivemotoriske vanskeligheder? Holder eleven rigtigt på blyanten? Ses der et krampagtigt håndgreb?

Ordskrivning:

- Har eleven lyst og energi til på egen hånd at skrive nogle bestemte ord?
- Kan eleven skrive af efter en forelagt tekst?
- Kan eleven stave og skrive lydrette ord?
- Kan eleven skrive og stave ikke-lydrette ord?
- Kan eleven skrive efter diktat på relevant niveau?

Afkodningsfærdighed ved tekst:

- Kan eleven læse en ukendt tekst på et relevant niveau i et rimeligt tempo uden eller med kun få fejl?

Hvilke strategier benytter eleven ved fejllæsning:

Ydre ledetråde:

- Hjælpes eleven til at finde det rette ord vha. spørgsmål til indholdet i teksten?
- Kan elevens opmærksomhed evt. rettes mod billedmateriale som en hjælp?

Indre ledetråde:

- Kan eleven stave sig frem til ordets betydning?
- Kan eleven dele et ord ind i stavelser/efter morfemer?
- Ved eleven, hvordan man stavelsesdeler?
- Kan eleven gentage en oplæst tekst linie for linie, mens fingeren følger de rigtige ord?

Læsehastigheden:

- Kan eleven læse en tekst flydende?
- Kan eleven læse teksten delvist flydende/afbrudt?
- Læser eleven teksten med mange afbrydelser?
- Kan eleven selv rette sine fejl, eller skal hun/han have hjælp?

Forståelse af højt læst tekst:

- Kan eleven kort/forenklet referere en tekst eleven netop har hørt oplæst?
- Kan eleven gengive en tekst, hun/han selv lige har læst højt?
- Kan eleven følge med, forstå og genfortælle, når båndoptager "læser" en historie?

Vokaler og stavelsesdeling:

- Ved eleven, hvad vokaler og konsonanter er?
- Kender eleven alle vokaler? Kan udpege? Kan benævne?
- Har eleven kendskab til stavelsesdeling? Ved eleven, hvordan man stavelsesdeler? Kan eleven dele ordene i stavelser?
- Kan eleven prikke vokaler under i en tekst?
- Kan eleven prikke vokaler under et ord ad gangen – og derefter læse ordet på basis af stavelsesdelingen?
- Kan eleven stavelsesdele samtidig med, at hun/han læser ordene?

Afkodningsfærdigheder ved ord:

- Kan eleven læse lydrette enkeltord? Kan eleven umiddelbart genkende ordet? Staver eleven sig frem (bogstavnavne)? Lyderer eleven sig frem (bogstavlyde)?
- Kan eleven læse enkeltstående ikke-lydrette ord? Kommer eleven med kvalificerede gæt på ordet? Kan eleven læse enkeltstående vrøvlord?

Semantisk bevidsthed:

- Kan eleven finde et bestemt ord, der passer indholdsmæssigt ind i en tekst?
- Kan eleven digte en afslutning på en historie/et eventyr?
- Metakognition: "at tænke på sine egne tanker"
- Kan eleven gøre sig overvejelser om sin egen læsning, således at hun/han er i stand til at korrigere fejl, som er meningsløse i forhold til kontekst?

Interaktion:

- Bruger eleven sin egen viden under læsningen?

Tekstbånd:

- Kan eleven sammenholde information på tværs af sætningsgrænser? Forstår eleven betydningen af henførende stedord?

Forståelse af stillelæst tekst:

- Kan eleven resumere/genfortælle en tekst, hun/han lige har læst for sig selv?
- Kan eleven følge med, forstå og genfortælle, når båndoptager ”læser” en historie?

Elementer i praktisk læsning:

Følgende elementer har betydning for elever, hvis læseudvikling er gået i stå på et færdighedsniveau før egentlig indholdslæsning af sammenhængende tekster. At kunne bruge de færdigheder, som eleven har erhvervet, må være undervisningens mål, også selvom eleven ikke har opnået en særlig udviklet læsefærdighed.

- Kan eleven benytte helords-læsning/ordgenkendelse/ordbilledlæsning som hjælp til at læse/skrive praktiske beskeder? F.eks. til huskesedler? Til at læse skilte?
- Kan eleven læse for hende/ham vigtige overskrifter, tv-programmer eller lignende?

Engelsk

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole engelsk for alle elever på 3. - 9. klassetrin.

På specialskolen

På specialskolen tager al undervisning udgangspunkt i den enkelte elevs aktuelle kompetencer. Det betyder, at undervisningen i engelsk er underlagt de forudsætninger, den enkelte elev har for at kunne tilegne sig fagets indhold. Den efterfølgende fagbeskrivelse skal forstås ud fra disse forhold. Faget kan optræde som selvstændigt fag/emne i afgrænsede perioder. Der er ikke stor tradition for at undervise i engelsk i den vidtgående specialundervisning for elever med generelle indlæringsvanskeligheder. Elevgruppens indlæringsvanskeligheder indebærer, at gængs undervisning i sprogfag ofte skønnes irrelevant.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i engelsk er, at eleverne tilegner sig kundskaber og færdigheder, således at de kan forstå talt og skrevet engelsk og kan udtrykke sig mundtligt og skriftligt. Undervisningen skal samtidig udvikle elevernes bevidsthed om engelsk sprog og sprogbrug samt om sprogtilegnelse.

Stk. 2. *Undervisningen skal skabe rammer for oplevelse, indsigt og samarbejde samt styrke elevernes aktive medvirken. Herved skal undervisningen bidrage til, at eleverne bevarer lysten til at beskæftige sig med sprog og kultur til fremme af deres videre udvikling.*

Stk. 3. *Undervisningen skal give eleverne indsigt i kultur- og samfundsforhold i engelsktalende lande og derved styrke deres internationale forståelse og forståelse af egen kultur.*

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 - § 3)

I relation til elevgruppen

Engelsk er det fremmedsprog, som eleverne møder i populærkultur og slang. Dette bør derfor medtænkes i planlægningen af undervisningen. Nogle klassers aktiviteter kan inddrage oplevelse af det engelske sprog, f.eks. i forbindelse med fester, i musik med engelsksprogede sange, ved fødselsdagssang m.m. For enkelte elevers vedkommende kan der forekomme en vurdering af, at et fokus på engelskundervisning er relevant, og i disse tilfælde kan der tilbydes egentlig undervisning i faget.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 2, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 1 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- Kommunikative færdigheder
- Sprog og sprogbrug
- Sprogtilegnelse
- Kultur og samfundsforhold

I engelsk skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de fire områder udvikles som en helhed på alle fagets klassetrin både i faget engelsk, og når engelsk indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- anvende engelsk som et internationalt kommunikationsmiddel
- anvende sprogets opbygning og virkemidler til at gøre kommunikationen hensigtsmæssig
- anvende deres forståelse af, hvordan de bedst tilegner sig engelsk og fortsat udvikler deres sprog
- anvende viden om kultur og samfundsforhold i engelsktalende lande til at få indsigt i mellem menneskelige relationer og forståelse af andre kulturer

(Fælles Mål hæfte 2).

I relation til elevgruppen

Såfremt undervisning i engelsk skønnes relevant tages der hensyn til følgende:

- Hovedvægten lægges på det mundtlige arbejde
- Emneområderne skal dels være konkrete, dagligdags og virkelighedsnære, dels skal de appellere til elevernes fantasi
- De sproglige aktiviteter tilrettelægges således, at eleverne møder en mangfoldighed af oplevelser og sanseindtryk. Praktisk musiske arbejds- og udtryksformer indgår i de sammenhænge, hvor de kan tilføre undervisningen en yderligere dimension
- Eleverne opbygger igennem undervisningen deres selvtillid som sprogbrugere
- Elevernes nysgerrighed og sproglige opmærksomhed er udgangspunkt for sammenligninger mellem dansk og engelsk sprog

Kristendomskundskab

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole kristendomskundskab for alle elever på 1. til 9. klassetrin - bortset fra det klassetrin, hvor konfirmationsforberedelsen finder sted.

På specialskolen

På specialskolen tager al undervisning udgangspunkt i den enkelte elevs aktuelle kompetencer. Undervisningen i kristendomskundskab er underlagt de forudsætninger, den enkelte elev har for at kunne tilegne sig fagets indhold. Den efterfølgende fagbeskrivelse skal forstås ud fra disse forhold.

Faget er ikke tillagt faste timer, men tages op som samtalestof og aktivitet, hvor det skønnes aktuelt og kan i øvrigt indgå i emner og tværfaglige sammenhænge.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i kristendom er, at eleverne erkender og forstår, at den religiøse dimension har betydning for livsopfattelsen hos det enkelte menneske og for dets forhold til andre.

Stk. 2. *Undervisningen tager sit udgangspunkt i kristendommen, som denne fremtræder i historisk og nutidig sammenhæng.*

Stk. 3. *Eleverne skal opnå kendskab til de bibelske fortællinger og forståelse af kristendommens betydning for værdigrundlaget i vor kulturkreds. Derudover indgår ikke-kristne religioner og livsanskuelser med henblik på, at eleverne får forståelse af andre livsformer og holdninger.*

Stk. 4. *Gennem mødet med de forskellige former for livsspørgsmål og svar, som findes i kristendommen samt i andre religioner og livsopfattelser, skal undervisningen give eleverne et grundlag for personlig og ansvarlig stillingtagen og handling over for medmennesket og naturen.*

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 § 5)

I relation til elevgruppen

Målet er:

- at eleverne gennem undervisningen får sprog og begreber som sætter dem i stand til - på en enkel måde - at forholde sig til religiøse og eksistentielle spørgsmål
- at eleverne får et vist kendskab til de bibelske tekster
- at eleverne får et vist kendskab til de kirkelige højtider og deres baggrund
- at eleverne får et vist kendskab til kirken og kirkelige handlinger, f.eks. dåb, konfirmation, bryllup og begravelse
- at eleverne gennem arbejde med eksistensspørgsmål får stimuleret deres livsmod og selv-værdsfølelse
- at eleverne får større tolerance overfor mennesker med en anden tro og holdning

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 3, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 2, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *Livsfilosofi og etik*
- *Bibelske fortællinger*
- *Kristendommen og dens forskellige udtryk i historisk og nutidig sammenhæng*
- *Ikke-kristne religioner og andre livsopfattelser*

I kristendomskundskab skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de fire områder udvikles som en helhed gennem hele skoleforløbet både i faget kristendomskundskab, og når kristendomskundskab indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- *uddybe deres erfaringer og oplevelser i mødet med det faglige stof*
- *forholde sig til den religiøse dimension i tilværelsen og dens betydning for livsopfattelsen hos det enkelte menneske, for mellem menneskelige relationer og for forskellige samfund*
- *styrke deres indsigt i kristendommen samt andre religioner og livsopfattelser, som de kommer til udtryk i Danmark og resten af verden*
- *forholde sig til grundlæggende livsspørgsmål og etiske problemstillinger samt handle i overensstemmelse hermed*

(Fælles Mål hæfte 3)

I relation til elevgruppen

• Livsfilosofi og etik

Under overskriften livsfilosofi og etik kan eleverne arbejde med forskellige “forundrings-spørgsmål” vedrørende tilværelsen, f.eks.:

- Hvor kommer verden fra?
- Hvad sker der, når man dør?
- Hvordan kan man opfatte Gud?
- Hvor kommer mennesket fra?

Også følgende emner er oplagte i forbindelse med kristendomsundervisningen:

- Godt/ondt
- Glæde/sorg
- Fællesskab/ensomhed
- Lykke/ulykke
- Liv/død

- Handicap og normalitet
- Forelskelse, kærlighed og seksualitet
- Retfærdighed/uretfærdighed
- Hvad er et godt liv?
- Tolerance

Eventyr rummer - ligesom mytologiske fortællinger - mange af de nævnte problemstillinger, og de er en god indgangsvinkel. Efterfølgende kan eventyret dramatiseres. Det kan åbne op for, at eleverne oplever på krop og sjæl, hvad det er, der står på spil.

Samtale om de forskellige livsspørgsmål samt rollespil er andre gode muligheder i undervisningen.

• **Bibelske fortællinger**

Det Nye Testaments fortællinger om Jesu fødsel og barndom, dåb og fristelse, lignelser, og Jesu lidelse, død og opstandelse.

I Det gamle Testamente, Urhistorien (Adam og Eva, Kain og Abel), Noahs Ark, Patriarkerne (Abraham, Isak og Jacob), Joseffortællingerne, Moses-historien og fortællingerne om Saul og David.

De bibelske fortællinger bør genfortælles, da genfortælling gør indholdet mere levende og forståeligt. Det samme kan også være tilfældet ved en god oplæsning fra en børnebibel.

Gennem undervisningen præsenteres eleverne for forskellige litterære genrer som f.eks. myter, sagn, legender, lignelser, underberetninger, sange og breve.

• **Kristendommen og dens forskellige udtryk i historisk og nutidig sammenhæng**

Et element i undervisningen kunne være salmer og sange, kirken som bygning, kirkens billeder og øvrige inventar og udvalgte symboler som f.eks. vandet, træet, korset, lys og mørke.

Der kan arbejdes med årets højtider, f.eks. julen, hvor man kan arbejde med krybbespil eller med påsken, midsommerfesten og høstfesten. I et emne som livets højtider kan temaerne være ritualer i forbindelse med livets overgange som dåb, konfirmation, bryllup og begravelse, og hvad der i andre kulturer svarer hertil.

• **Ikke-kristne religioner og andre livsopfattelser**

Undervisningen kan omfatte:

- udvalgte religiøse grundtanker og deres betydning - de religiøse højtider og religionernes mest iøjnefaldende særpræg, vaner, symboler og forskrifter
- et tema kan være, hvad det vil sige at have en tro
- genfortælling af de gamle gude- og heltehistorier og snak om verdensopfattelsen bag ved disse

Metodiske overvejelser i forhold til elevgruppen

Med henblik på faglig fordybelse og elevens alsidige personlige udvikling inddrages en bred vifte af tilgange til faget.

Inden for alle forløb kan eleverne arbejde med at:

- lytte og fortælle
- samtale, stille spørgsmål
- debattere og diskutere
- dramatisere
- læse, skrive og tegne
- synge
- iagttage og fremstille billeder
- interviewe
- fremlægge
- benytte audiovisuelle og elektroniske medier
- besøge forskellige kirker

Cases, fortællinger og episoder fra dagligdagen inddrages i arbejdet med etiske vurderinger.

Eleverne udvikler deres evne til at sætte sig i andres sted, f.eks. via rollespil.

Historie

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole faget historie for alle elever på 3.- 9. klassetrin.

På specialskolen

På specialskolen tager al undervisning udgangspunkt i den enkelte elevs aktuelle kompetencer. Det betyder, at undervisningen i historie er underlagt de forudsætninger, den enkelte elev har for at kunne tilegne sig fagets indhold. Den efterfølgende fagbeskrivelse skal forstås ud fra disse betingelser.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i historie er at styrke elevernes historiebevidsthed og identitet og øge deres lyst til og motivation for aktiv deltagelse i et demokratisk samfund. Det sker ved at fremme deres indsigt i, at mennesker er historieskabte såvel som historieskabende.

Stk. 2. *Ved at arbejde med samspillet mellem fortid, nutid og fremtid skal eleverne udvikle deres indsigt i menneskers liv og livsvilkår gennem tiderne. Herved skal de videreudvikle deres forståelse af og holdning til egen kultur, andre kulturer og menneskers samspil med naturen.*

Stk. 3. *Undervisningen skal give eleverne mulighed for overblik og fordybelse i vedkommende historiske kundskabsområder og fremme deres indsigt i kontinuitet og forandring.*

Undervisningen skal bygge på og stimulere elevernes evne til indlevelse, analyse og vurdering og fremme deres lyst til at videregive og skabe historiske fortællinger på baggrund af tilegnet viden.

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 § 7)

I relation til elevgruppen

Det overordnede mål er, at den enkelte elev gennem undervisning i historie får styrket sin identitet.

Det skal ske ved, at eleven får en fornemmelse af, at hun/han er en del af et større hele:

- Vi er alle vokset op i en bestemt tid
- Vi lever i en konkret familie, et konkret sted. Det danner os, som dem vi er
- Andre er vokset op andre steder og til andre tider
- Samtidig er vi alle selv med til at påvirke den verden, vi lever i

Den historiske synsvinkel i specialskolens undervisning handler meget om at skabe indsigt og fornemmelse hos den enkelte elev om dennes helt egen relation til helheden:

- Eleverne er selv skabte og medskabere
- Eleverne eksisterer i et ”nu”, et sted mellem fortid og fremtid
- Den enkelte kan selv være aktiv i alt det, hun/han kan opdage i den konkrete verden

Selve stoffet er en rigdom af historier, fortidsspor og materielle processer, med rig mulighed for at inddrage alle elevens sanser.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 4, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 3, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *Historie i fortid og nutid*
- *Tid og rum*
- *Fortolkning og formidling*

I historie skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de tre områder udvikles som en helhed gennem skoleforløbet både i faget historie, og når historie indgår i tværgående emner og problemstillinger. Kundskaber og færdigheder, som eleverne erhverver sig i faget historie, er en del af det historiefaglige fundament, som samfundsfag bygger videre på.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- *Forstå sig selv som historieskabte og medskabere af historie*
- *udbygge deres indsigt i væsentlige historiske begivenheder og samfundsforhold fra alle tids-epoker*
- *Skabe sig overblik over og fordybe sig i arbejdet med menneskers dagligliv og livsvilkår gennem tiderne*
- *Styrke deres forståelse af udviklingen af dansk kultur i mødet med andre kulturer*

(Fælles Mål hæfte 4)

I relation til elevgruppen

Der findes meget materiale og inspiration i faghæftet om historie.

Hvordan man konkret i undervisningen på en skole udvælger stoffet, må afhænge af elevgruppen, samt af i hvilket lokalområde skolen ligger: Hvilke historiske seværdigheder og mindesmærker der findes at knytte an til, hvilke museer, samt hvilke begivenheder, der er knyttet til egnen.

Målet er ikke at fylde eleverne med historisk detailviden, men at give dem en fornemmelse af historiens dialektik, af tiden, og af deres egen rolle i den. Faget vil således være med til at ruste dem som borgere i et demokratisk samfund.

• **Historie i fortid og nutid**

Faget rummer danmarkshistorie og lokalhistorie, nordisk-, europæisk- og verdenshistorie.

Tidsmæssigt kan der med fordel opdeles i grove perioder som oldtid, middelalder, nyere tid og nutid, der her forstås, som tiden eleverne selv og deres familie har oplevet.

Hertil kommer kulturelle og sociale områder.

Udgangspunktet er altid elevernes aktuelle historieforståelse.

En måde at arbejde med historie på, er i betydningen "tilblivelse". Alle ting, som er blevet til i

tiden, har en historie. Eleven selv, forældrene, slægten, skolen, byen, samfundet, folket, transportmidlerne, maden, medierne, husene, landbrugsredskaber, maskiner, legetøj osv.

Når dette kombineres med, at eleven selv producerer noget, er der basis for, at eleven oplever at være medskaber.

Det er generelt vigtigt, at eleverne aktivt får mulighed for at bearbejde og udtrykke sig omkring det stof eller den fortælling, de har mødt. Det kan være at fremstille et redskab eller lignende. Det kan være at lave billeder, tegneserier, genfortælle og samtale omkring historien. Man kan klæde sig ud, inddrage drama, lave hørespil, fremstille videofilm osv.

Social- og kulturhistoriske elementer kan være historiefagets dimension i de tværfaglige sammenhænge, og her indgå i arbejdet med boformer, familieforhold, arbejde, teknisk udvikling, befordringsmidler, hvad man spiste, børns vilkår, krig og fred, fester osv.

Besøg på museer og arbejdende værksteder er oplagte aktiviteter.

Det er vigtigt, at arbejdet med historie tager udgangspunkt i elevernes forudsætninger og nuværende virkelighedsopfattelse. Eleverfaringer kan også være kendskab til figurer som Robin Hood, Tor og Odin, Asterix, Aladdin osv. Figurer som er kendte fra tv, tegneserier og videofilm, og som stort set er 'ikke-historiske', men alligevel er placeret i et historisk miljø. Det kan medinddrages og relativiseres i undervisningen. Rollespil er ligeledes en aktuel aktivitet.

• Tid og rum

Med udgangspunkt i elevernes egen opfattelse af tid og rum, arbejdes der med begreberne: Fortid, nutid og fremtid. Elevernes egen forhistorie og stamtræ er et godt udgangspunkt.

Det kan være en god ide at lade eleverne tilegne sig visse historiske fix-punkter, som de kan sætte andre begivenheder i forhold til. F.eks. "da far var dreng", "under besættelsen", "i middelalderen", "i vikingetiden", "før Jesu fødsel" osv. Historiske personligheder kan også udgøre sådanne fixpunkter.

Bevægelsen i faget kan være en bevægelse fra nutiden og længere og længere bagud i tid.

Via forældrenes tid videre til bedsteforældrenes tid osv. Man kan rejse med "tidsmaskinen" tilbage, finde en epoke, slå sig ned der og lave et tidsbillede af denne periode.

Men bevægelsen kan også gå den anden vej, kronologisk fremad. Fra et eller andet "Der var engang", frem gennem begivenheder og forandringer, til nutiden – og måske til fremtiden.

• Fortolkning og formidling

"Der var engang..." er ikke kun eventyrenes indgangsreplik, men også historieundervisningens.

Bevidsthed om historie er også en fornemmelse af "der var engang". Har man først sagt disse tre ord, er man godt i gang med en fortælling. Den mest umiddelbare og nærværende formidlingsform for historien er da også historier - altså mundtlige fortællinger.

Mundtlige fortællinger på specialskolen vil ofte indebære visualisering og dramatisering med tegninger, dukker etc.

Historie som fortælling kan betragtes som en metode i historieundervisningen. Fortællingen kan inspirere og begejstre eleverne, hvis den fremføres godt og levende og tager elevernes forudsætninger og forestillingsverden i betragtning. Fortællingen kan suppleres med billedmateriale og historiske genstande.

I denne betydning er det historiske et element, en dimension, i alle mulige emner, temaer og

problemstillinger, og kan som sådan indgå naturligt i tværfaglige kombinationer. I undervisningen udfordres elevernes fantasi, indlevelsessevne og evne til billeddannelse.

Indlevelsen kan stimuleres, og kundskaber samtidig konsolideres ved hjælp af fremstilling af billeder og redskaber, ved udklædning og dramatik, ved sang og genfortællinger.

Undervisningen kan endvidere underbygges af historiske billeder og genstande, videofilm, computerspil osv.

Samfundsfag

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole faget samfundsfag for alle elever på 8. – 9. klassetrin.

På specialskolen

Faget indgår som et essentielt bidrag til alle undervisningsaktiviteter. Samfundsfag kan optræde såvel som et selvstændigt fag og som et kvalificeret bidrag til tværgående emnearbejder og projekter gennem elevernes skoleforløb.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i samfundsfag er, at eleverne udvikler lyst og evne til at forstå hverdagslivet i et samfundsmæssigt perspektiv og til aktiv medleven i et demokratisk samfund.

Stk. 2. *Undervisningen skal medvirke til, at eleverne udvikler historie- og samfundsbevidsthed, kritisk sans og færdighed i at iagttage, analysere og vurdere nationale og internationale samfundsforhold og konflikter.*

Stk. 3. *Undervisningen skal bidrage til, at eleverne på baggrund af et personligt tilegnet værdigrundlag deltager aktivt i samfundsudviklingen.*

Den enkelte elev skal udvikle ansvarlighed for løsningen af fælles opgaver og erhverve viden om samfundet og dets historiske forudsætninger.

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 - § 9)

I relation til elevgruppen

Al undervisning tager udgangspunkt i den enkelte elevs aktuelle kompetencer. Det betyder, at undervisning i samfundsfag tager udgangspunkt i de forudsætninger, den enkelte elev har for at tilegne sig fagets indhold.

For eleverne på specialskolerne er det vigtigt, at arbejdet med samfundsmæssige problemstillinger tager udgangspunkt i elevernes forudsætninger og aktuelle virkelighedsopfattelse.

Udvikling af historie og samfundsbevidsthed samt aktiv medleven og kritisk sans er de centrale formål for samfundsfag på specialskolerne.

Eleverne er i forskellig grad i besiddelse af historie- og samfundsbevidsthed. Ønsket om at kunne forstå sig selv, sin egen hverdag og det samfund, som omgiver og påvirker mennesket, ligger alle nær. Derfor vil indfaldsvinklen for udvikling af bevidstheden altid være i nutiden: Hvad er det for begivenheder, der optager os lige nu? Derefter begiver eleverne sig ud i en undersøgelse og fortolkning af fortiden i bestræbelserne på at kunne fremsætte troværdige forventninger til fremtiden.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 5, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 4, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs – og færdighedsområder (CKF) er:

- *Menneske og stat*
- *Menneske og samfund*
- *Menneske og kultur*
- *Menneske og natur*

I samfundsfag skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de fire områder udvikles som en helhed gennem undervisningen både i faget samfundsfag, og når samfundsfag indgår i tværgående emner og problemstillinger. Undervisning i samfundsfag bygger bl.a. på kundskaber og færdigheder som eleverne har erhvervet sig i faget historie.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelse, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- *forstå sig selv som en del af samfundet, som man både påvirkes af og kan påvirke*
- *placere eget og andres hverdagsliv i et samfundsmæssigt og historisk perspektiv*
- *udvikle deres personlige værdigrundlag med henblik på at tage stilling til og få lyst til at påvirke aktuelle begivenheder*
- *analysere, tolke og vurdere samfundsforhold og konflikter og formidle resultaterne* (Fælles Mål hæfte 5)

I relation til elevgruppen

På specialskolen inddrages elementer fra samfundsfag i skoleforløbet i den grad, elevernes forudsætninger giver mulighed for det. Med hensyntagen til den enkelte elevs kompetencer optræder samfundsfaglige elementer i form af emne- eller projektorienteret undervisning. Indholdskriterierne for samfundsfag, som folkeskolen opererer med, giver et fornuftigt og sammenhængende billede af, hvilket indhold læreren i samarbejde med eleverne må behandle, når der skal arbejdes samfundsfagligt. Udgangspunktet kan være en undren eller vildrede hos eleverne over en begivenhed, som berører deres virkelighed, f.eks. begivenheder, de har set eller hørt om i medierne. Kodeordet til valg af indholdet er ”det eksemplariske princip”.

• **Menneske og stat**

Her arbejdes med de demokratiske processer, forskellige demokratiopfattelser, politiske ideologier og partier. Magtens tredeling. Det internationale samfund, konflikter og samspil mellem forskellige stater. Velfærdsamfundet og dets betydning.

• **Menneske og samfund**

Elevernes egne oplevelser bringes i samspil med faglige begreber og teorier. Det sker ved, at eleverne drøfter, undersøger og analyserer sammenhænge mellem på den ene side menneskets fællesskaber og på den anden side værdier og normer. Eleverne bliver bedre til at skelne mellem identitet som udtryk for, hvem de er, og ”roller” som udtryk for hvordan de handler i forskellige situationer, f.eks. i skolen, i familien og blandt kammerater.

Med udgangspunkt i principper for demokratiske beslutningsprocesser knyttes forbindelse til skolens elevråd således, at eleverne bliver mere bevidste om, at processer indgår i deres hverdag. I den forbindelse undersøges, hvem der deltager i elevrådet, hvilke beføjelser rådet har, og hvor elevrådet er repræsenteret. I forlængelse heraf diskuteres elevrådets indflydelse og betydning.

Desuden kan der arbejdes med velfærdsamfundets betydning for eleverne på specialskolen og med de sociale relationer mellem mennesker.

Der kan også arbejdes med:

- Hvad er penge?
- Hvorfor producerer vi ikke bare flere penge?
- Hvem er rige – hvem er fattige?
- Økonomi i emneuger, skolebøden
- Industri, landbrug, fiskeri

• **Menneske og kultur**

Elevernes interesse for forskellige kulturers værdier og normer skærpes ved, at undervisningen skaber debat om værdier, som eleverne prioriterer højt.

Historiske, samfundsmæssige, sociale og familiemæssige forhold inddrages.

Der kan gives eksempler på forskellige kulturmøder, hvor der tages udgangspunkt i de værdier, der ligger til grund for religioner og normer.

Undervisningen inddrager emner som racisme og menneskerettigheder.

Eleverne præsenteres for forskelligartede livsformer i det danske samfund.

Der arbejdes med lønarbejderlivsform, karrierebundet livsform og selvstændig livsform.

Livsformsbegrebet kan herefter danne udgangspunkt for at arbejde med elevernes egen livsformsbaggrund.

• **Menneske og natur**

Eleverne udvikler deres forståelse af, at menneskers brug af naturen er knyttet til et givent samfund i en given tid, at naturen er under stadig forandring, og at mennesker har indflydelse på udviklingen.

Undersøgelser af f.eks. fødevarers tilblivelse kan danne baggrund for elevernes øgede viden om sunde og usunde fødevarer samt om, at der er grænser for udnyttelsen af naturen.

Eleverne får indsigt i, at det enkelte menneske både som privatperson og via samfundets demokratiske institutioner kan øve indflydelse på udnyttelsen af naturen.

Der kan arbejdes med områder som affald, papir, (regn)skov og genbrug, alternativ energi herunder vindmøller i Danmark og/eller ”grøn økonomi”.

Metodiske overvejelser i forhold til elevgruppen

Samfundsfag lægger, ligesom historie, op til en problemorienteret undervisning, hvor enten et emne eller problemstilling er udgangspunktet. Metoden inviterer eleven og læreren til i fællesskab at opstille samfundsfaglige problemstillinger. Undervisningen bliver dermed tilrettelagt ud fra samfundsfagets formål, elevernes undren/vildrede, elevernes lyst til og engagement i at finde svar på deres undren.

Metoder i samfundsfag lægger ligeledes op til, at eleverne udvikler og styrker den undersøgende, nysgerrige og analyserende indstilling til tilværelsen. Det betyder, at eleverne bør komme ud af klasselokalerne for f.eks. at besøge offentlige institutioner (rådhus, retssal, Folketing, politistation) samt besøge arbejdspladser, udføre spørgeskemaundersøgelser, kvalitative og kvantitative undersøgelser, interviews, stikprøveundersøgelser og andet.

Elevundersøgelser og beskrivelser danner baggrund for klassens videre drøftelser om fordele og ulemper ved velfærdsstaten. Eleverne kan afprøve deres holdninger i form af fiktive debatter, indlæg i skolebladet og lignende.

Rollespil og iscenesatte diskussioner bidrager til at tydeliggøre, at synspunkter baserer sig på både værdier og kendsgerninger. Det prioriteres, at undervisningen knytter sig til aktuelle begivenheder.

Undervisningen byder på mange muligheder for at få oplysninger fra aviser, radio, tv og internet.

Når eleverne bearbejder stoffet med henblik på videreformidling, trænes de i at vurdere oplysningers relevans, hvilket støtter overblikket.

Idræt

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole faget idræt for alle elever på alle klassetrin.

På specialskolen

Faget benævnes både idræt og motorik, idet undervisningen dækker hele bredden af motoriske kompetencer, fra de tidligste færdigheder til de mere udviklede og traditionelt kendte idrætsaktiviteter.

Idræt betragtes som et basisfag på specialskolen, og det vægtes højt, at alle elever gennem hele skoleforløbet modtager idræts- og motorikundervisning ud fra den enkeltes forudsætninger. Svømmeundervisning er en del af tilbudet, og det tilstræbes, at alle elever får mulighed for at deltage i svømmeundervisning ud fra egne behov og forudsætninger.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i idræt er, at eleverne gennem alsidige idrætslige oplevelser, erfaringer og refleksioner opnår færdigheder og tilegner sig kundskaber, der giver mulighed for kropslig og almen udvikling.

Stk. 2. *Eleverne skal have mulighed for at opleve glæde ved og lyst til at udøve idræt og udvikle forudsætninger for at forstå betydningen af livslang fysisk udfoldelse i samspil med natur, kultur og det samfund, de er en del af. Eleverne skal opnå indsigt i og få erfaringer med vilkår for sundhed og kropskultur.*

Stk. 3. *Undervisningen skal give eleverne forudsætninger for at tage ansvar for sig selv og indgå i et forpligtende fællesskab.*

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 § 11)

I relation til elevgruppen

På specialskolen er målet med undervisningen desuden:

- at motivere eleverne til fysisk aktivitet også uden for idrætstimerne
- at eleverne opnår størst mulig selvhjulpelighed i forhold til af- og påklædning og personlig hygiejne.

Undervisningen skal derfor:

- se bevægelsesaktiviteterne under perspektiver som det legende, det konkurrenceprægede, det udtryksmæssige og det eksperimenterende
- inddrage leg i timerne
- give eleverne mulighed for at skabe, afprøve, øve, træne, samarbejde og konkurrere
- tilrettelægge aktiviteter, der udvikler og udvider elevernes begrebsverden
- give eleverne mulighed for, i forskellige sammenhænge, at udøve idræt med andre elever på samme niveau
- inddrage fysiske og biologiske forhold, herunder bl.a. kost, træningsformer og gode motionsvaner
- lade omklædning og bad indgå som en naturlig del af undervisningen

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

Faget idræt er beskrevet i Fælles Mål, faghæfte 6, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 5, 2004. Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs – og færdighedsområder(CKF) er:

- *Kroppen og dens muligheder*
- *Idrættens værdier*
- *Idrætstraditioner og -kulturer*

I idræt skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de tre områder udvikles som en helhed gennem hele skoleforløbet både i faget idræt, og når idræt indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- *få indsigt i og beherske forskellige kropslige udtryksformer og anvende kropslige kompetencer*
- *opleve, at mestringen, kampen, legen og dansen i idrætten har betydning for den personlige, sociale og kulturelle identitet*
- *kende til idrættens betydning, socialt, kulturelt og samfundsmæssigt*
- *opnå indsigt i sammenhængen mellem livskvalitet, sundhed, fysisk bevægelse og kroppens kommunikationsmuligheder*

(Fælles Mål hæfte 6)

I relation til elevgruppen

Visse kriterier afgør valget af undervisningens indhold. Læreren skal tage hensyn til fysiske, psykiske, sociale og kulturelle aspekter i undervisningen samt elevens:

- *psykomotoriske udvikling og modning*
- *erfaringsmæssige baggrund fra leg og fritid samt for idrætsundervisning i skolen og idrætsforeninger m.m.*
- *evne til og erfaringer med at løse opgaver, der stiller krav til kropsbevidsthed og kropsbeher-skelse*
- *evne til og erfaringer med at indgå i et samarbejde om f.eks. konkurrence og udvikling af spil og lege*
- *evne til selv- og medbestemmelse i relation til egen kropslig og idrætsfaglig udvikling*
- *motivation for og mod til at indgå i en undervisning, hvor konsekvensen af arbejdet mærkes på egen krop*
- *kulturelle baggrunde*

- **Kroppen og dens muligheder**

Eleverne arbejder med at:

- øve og afprøve grundlæggende bevægelsesfærdigheder
- udføre og øve forskellige lege
- dramatisere fortællinger, oplevelser og stemninger
- følge rytme og bevægelsesforløb
- eksperimentere med forskellige redskabstyper.

- **Idrættens værdier**

Der lægges vægt på at udvikle elevernes evner til at samarbejde med fokus på socialisering og accept.

Eleverne arbejder gennem hele skoleforløbet med at:

- lytte og acceptere andres afgørelser
- anerkende fysiske forskelle
- indgå i enkelte konkurrenceprægede aktiviteter i små og større grupper.

Det er vigtigt at skabe forståelse for tolerance, f.eks. ved at kunne lytte og at kunne vente på tur, således at alle elever uanset deres forudsætninger og formåen oplever accept.

Eleverne skal have lejlighed til at udforske og eksperimentere, ikke blot med det faglige indhold, men også med de anvendte handleformer. Det kan f. eks. være, at en gruppe samarbejder om at udvikle en leg eller samarbejder om et akrobatikforløb.

I idræt mærkes arbejdet på egen krop. Det skaber ændringer i personen og kan give en forståelse af, hvad der sker, når man f.eks. træner og konkurrerer i boldspil, med ligeværdige modstandere, eller med sig selv for at øge den personlige hastighed, f.eks. i 100 meter løb.

- **Idrætstraditioner og -kulturer**

Undervisningen tager bl.a. udgangspunkt i elevernes egne erfaringer og oplevelser. Det giver anledning til at drage sammenligninger mellem forskellige lege og måder at lege på.

Gennem forløbet kan undervisningen i en vis udstrækning inddrage lokalområdets faciliteter, f.eks. legepladser og åbne arealer.

Omklædning og bad er en del af dansk idrætstradition, som bør accepteres og indgå som en naturlig og integreret del af idrætsundervisningen.

Eleverne arbejder med at:

- afprøve nye og gamle lege sammen med de andre
- eksperimentere med bevægelse og rytme
- afprøve forskellige kulturers lege og sanglege
- afprøve lokalområdets idrætstilbud / handicapidræt

På specialskolerne i Frederiksborg Amt er der tradition for at afholde fælles idrætsarrangementer. I øjeblikket omfatter det hockeystævner, svømmestævner samt en årlig fælles idrætsdag. Nogle skoler deltager i landsidrætsstævner.

Idrætsaktiviteter

Aktiviteterne er efterfølgende opdelt i tre niveauer(1, 2, 3). Denne opdeling henviser til det udviklingstrin, som eleven befinder sig på og ikke til dennes alder eller placering i skoleforløbet.

Løb

1. Løb som en naturlig del af leg og opvarmning
2. Løb i organiserede lege som f.eks. fangelege, følg mig, løb som opvarmning og løb i afmålte længder
3. Løbeudholdenhed, løb på tid og i afmålte længder f.eks. til Idrætsmærket eller Handicap-idrætsmærket

Spring

1. Hoppe på stedet i f.eks. miniburger eller hoppepude
Hoppe ind og ud af f.eks. tøndebånd
Springe ned af små forhindringer, springe over f.eks. snor på gulv
2. Springe med afsæt
Nedspring i tyk måtte
Hinke
Sjippe og springe i tov
Begyndende højdespring
3. Højde- og længdespring f.eks. til Idrætsmærket eller Handicapidrætsmærket

Kast

1. Lege med bolde
Kaste med forskellige boldtyper
Kaste med forskellige boldtyper retningsbestemt f.eks. højt, langt, i gulvet, op af væg
Kaste og gribe
Ramme mål
2. Kaste og gribe i forskellige boldlege, samarbejdslege
Præcisionskast f.eks. til kurv, målplade, ring
Kast og grib til væg
3. Længdekast f.eks. til Idrætsmærket eller Handicapidrætsmærket
Præcisionskast

Boldbasis

1. Lege og øvelser inden for kaste, gribe, sparke med forskellige boldtyper
2. Boldlege med øvelser inden for kaste, gribe, sparke, dribble
Forøvelser til færdige boldspil
3. Boldøvelser med henblik på at spille færdige boldspil som f.eks. til fodbold, rundbold, hockey, basketball

Sport

1. Se boldbasis
2. Se boldbasis
3. Færdige boldspil med regler til f.eks. basketball, fodbold, hockey, slag boldspil (f.eks. rundbold)

Svømning

1. Lege og aktiviteter, der lader eleven opleve kroppens funktioner og muligheder
2. Lege og aktiviteter, som giver eleven forståelse for vandets muligheder og begrænsninger
3. Vandtilvænnning. Lege hvor der indgår bevægelse, flyde, glide, rotere, hoved under vand, puste, lege med småredskaber m.m.
4. Begyndersvømning (bryst/crawl). Arme- og benta f.eks med bælte og plade, flyde, vejtrækning, dykning, udspring på ben, forøvelser til udspring på hoved, træde vande
5. De fire svømmearter (svømmemærker), dykning, spring fra vippe eller udspringsskammel, undervandssvømning

Natur og udeliv

1. Løb i terræn, cykling, rulleskøjter:
Små løb, gåture i det omgivende terræn
Træk eleven med rulleskøjte på, tril ned ad svag bakke, begyndende skøjtning, rulleskøjter
Løb på små forhindringsbaner i naturen
Cykeltræning på trehjulet cykel på skolen på baner lavet af f.eks. kegler
2. Motionsløb/gåture i det omgivne terræn
Orienteringsløb f.eks. udformet som stjerneløb
Øve cykling på to- og trehjulede cykler
Slalom på rulleskøjter mellem kegler, skøjte på udlagt bane
3. Løbetræning på afmålte ruter i naturen
Orienteringsløb f.eks. med kort
Gennemføre cykelture på ruter
Distanceskøjting, rulleskøjtehockey

Friluftsliv

1. Arbejde med og i naturen, f.eks. hvad kan spises/bruges af naturens råstoffer, bygning af huler, orienteringsløb
2. LejrLiv indeholdende f.eks. vandring med rygsæk, overnatning i telt, mad over bål, brugen af naturen
3. Grænseoverskridende forhindringsbane f.eks. med klatring på væg/i træ, tovbros, rappelling

Legeaktiviteter

1. Fri leg på f.eks. skumredskabsbane, fangeleg (f.eks. "kyllingemor")
Stoplege, leg med små og store faldskærme.
2. Fangelege (f.eks. "ståtroid"), lege som f.eks. "hund i lænke", "sultne fugle", "frugtsalat", "banke bøf", "to mand høj", forskellige stafetlege
3. Sværere regellege, idrætslege, f.eks. kamp- og kaplege

Udtryksmæssige aktiviteter**Gymnastik, rytme, drama**

1. Trille, rulle, krybe, kravle på måtte og små baner f.eks. i skumredskaber
Balance på gulv og lave redskaber
Gynge i køje, forskellige gynger, tove

Bevæge sig til musik i forskellige tempi, planer, retninger
 Små serier, danse til musik
 Lege med småredskaber: tøndebånd, ærteposer
 Bånd, vimpler m.m.
 Dramalege til musik f.eks. skovtur, blæsevej, drille

2. Redskabsbaner

Gymnastik som opgaveløsning f.eks.:
 Hvor mange måder kan du komme over plinten på?
 Akrobatik
 Øvelser på redskaber f.eks.: ruller, ruller over skumplint
 Forøvelser til håndstand m.m.
 Lege og små serier med småredskaber: vimpler, tøndebånd, ærteposer m.m.
 Serier og dans til musik
 Dramatiseringer til små musikstykker

3. Spring over redskaber

Balance på f.eks. bom
 Øvelser/spring på måtte f.eks. flyveruller, håndstand, vejrmølle
 Styrke- og konditionstræning f.eks. cirkeltræning
 Dramatiseringer og dans til musik

De faglige metoder kan være følgende:

- instruktion eller forevisning, hvor en elev indlærer en færdighed, f.eks. højdespring
- efterligning, hvor en elev tilegner sig en færdighed ved at lade sig inspirere af en kammerat eller andre idrætsudøvere
- "følg-mig", hvor eleverne f.eks. lærer en rytme ved at bevæge sig i takt med læreren, uden at aktiviteten afbrydes eller forklares undervejs
- eksperimenteren, hvor eleverne f.eks. arbejder med at afprøve forskellige spring
- problemløsning, hvor eleverne kommer med forslag, som de afprøver og udvikler med henblik på en løsning, så bestemte kvalitetskrav er opfyldt

Det er væsentligt at variere metoderne fra lukkede, hvor lærerne bestemmer både indhold og form, til åbne metoder, hvor eleverne finder løsninger inden for givne rammer.

Det er desuden væsentligt:

- at konkretisere opgaven så meget som muligt
- at knytte ord til det, lærerne og eleverne gør
- at tiden mellem ord og handling er så kort som mulig

Ved indlæring af en færdighed er det væsentligt:

- at bruge ros som motivation (gives individuelt)
- gå frem med meget små skridt (husk at rose for hvert indlært skridt).

Musik

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole faget musik for alle elever på 1.- 6. klassetrin.

På specialskolen

På specialskolen er musik et vigtigt udtryksfag. Elever med vidtgående indlæringsvanskeligheder - ofte også verbale og kommunikative - kan få ekstraordinære udtryksmuligheder og glæder ved en musikskabende proces. Derudover er musik et fagområde, der kan bidrage væsentligt til kognitiv stimulering, f.eks. med hensyn til auditiv opfattelse og bearbejdning, opmærksomhed og koncentration. Musik indgår som en del af undervisningen igennem hele skoleforløbet.

Formål for faget

Formålet med undervisning i musik er, at eleverne udvikler deres evne til at opleve musik og til at udtrykke sig i og om musik. Undervisningen skal bibringe dem forudsætninger for livslang og aktiv deltagelse i musiklivet og for selvstændigt at kunne forholde sig til samfundets mangeartede musiktilbud.

Stk. 2. *Gennem aktiv og skabende beskæftigelse med musik skal undervisningen medvirke til elevernes følelsesmæssige og intellektuelle udvikling, udvikling af koncentration og motorik samt øge deres forståelse af sig selv som en del af et fællesskab.*

Stk. 3. *Undervisningen skal fremme elevernes forståelse af dansk og udenlandsk musiktradition som en del af kulturlivet, dels således som den indgår i det aktuelle samfundsliv, dels i dens historiske perspektiv.*

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 §13)

I relation til elevgruppen

Brug af musik eller musikaktiviteter i undervisningen medfører, at der ud over indlæring af fagets del-discipliner sker en styrkelse af elevens indlæring af en række delmål og færdigheder inden for andre fag.

Dette begrundes, at faget musik i specialundervisning bør indgå som en naturlig del af en lang række fag og således ikke kun henvises til de skemalagte musiktimer. Faget indbyder til tværfagligt samarbejde: Som led i emneforløb, ved begrebsindlæring og sproglig opmærksomheds-træning, og kan desuden udgøre en del af de daglige rutiner ved morgenmøder/afslutninger. Gennem arbejdet med musik kan der åbnes op for nogle positive oplevelser, der lagres som erfaringer og viden, som eleven måske ville have vanskeligt ved at lære ad andre veje.

Undervisningen omfatter flere discipliner, der under arbejdet integreres således, at eleven opfatter dem som led i en helhed og ikke som selvstændige discipliner. Undervisningen tilrettelægges således, at eleverne skal veksle mellem lyttende og mere udøvende eller aktive roller (f.eks. spille selv eller bevæge sig til musik).

Musiske aktiviteter medfører:

- en styrkelse af elevens egen musikalitet - en glæde ved musisk udfoldelse, igennem hvilken man kan opnå at udtrykke og kommunikere på et andet plan end de almindelige kommunikationsformer (verbal osv.). Musik kan hjælpe med til at udtrykke følelser, som man ikke har ord for
- en styrkelse af den enkelte elevs initiativ, beslutsomhed, udtryksformer og personlighedsudvikling
- en stimulation af den grov- og finmotoriske udvikling hos den enkelte elev
- en skærpelse af den visuelle, auditive, kinæstetiske og taktile sans
- udvikling af indfølelses-, tilpasnings- og samarbejdsevnen samt social bevidsthed
- en støtte til den sproglige udvikling hos den enkelte elev (bevidsthed om lyd og rytme i sproget)
- udvikling af fantasi, kreativitet og skaberlyst hos eleven
- styrkelse af koncentration og hukommelse og dermed forøgede indlæringsmuligheder

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 7, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 6, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget Musik

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *Musikudøvelse*
- *Musikalsk skaben*
- *Musikforståelse*

I musik skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de tre områder udvikles som en helhed på alle fagets klassetrin både i faget musik, og når musik indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- *opleve, forstå og blive fortrolige med musik som lyttende, som skabende og som udøvende med særlig vægt på det vokale*
- *deltage i et musikalsk fællesskab*
- *anskue musik i historiske, kulturelle og samfundsmæssige perspektiver*

(Fælles Mål hæfte 7)

I relation til elevgruppen

Følgende indholdsområder vil blive behandlet: Musikudøvelse - musikalsk skaben, musikforståelse samt dans og bevægelse (som dog ikke er direkte relateret til fagets signalement).

• Musikudøvelse

(sang, spil på instrumenter)

Sang

Undervisningen tager udgangspunkt i børns umiddelbare lyst til at bruge krop og stemme. Det er vigtigt at bevare elevernes lyst til at bruge stemmen varieret i både sang og tale. Fællessangen bør have en stor plads, men eleverne skal også have mulighed for at synge individuelt. Det er en god idé, at skoledagen er tilrettelagt således, at eleverne får mulighed for at udfolde sig i sang hver dag.

I arbejdet med sang skal man være opmærksom på, at børn ofte har et lysere register end voksne. Det er vigtigt, at man synger i et toneleje, der passer til eleverne. Hvis ikke man gør det, kan det både være en stopklods for elevernes lyst til at synge og være decideret ødelæggende for elevens stemmeudvikling. Mindre børn har deres styrke i området C1-D2 (C1 = nøglehuls C).

Stemmebevidsthed

I sangarbejdet er det vigtigt, at eleverne får mulighed for at bibeholde eller udvikle den alsidige brug af den stemme, de er født med, og at de bliver bevidste om stemmebrugen.

Stemmebevidstheden styrkes gennem stemmelege, sang- og bevægelseslege.

Arbejdet med mikrofon kan integreres på alle klassetrin, både som forstærkning af sang og som pædagogisk hjælpemiddel i mere eksperimenterende stemmearbejde. Det kan dreje sig om at lave lydkulisser til en fortælling eller dramatisering, f.eks. at "fælde træer" med stemmen, lave motorlyde, hikke, lave en hønsegård, imitere fuglelyde, eller det kan være at forstærke tale.

Sangrepertoire

Det kan tilrådes, at man på den enkelte skole i fællesskab opbygger et genremæssigt bredt repertoire af sange til brug ved lejligheder, hvor en større gruppe elever er samlet. Derudover bør den enkelte klasse allerede fra skolestarten opbygge sit eget sangrepertoire, som er musikalsk og tekstmæssigt alsidigt.

Det er væsentligt, at repertoireet består af sange, der knytter sig til børnenes konkrete liv og stimulerer deres forestillingsverden og fantasi.

Eksempler på sange:

1. Finger-, fagte- og bevægesange, ursang (drillesang/"avra for Laura") samt lettere børnesange med og uden diskret akkompagnement. Udviklingssvarende årstids- og højtidsange
2. Sanglege. Nye, gamle og egne børnesange, med og uden akkompagnement
3. Rytmisk rap, pop og rock til eget og andres akkompagnement. Svar/spørgsmålssange (to-delt), kanon, simple tostemmige og enkle udenlandske sange

Spil på instrumenter

Gennem brug af instrumenter får eleverne indblik i en vigtig side af musikkens verden, som er anderledes end sangen. Centralt i brugen af instrumenter er det musikalske samarbejde, når eleverne spiller sammen hele klassen eller gruppevis. Herigennem bliver eleven bevidst om regler, rammer og strukturer. Eleverne skal opleve glæden ved at frembringe et fælles musikalsk udtryk.

Instrumentspil skal forstås bredt, idet det kan spænde fra lydillustration til en tekst, en stemning, et følelsesudbrud eller lignende til egentligt spil på instrument med tekniske krav og mere komplekst tonesprog. I frembringelsen af lyde på instrumenter er kroppens motoriske funktioner en central del, og opmærksomheden rettes derfor på elevens kropsholdning og bevægelsernes koordinationer.

Arbejdet med de enkle rytmeinstrumenter (bl.a. trommer, triangel, rytmepinde, bækkener) er indgangen til en fornemmelse af lydstyrke, dynamik og puls, der leder frem mod oplevelsen af en fælles lyd. Toneinstrumenter som klangblokke, xylofon og keyboard vil give mulighed for at arbejde med små enkle harmonier, to- og treklange f.eks. (C-E) eller (C-E-G) eller en enkel rundgang (vamp) over f.eks. fire akkorder (C, Am, Dm, G) samt improvisation over pentaton skala (C, D, E, G, A) med føromtalt rundgang som basis.

El-bassen vil for visse elevers vedkommende være en oplagt mulighed i sammenspilssituationer.

Enkle sange med to becifringer spilles af bassen i grundtoner f.eks. (A-E) – femte bånd afløst af løs streng på den dybe E-streng. Guitaren vil kun i sjældne tilfælde kunne bruges af elever, ligesom mange elever vil have vanskeligt ved at mestre trommesættet. Dette kan dog deles op, så en elev spiller på bækkenet (puls) og en elev spiller på lilletrommen (afterbeat)

• Musikalsk skaben

Undervisningen tager udgangspunkt i børns nysgerrighed og åbenhed over for lyd og lydforløb. Det er vigtigt, at det skabende arbejde foregår inden for tydelige rammer. Eleverne eksperimenterer med forskellige klangkilder og deres lyd kvaliteter. Det er vigtigt, at være opmærksom på elevernes egen form for musikalitet, rytme og udtryk.

Der arbejdes med at:

- anvende krop, stemme og forhåndenværende klangkilder i skabende musikalsk arbejde
- producere lydillustrationer og klangkulisser over rim, remser, eventyr eller egne fortællinger
- udføre enkle rytmiske improvisationer med ledsagelse af grundpuls
- synge korte melodiske improvisationer med eller uden tekst
- komponere små rim, remser og sange
- deltage i forløb med musik, billeder, bevægelse og dramatisering i fællesskab med andre
- kreativ komposition via computeren (sample mv.)

• Musikforståelse

(musiklytning, musiklære, instrumentkendskab, musikorientering)

Musiklytning

De fleste børn er vant til at høre musik. Det er en vigtig opgave for musikundervisningen, at eleverne lærer, at man også kan forholde sig til musik på en anden måde, nemlig at gøre den til genstand for opmærksom og intens lytning.

I den fælles musikudøvelse er det en forudsætning, at man lytter til hinanden, og elevernes evne til at lytte skærpes også gennem samtale om musik.

I undervisningen præsenteres eleverne regelmæssigt for musik af vidt forskellig art. Vægten lægges på den vesterlandske musikkultur, men musik fra andre kulturer inddrages.

Professionelle koncerter

Alle elever bør have mulighed for at opleve koncerter med professionelle musikere.

Det er af stor betydning, at den pædagogiske ramme er nøje tilpasset elevernes alderstrin og forudsætninger, og at koncerterne forberedes, gennemføres og efterbehandles på en pædagogisk hensigtsmæssig måde.

Den levende musik kan på en anderledes måde motivere eleverne til koncentreret lytning end den medieformidlede.

Musiklære

Undervisningen i musiklære omhandler musikkens forskellige elementer og aspekter.

Eleverne stimuleres til at udvikle musikalsk bevidsthed og erkendelse. De får styrket deres færdigheder og får redskaber til at kunne indgå aktivt i egen musikudfoldelse.

Musikalsk bevidsthed

Musikalsk bevidsthed omfatter grundlæggende arbejdet med seks delelementer, som tilsammen er bestemmende for musikkens udtryk og budskab. Når eleverne behersker disse seks elementer, har de et vigtigt redskab i forhold til at kunne indgå i en fælles musikudfoldelse.

Puls

At skabe og styrke pulsfornemmelsen, så eleven bliver i stand til at kunne følge en fælles puls. At starte/slutte samtidigt og følges ad igennem den musikalske udfoldelse. At kunne skelne mellem langsom og hurtig og blive i stand til at kunne skifte mellem disse tempoer.

Rytme

Eleven bliver i stand til at kunne gengive og selv skabe et simpelt rytmemønster. Eleven arbejder med forskellige rytmeværdier og bliver i stand til at kunne skelne disse: lang/kort, 1/4 del, 1/8 delsnoder, pause/hurtigt efter hinanden, gentagelse/skift.

Dynamik

Eleven bliver i stand til at kunne skelne mellem kraftigt og svagt og kan opfatte de mellemliggende nuancer. At kunne veksle i lydstyrke i forhold til egen udfoldelse og dermed skabe en dynamik i udøvelsen.

Tonehøjde

Eleven bliver i stand til at kunne opfatte og gengive varierende tonehøjder - høj/dyb/mellem og opnår en større melodisk bevidsthed.

Form

Eleven bliver i stand til at kunne genkende og gengive elementære musikalske former f.eks. ABAB (vers omkvæd). Opnår en forståelse for at overholde en bestemt rækkefølge i udførelsen.

Harmoni

At lære at skelne mellem dur og mol - harmoni/disharmoni. I starten handler det om at skelne mellem glad og sørgelig musik.

Instrumentkendskab

Gennem undervisningen får eleven kendskab til forskellige instrumenter og deres lydudtryk og bliver i stand til at skelne mellem disse (violin, klaver, fløjte, slagtøj). Det drejer sig om, at eleven får oplevelser gennem levende musik. Derudover kan man ved hjælp af indspillede musikeksempler præsentere eleverne for instrumenternes klang.

Musikorientering

Eleven stifter bekendtskab med et varieret udvalg af musikhistoriens forskellige genrer og perioder, oplever forskelle på ældre og nyere musik samt bliver gjort bekendt med nogle af de mest generelle genrebetegnelser (klassisk - pop - folkemusik/dans).

Dans og bevægelse i musikundervisningen

Lyst og evne til at tilegne sig musik vokser hos mange børn, når de får mulighed for at give musikken et kropsligt udtryk. Musikoplevelsen bliver mere konkret, musikforståelsen styrkes, og musikudøvelsen stimuleres. Det skyldes, at elementer som hurtig-langsom, acceleration-deceleration, spænding-afspænding, rytme og puls alle er uløseligt knyttet til såvel dans og bevægelse som til musik.

Arbejdet med bevægelse i musikundervisningen må omfatte forskellige danseformer, både fastlagte former og friere former. Valg af musik må appellere til forskellige typer af bevægelse. Dans og bevægelse til musik tiltaler ofte især piger. Derfor bør undervisningen også indeholde bevægelsestyper og -former, som drenge kan identificere sig med, og som passer til deres motorik.

Det kan være en god idé, at skolen opbygger et repertoire af bevægelseslege/danse til brug ved lejligheder, hvor en større gruppe elever er samlet. Det kan f.eks. relateres til forskellige højtidsarrangementer.

Musik og bevægelse kan opdeles i fem elementer:

Sanglege

Forenklete udgaver af sanglege: få elementer, gentages, varieres og udbygges efterhånden. Ved justeringer og forenklinger kan de fleste benyttes, især hvis kravet om fælles puls falder ud. Det kan så senere komme med i forhold til de elever, der oplever fælles pulsfornemmelse. Rammerne kan ofte være meget strukturerede, også uden at det musikalske går fløjten. Det er vigtigt at fokusere på bevægelsen. De færreste elever er i stand til at bruge opmærksomhed både på sang og bevægelse på én gang.

Sang og bevægelse

Sange med fagter

Sange med "tegn til tale"

Sange som optakt til bevægelse (f.eks. drama, dans, leg m.m.)

Bevægelse før sang (f.eks. drama, dans, leg m.m.)

Kreativ dans

Dans til musik, hvor musikken styrer og inspirerer dansen.

Musik til dans, hvor dansen (bevægelsen) styrer og inspirerer musikken.

Dramatisering

Forskellige konkrete små skuespil, revyer, teatersport m.m. med optræden for en større gruppe. I forbindelse med dramatiseringer - dans og bevægelse i det hele taget - kan det være en idé at bruge forskellige enkle rekvisitter, som f.eks. tørklæder, papirstrimler, stofbaner, vimpler, hatte og masker. Rekvisitterne får eleven til at glemme sig selv, så kroppen bliver friere i sine bevægelser og samtidig fremhæves bevægelsens art og karakter. Elevernes forestilling om en forvandling støttes, så de lettere kan identificere sig med de ting eller personer, de skal illudere.

Dans fra forskellige kulturer

Danske og udenlandske danse, med eller uden akkompagnement. I tillempet form, med få enkle elementer, men gerne med meget udstyr.

Billedkunst

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole faget billedkunst for alle elever på 1.- 5. klassetrin.

På specialskolen

Billedkunst er et vigtigt udtryksfag. Ikke mindst for elever med verbale vanskeligheder får faget en ekstra vægt, idet eleverne kan få ekstraordinære udtryksmuligheder via den billedskabende proces. Faget er således også et vigtigt kommunikationsfag. Derudover kan billedkunst bidrage væsentligt med kognitiv stimulering, f.eks. gennem iagttagelser og den følgende bearbejdelse, opmærksomhed og koncentration. Faget bidrager til, at eleverne lærer at sammenkoble selve iagttagelsen og ord eller begreber som f.eks. farver, former og størrelser. Billedkunst inddrages derfor i mange aktiviteter gennem hele skoleforløbet.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i billedkunst er, at eleverne ved at skabe, opleve og analysere billeder bliver i stand til at se og sanse på en rig og nuanceret måde og at bruge og forstå billedsprog som et personligt meddelelses- og udtryksmiddel.

Stk. 2. *Eleverne skal i arbejdet med plane, rumlige og elektroniske billeder tilegne sig viden og indsigt og få lyst til og grundlag for at udtrykke sig i og med billeder.*

Stk. 3. *Som led i deres æstetiske udvikling og som medskabere af kultur udvikler eleverne fortrolighed med kunstens og massekulturens billedformer, og de forstår betydningen heraf i egen og i fremmede kulturer.*

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 § 16)

I relation til elevgruppen

Det centrale i faget er at udtrykke og meddele sig i forskellige billedformer. Eleverne skal give billedlige udtryk bl.a. for deres holdninger og deres særlige personlighed. Fagets kunstnerisk skabende dimension åbner for kreativitet, glæde, virkelyst og faglig kunnen.

Således står der i fagets vejledning. Også for elevgruppen på specialskolen handler billedkunst om praktisk billedarbejde, billedanalyse og kommunikation.

Målet med billedkunst

Billedkunst skal medvirke til:

- at styrke den individuelle fantasi, kreativitet, opfindsomhed og nysgerrighed
- at stimulere kognitivt med hensyn til iagttagelse og perception, koncentration, hukommelse og viden
- at stimulere følelsesmæssigt
- at stimulere den motoriske udvikling
- at give eleverne færdigheder, teknikker og interesser, der gavner dem i skolen og i fritiden
- at udvikle eleverne socialt: deres samarbejdsevne, opmærksomhed og tolerance over for andre
- at udvikle den æstetiske sans

Billedsprog har selvstændig værdi

Elever med vidtgående generelle indlæringsvanskeligheder kan være prægede af en forbliven eller fastlåsnings af det billedmæssige udtryk - en forbliven i klicheer. Det er et mål i undervisningen, at eleven stimuleres til at give udtryk for sig selv i stedet for at benytte sig af stereotyper. Netop for eleverne på specialskolerne kan det billedsproglige udtryk være et supplement til eller erstatning for det verbale sprog. Gennem billedets udtryk oplever eleven, at også det diffuse og komplicerede kan kommunikeres. Omgivelsernes reaktion og vurdering af arbejdet er af afgørende betydning, hvis eleven skal opleve, at billedsproget har reel funktion og selvstændig værdi.

Den forberedende fase

Eleverne bør få mange og varierede oplevelser i den forberedende fase af billedarbejdet. Oplevelserne skal kunne relateres til et givent projekt i billedkunst - meget gerne fra andre aktiviteter og fag. På den måde opnår eleven en fornemmelse af helhed og sammenhæng. Det er vigtigt at skabe forudsætninger for mange og forskellige oplevelser - også af konkret sansemæssig karakter. Det kan for eksempel være en situation, hvor eleven ser og rører en kat, før den tegnes, males eller modelleres.

Under arbejdet

Gennem samtale og iagttagelse får eleverne en stadig større bevidsthed om det, de ser, hører og mærker. Samtidig respekteres og støttes elevens personlige udtryk og kreativitet med de individuelle særpræg og begreber.

Eleverne skal præsenteres for forskellige materialer og teknikker, der appellerer til deres fantasi, skaberglæde og formåen - under hensyntagen til den enkeltes forudsætninger.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 8, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 3, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *Billedfremstilling*
- *Billedkundskab*
- *Visuel kommunikation*

I billedkunst skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i de tre områder udvikles som en helhed gennem fagets klassetrin både i faget billedkunst, og når billedkunst indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- fremstille billeder og arbejde med billedsproget som en del af deres personlige udvikling
- opleve billeder og udtrykke sig eksperimenterende i praktisk billedarbejde
- anvende kunst og visuelle kulturformer i forskellige kontekster
- udvælge, afkode, vurdere og kommunikere billedsproglige udtryk (Fælles Mål, hæfte 8).

I relation til elevgruppen

Kategorier

Arbejdet i billedkunst tager udgangspunkt i emner, og der arbejdes med forskellige skildringsformer.

Billederne ordnes i tre kategorier:

- Plane billeder
- Rumlige billeder
- Elektroniske billeder

Materialer, værktøjer og teknikker vælges i relation til billedets emne, skildringsformer og elevens udvikling og forudsætninger.

Indhold og centrale faglige synsvinkler

Eleverne udtrykker oplevelser, forestillinger, følelser eller tanker i deres billeder. Udsagn, som disse elever netop kan have svært ved at udtrykke med ord. Emnerne tager udgangspunkt i elevernes nære verden eller store almenmenneskelige temaer. Menneskers positive og negative forhold til hinanden, naturen og kulturen - altså emner, der er nærværende og væsentlige.

Finde fælles udgangspunkt

Det kan være vanskeligt at finde et fælles udgangspunkt, når eleverne er på forskellige udviklingstrin.

Lærerens opgave er da at vælge et overordnet emne og differentiere med tematiseringer.

Emnet kan for eksempel være havet, tematiseringerne kan eksempelvis være havet som symbol på liv, oplevelser ved havet eller havets dyr.

Skildringsformer

Skildringsformer er forskellige tilgange til arbejdet, og eleverne skal arbejde med tre skildringsformer:

• Fantasi og forestilling

Skildring af drømme, utopier og indre forestillinger. Billedarbejdet kan stimuleres med f.eks. fortælling, drama og musik. Alle former for sansemæssige oplevelser, tilpasset elevernes forudsætninger.

• Iagttagelse

Fremstilling af billeder på grundlag af iagttagelse. Elevernes bevidsthed om omverdenen bliver større, når de lærer at fremstille den synlige virkelighed gennem direkte konfrontation.

• Form og struktur

Eleverne opdager rytmiske formgenstande, mønstre i naturen samt former og farvers indbyrdes forhold. Her arbejdes med struktur, gentagelse og kopi. Ud over iagttagelse kan berøring bruges som sansemæssig oplevelse.

Kombiner med fordel

Skildringsformerne kan med fordel kombineres. Elever med ringe evne til at danne indre billeder har måske brug for at arbejde med iagttagelseskildring for at kunne nuancere deres indre forestillingsverden.

Eksempel:

Havets dyr - brug af skildringsformer

- fantasifisk og fantasihavdyr
- konkret undersøgelse og derefter fantasiskildring på baggrund af erfaringerne
- konkret undersøgelse og billedlig fremstilling af fisk

Værktøjer, materialer og teknikker

Kun i de færreste tilfælde kan eleverne selv eksperimentere sig frem til et tilfredsstillende resultat, når der skal skabes sammenhæng mellem idé og udtryk. Derfor er lærerens overvejelser om værktøjer, materialer og teknikker særdeles vigtige. Desuden må arbejdsprocessen ofte være meget styret og støttet, så eleverne kan få den nødvendige erfaring med streg, form og farve.

Billedets formsprog

Formsproget rummer følgende tre arbejdskategorier: Plane, rumlige og elektroniske/digitale billeder. Arbejdet tager naturligvis udgangspunkt i hver enkelt elevs aktuelle udviklingstrin, - for eksempel med hensyn til tegnemæssig udvikling.

Fire udviklingstrin

Nedenfor er kategorierne plane billeder, rumlige billeder og elektroniske billeder beskrevet på de fire udviklingstrin. Disse trin er overordnet retningsgivende og ikke relateret til alder, men alene til fysisk og psykisk udvikling. De første trin danner udgangspunkt også for undervisningen på de videre trin. Desuden kan arbejdet for den enkelte elevs vedkommende inddrage elementer fra flere trin, idet det er elevens aktuelle forudsætninger, der er udgangspunktet.

Trin 1: Vægt på kropsligt engagement, aktivitet og sansning

Plane billeder

- Tegne, maleaktiviteter:
Gennem samtale og spørgsmål udvikles skriblerier
Iagttagelse og hele tankeprocessen fremmes
Materialer: blyant, farveblyanter, kridt- og vandfarver
- Tryk:
Simple tryk, hvor der f.eks. benyttes garn, lim, svampe og tryk med hænder og fødder
- Collage:
Rivebilleder, hvor eleverne "maler" med papiret og fokuserer på større flader. Eleverne får taktile oplevelser ved at arbejde med forskellige typer papir, silke- og glanspapir, kardus, bølgepap, sandpapir, avis

Rumlige billeder

- Modellering:
Materialer, der er lette at forme - f.eks. ler, papmache, trylledej og gips - kan med fordel bruges. Præsentation og leg med materialet, der kan klemmes, trykkes, bankes, klippes og males

Elektroniske billeder

Eleven oplever det digitale kamera, video, dias og computer ved at være aktør foran kameraet og med at bearbejde produktet.

Fotokopiering kan anvendes i sin simple form til op- og nedfotografering.

Desuden kan eleverne mangfoldiggøre egne produkter. De oplever, hvordan mangfoldiggørelse kan bruges til avis, bøger og invitationer.

Trin 2: Vægt på eksperimentering med materialer**Plane billeder**

- Tegne, maleaktiviteter:

Der skal være god tid til at lære nye materialer at kende. Formålet er, at eleven får mulighed for at opdage de forskellige materials anvendelsesmuligheder. Vægten lægges på mange varierende sanseoplevelser - ikke mindst iagttagelsen. Eksempelvis kan eleverne lave billeder med kulturens billeder og musik som inspiration.

- Tryk:

Arbejde for eksempel med varierende materialer som f.eks. papir, stof og værdiløst materiale

- Collage:

Rive- og klipbilleder af varierende materialer som f.eks. papir, stof og værdiløst materiale

Rumlige billeder

Skulpturer, fade og skåle fremstilles gennem arbejdet med gips, ler og papmaché. Teknikkerne er simple, og der lægges vægt på dekoration - f.eks. begitning og glasering. Større genstande kan fremstilles i gips og papmaché - eventuelt som fællesprojekter.

Elektroniske billeder

Eleven arbejder med produktion af billeder og film på en eksperimenterende måde. Målet er at opnå fortrolighed med kamera og computer som redskab. Elektroniske, digitale billeder virker stærkt motiverende ved deres effektfulde og øjeblikkelige resultater. Til gengæld er elektroniske billeder et kompliceret og ikke konkret redskab. Derfor skal det bruges i begrænset omfang og med vejledning.

Trin 3: Vægt på variation og fleksibilitet gennem materiale og indhold**Plane billeder**

- Tegne, maleaktiviteter:

Maleri og tegning efter iagttagelse, hukommelse og fantasi, hvor eleven arbejder dels med bundne opgaver, dels med valgfrie materialer, der understøtter deres arbejde. Der arbejdes med "røntgenbilleder", profil- og enfacetegninger.

- Tryk:

Gipsaftryk og stempeltryk, snit i bløde materialer og tryk derfra

- Collage:

Forskellige former for klip f.eks. til udsmykningsopgaver, lægger op til arbejdet med symmetri. Eleverne får en begyndende fornemmelse for billeders balance eller ubalance under det praktiske arbejde med at flytte rundt på billedelementerne

Rumlige billeder

- Sammenføjning:

Ler og gips, opretstående figurer eller skulpturer med vægt på det rumlige

- Papmaché og saltdej:
Maske og dukkefremstilling - herunder evt. marionet- og dukketeater.
Brug værdiløse dele til at sammensætte helheder - byg f.eks. en bondegård, en zoologisk have eller en by. Værdiløst materiale og papmaché kan med fordel bruges til større arbejder

Elektroniske billeder

Arbejdet rummer på dette trin billedmanipulation i computerens tegne- og maleprogrammer. Desuden kan dias med fordel anvendes til fælles oplevelser og disse billeder kan behandles i en større gruppe.

Trin 4: Koncentration om detaljer

Plane billeder

- Tegne, maleaktiviteter:
Iagttagelse af lys og skygge. Beskrivelse af rum. Her vægtes arbejdet med dybdevirkning, flere basislinjer - foran og bagved - samt perspektiv. Det er en god idé ikke at lade eleverne arbejde for længe med billedet. Når de har begrænset tid til rådighed, bliver maleriet tilført en friskhed og energi, som det gennemarbejdede udtryk ikke har.
- Tryk:
Linoleumstryk i blødt materiale og koldnålsradering. Som en begyndelse kan eleverne arbejde med at ridse i glaskridttegninger - tegning i hvidt på sort og spejling
- Collage:
Tag for eksempel udgangspunkt i landskabets horisont, marker og bakker. Opstillinger, hvor eleven konkret overfører begreberne foran og bagved til en billedflade.
Overlappninger og farver giver rum i billedet. Eleverne kan arbejde intuitivt og bevidst i figurative og non-figurative udtryk, f.eks. ved at sammenstille elementer med forskellige farve- og overfladekvaliteter

Rumlige billeder

- Udhugning:
En krævende proces der involverer både koordinering mellem øje og hånd samt en visuel forestilling om det endelige resultat. Lægges op til motorisk udfoldelse og eksperimentering med materiale. Træ, gasbeton og molersten bearbejdes med raspe, knive, mejsel og fil

Elektroniske billeder

Eleven oplever en kvalitativ vurdering af sit produkt gennem de krav, der bliver stillet f.eks. om der er sammenhæng mellem hensigt og resultat. På dette trin kan eleverne med fordel arbejde med tegne- og videofilm fra idé til proces, redigering og evaluering. Det kræver bestemte forudsætninger hos eleverne og adgang til animations- og redigeringsudstyr. Gennem billedanalyse øver eleverne sig i at analysere og vurdere udtrykket i egne og andres billeder. Analysen finder sted gennem samtale, gennem dialog mellem lærer og elev, gennem klassesamtale både undervejs i processen og ved de afsluttende fælles evalueringer.

Resultater

I arbejdet med billedkundskab opnår eleven ny erkendelse om forhold ved indhold og fremstillingsmåder. En viden, som de kan bruge med det samme og i senere arbejder. Desuden udvikles elevernes billedterminologi, og de lærer at forholde sig aktivt og personligt til billeder.

Billedkundskab bygger på elevernes oplevelser, følelser og tanker med udgangspunkt i deres egne billeder.

Analysemodel

Billedanalysen kan for eksempel tage udgangspunkt i følgende punkter i en model for analyse:

Indhold

Emne, tema, motiv
(Hvad, hvem, hvor, hvornår)

Materialer/teknik

Hvilke materialer og teknikker er anvendt og med hvilken virkning?

Form

(Hvordan)

- komposition
- perspektiv
- farver
- lys/skygge
- kontraster
- synsvinkel

Funktion og vurdering

- Hvorfor er billedet blevet til?
- Hvad er budskabet?
- Afsender, meddelelse, modtager, effekt

Kulturens billeder

Kulturens billeder kan indsamles til en billedbank, hvorfra eleverne kan hente inspiration. Alternativt kan de bruges til at kategorisere efter. Kulturens billeder kan inddrages før, under og efter processen.

Eksemplerne hjælper eleverne til at danne sig indre billeder om det valgte emne. Desuden kan eleverne undersøge, hvordan andre har arbejdet med samme indhold, materiale, teknik eller form - også ved besøg på museer og udstillinger.

Visuel kommunikation

Visuel kommunikation sker gennem forskellige medier som for eksempel tv, video, computer, mobiltelefoner med billeder, blade, plakater, aviser, postkort, performances, shows, teater og udstillinger:

Arbejdsudstillinger til inspiration for samtaler undervejs i det praktiske arbejde. Udstillingen kan rumme elevernes egne billeder og andre relevante billeder.

Et fast udstillingssted, hvor mange færdes hver dag - gerne med mulighed for både udstillinger og forestillinger. Eleverne får mulighed for at arbejde med pressemeddelelser, plakater og kataloger i forbindelse med arrangementet.

Udstillingerne kan give anledning til kommunikation mellem skolen og det omkringliggende kulturelle lokalmiljø. Den visuelle kommunikation kan ruste eleverne til at udføre og ikke mindst formidle deres produkter. Desuden er det vigtigt at understrege, at den motiverende faktor ved at lave udstillinger ikke kan overvurderes.

Håndarbejde

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole faget håndarbejde på ét eller flere klassetrin på 4. - 7. klassetrin.

På specialskolen

På specialskolen inddrages faget desuden gennem hele skoleforløbet, hvor det findes relevant. Det kan være som tema eller i andre undervisningsforløb - og altid under hensyntagen til den enkelte elevs motoriske formåen.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i håndarbejde er, at eleverne ved skabende håndværksmæssigt arbejde opnår livsnære erfaringer og bliver i stand til at overskue samspillet mellem forestilling, planlægning og udførelse og udvikler færdighed i at formgive og fremstille ting, der har æstetisk og funktionel værdi.

Stk. 2. Gennem udfordringerne i den tekstile designproces får eleverne mulighed for at opleve arbejdsglæde, fællesskab og følelsesmæssigt engagement. Derved udvikler eleverne tillid til egen formåen og erkender værdien af æstetisk praktisk arbejde.

Stk. 3. Eleverne skal blive fortrolige med tekstil, kultur og udtryksform, så de bliver i stand til at vurdere, udvikle og formidle den materielle kultur, de selv og andre skaber og bruger.
(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 § 19)

I relation til elevgruppen

I faget håndarbejde bliver der lagt vægt på elevernes skabende håndværksmæssige arbejde tilrettelagt i meningsfulde helheder med udgangspunkt i elevernes egne erfaringer og potentialer.

Det er vigtigt at tage udgangspunkt i elevernes egne ideer og nysgerrighed, og derigennem fremkomme med et produkt af æstetisk og funktionel værdi. Ofte vil det være aktualiteter og hverdagserfaringer eller oplevelser, der er bestemmende for, hvilke emner, materialer og udtryksformer der arbejdes med.

Krav til kvalitet

Der skal stilles kvalitetskrav til materialer, redskaber og produkter. De rigtige materialer og redskaber er forudsætningen for en motiveret arbejdsindsats fra elevernes side og giver en tilfredshed med det færdige produkt. Eleverne skal præsenteres for relevante teknikker, som skal sættes i forhold til deres individuelle mål og klassens fælles mål under hensyntagen til elevens egne motoriske forudsætninger.

For sanser og fantasi

Det er vigtigt at give sanserne og fantasien noget at arbejde med, så elevernes skabertrang øges, og så de får lyst til at udtrykke sig gennem forskellige håndarbejds-mæssige teknikker.

Håndarbejde stimulerer motorikken og de taktile sanser. Dermed er håndarbejde foruden at være et praktisk, kreativt fag også et sansestimulerende fag. Faget træner desuden iagttagelse, opmærksomhed og koncentration.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 9, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 8, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *Tekstile arbejdsområder*
- *Det skabende håndværk*
- *Det samfundsmæssige og kulturelle indhold*

I håndarbejde skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de tre områder udvikles som en helhed på alle fagets klassetrin både i faget håndarbejde, og når håndarbejde indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- *tilegne sig håndværksmæssige færdigheder ved fremstilling af ting med æstetisk og funktional værdi*
- *opleve den tekstile kultur som en del af egen og andres identitet*
- *opnå livsnære erfaringer gennem arbejdet med tekstile designprocesser*

(Fælles Mål hæfte 9)

I relation til elevgruppen

Eleverne arbejder inden for hovedområderne beklædning og brugstekstiler, billeder og skulpturer, rum og scenografi.

Beklædning og brugstekstiler

- måltagning, anvendelse af papirmønstre
- farvevalgets betydning for det personlig udtryk
- samspillet mellem materialevalg og funktion
- alsidig og varieret brug af hånd- og maskinsyning
- vævning, strikning, hækling (fingerstrik, strikkelise, pom-pom'er, snoning, fletning m.m.)
- læderarbejde

Billeder og skulpturer

- skitsearbejde og principper for komposition med opbygning af flade og rumlige former
- rytmen i et mønster, samspillet mellem geometriske og organiske figurer
- farvernes indbyrdes påvirkning
- materialernes forskellighed, anvendelses- og udtryksmuligheder
- varierede dekorationsteknikker som broderi, stofmaling og tryk, applikation, og filtning

Rum og scenografi

- fremstilling af tekstiler til skolens rum og til boligen
- tekstilers betydning for udformning af et miljø
- brug af tekstiler ved udformning af teaterum og dukketeater, kulisser, rekvisitter og kostumer
- teaterkostumers anvendelse og muligheder i forbindelse med at formidle oplevelser og stemninger

Sløjd

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole sløjd for alle elever på et eller flere klassetrin inden for 4. – 7. klassetrin.

På specialskolen

På specialskolen tager al undervisning udgangspunkt i den enkelte elevs aktuelle kompetencer. Det betyder, at undervisningen i sløjd er underlagt de forudsætninger, den enkelte elev har for at kunne tilegne sig fagets indhold. Den efterfølgende fagbeskrivelse skal forstås med dette udgangspunkt.

Formål for faget

Formålet med undervisning i sløjd er, at eleverne tilegner sig kundskaber og færdigheder, der knytter sig til skabende og håndværksmæssig fremstilling. De skal udvikle færdigheder i at formgive og fremstille ting, der har æstetisk og funktionel værdi samt blive i stand til at forstå samspillet i processen fra ide over planlægning til udførelse.

Stk. 2. *Elevernes fantasi, glæde ved at skabe, eksperimenterende og vurderende holdning udvikles gennem fordybelse i den praktiske produktfremstilling. Det styrker oplevelsen af tillid til egne muligheder.*

Stk. 3. *Eleverne gøres fortrolige med historiske og nutidige teknologier samt områder som arbejdsmiljø og ressourcebevidsthed. Derved bidrager faget til deres forståelse af samspillet med vor fysiske omverden og naturen. Eleverne opøves i samarbejde, medbestemmelse og medansvar gennem en arbejdsform, hvor dialog og samarbejde er en del af undervisningsmiljøet. (BEK Nr. 571 af 23/06/2003 - § 22)*

I relation til elevgruppen

Omdrejningspunktet for undervisningen og indholdet i faget er det praktiske og konkrete arbejde.

Oplevelsen - legen, glæden og udfordringen ved at kende og mestre selve værktøjet, omsætte egne idéer, fordybe sig i processen og kunne forarbejde fagets materialer til konkrete produkter og udtryk - er det grundlæggende og det karakteristiske for faget.

Gennem undervisningen i sløjd støttes eleverne i deres motoriske udvikling. Begrebsverdenen udvides gennem arbejdet med forskellige materialer og egnede redskaber/værktøjer.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 10, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 9, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- Design og produkt
- Materiale- og værktøjskendskab
- Kulturteknikker
- Skabende processer

I sløjd skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de fire områder udvikles som en helhed på alle fagets klassetrin, både i faget sløjd, og når sløjd indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- udvikle og planlægge arbejdet fra inspiration til færdige produkter
- kende materialer i vor omverden og de værktøjer og maskiner, der er egnede til bearbejdelse af disse under hensyntagen til arbejdsmiljø
- forstå historiske og nutidige teknologier og deres indflydelse på personlig, miljø- og samfundsmæssig udvikling
- udvikle sig og føle glæde ved praktisk, eksperimenterende arbejde

(Fælles Mål hæfte 10)

I relation til elevgruppen

Faget er på grund af det konkrete og praktisk relaterede indhold identitetsskabende for mange elever. Det er vigtigt at udnytte den motivation, der ligger i at få f.eks. et værktøj til at fungere. De stillede eller valgte opgaver skal ligge inden for elevernes interesse- og kompetenceområder, f.eks. fremstilling af legetøj og brugsartikler som skibe, biler, skærebrætter mv.

I elevens arbejde med faget indgår eksempler på løsning af dagligdagens problemer. Det kan f.eks. være fremstilling og opsætning af hylder, reparation af legetøj og små maskiner, udskiftning af defekte håndtag og greb mv.

• Design og produkt

Eleverne vil ved mødet med værktøj og materialer blive inspireret til at fremstille konkrete produkter.

I begyndelsen kan det have karakter af enkle og overskuelige opgaver.

Eleverne opmuntres til at præsentere deres produkter og beskrive processen.

Mulighederne for at afprøve forskellige materialer og måder at bearbejde disse på inspirerer eleverne til at eksperimentere med form, farve og funktion.

Eleverne øves i at vurdere kvaliteten af det færdige produkt.

• Materiale- og værktøjskendskab

Træ er det grundlæggende materiale, som eleverne arbejder med, men andre materialer kan sagtens indgå i undervisningen. Disse kan være: Sten, cement, akryl, stof, pels, savsmuld, lim, sand, cernit, modellervoks m.m. Desuden rummer genbrugsmaterialer mange muligheder for anvendelse og kan i øvrigt bidrage til relevant samtale om forbrug, miljø og genbrug.

Der arbejdes med almindelig kendt værktøj: Knive, save, file, hamre, bor m.fl., samt de til skolebrug godkendte maskiner samt teknologiske hjælpemidler.

Efterhånden som forskellige hjælpemidler inddrages, orienteres eleverne om såvel hensigtsmæssig brug som vedligeholdelse.

Gode arbejdsstillinger og arbejdsvaner, ofte med individuelle hensyn, indlæres.

Kendskab til risikomomenter ved brug af værktøj, maskiner og hjælpemidler indgår som en integreret del af undervisningen.

Ordenssans er et naturligt element i undervisningen.

I undervisningen arbejdes der med forskellige teknikker og materialer ud fra elevens kompetence og motivation. Det gælder at måle, save, hamre, skrue mv. Der arbejdes med samlings-teknikker og overfladebehandling.

• **Kulturteknikker**

Kulturteknikker for specialskolens elever er også selve den håndværksmæssige kunnen.

Mødet med rigtige håndværkere og besøg på værksteder er betydningsfulde oplevelser.

Sløjd er andet og mere end produktion. At se på en ege under et museumsbesøg, at holde en flintedolk, at prøve at fremstille et ildbor og se, at det virker, er også sløjd. Sløjd er i den forstand en særlig kilde og tilgang til at opleve, erkende og forstå sig selv som en del af den kulturhistoriske proces.

Muligheden for at afprøve kulturteknikker gennem besøg på historiske værksteder eller ved opbygning af et lignende værkstedsområde på skolen kan belyse vore forfædres brug af værktøjerne i en autentisk ramme. Levevis, livsbetingelser og menneskets udvikling af værktøjer og redskaber hører med til fagets område.

Kulturteknikker fra andre egne af verden og andre tidsaldre er et spændende møde for eleverne. Herigennem får de forståelse for andres levevilkår. Temaer som: ”Smykker med inspiration fra vikingetidens formsprog”, ”Nordamerikanske indianere”, ”Samerne” eller ”Blikmarkedet i Nairobi” kan være både inspirerende og udfordrende, eventuelt i et tværfagligt undervisningsforløb.

• **Skabende processer**

En vigtig grund til at beskæftige sig med skabende processer og skabende arbejde er, at arbejdet er en kilde til stor glæde for de fleste. Man oplever tilfredsstillelse ved at fremstille ting med en brugsværdi.

Eleverne skal have mulighed for at give udtryk for egne ideer og give disse en konkret udformning.

At skabe betyder vel egentlig at ”nyskabe”, men for eleverne i en sløjdproces vil det også handle om at ”genskabe” – altså at ”kopiere” noget, der er set før, skønt det for den enkelte elev er nyt og grænseoverskridende. Det handler for eleven om at skabe sin egen identitet og opleve tilliden til egne muligheder.

Arbejdet bør veksle mellem individuelle og fælles opgaver, således at eleverne får mulighed for, at trække på hinandens viden, kompetence og færdigheder.

Hjemkundskab

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole hjemkundskab for alle elever på et eller flere klassetrin inden for 4.-7. klassetrin.

På specialskolen

På specialskolen inddrages faget løbende gennem skoleforløbet som relevante praktiske øvelser under hensyntagen til den enkelte elevs forudsætninger. Faget inddrages for de fleste elevers vedkommende med større vægt i de ældste klasser med det formål at give de ældre elever praktiske færdigheder med hensyn til virksomhed i hjemmet.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i hjemkundskab er, at eleverne tilegner sig kundskaber og færdigheder, så de bliver i stand til at tage medansvar og udvise omsorg for den virksomhed, der finder sted i hjemmet, og at de opnår indsigt i de vilkår og værdier, dette livsområde har i samspil med natur, kultur og samfund.

Stk. 2. *Gennem praktiske, eksperimenterende og skabende opgaver får eleverne mulighed for sansemæssige og æstetiske oplevelser og for at udvikle selvværd og livsglæde, så de i fællesskab med andre og hver for sig får lyst til og bliver i stand til at tage kritisk stilling og handle i hjem og samfund.*

Stk. 3. *Gennem undervisningen fremmes elevernes forståelse af egen og andres kultur, som den kommer til udtryk i udførelsen af hjemmets opgaver, samt for den betydning, anvendelsen af ressourcer har for miljø, sundhed og livskvalitet. Undervisningen skal lægge op til, at eleverne oplever værdien af et fællesskab og samarbejde, der bygger på ligeværd og tolerance. (BEK Nr. 571 af 23/06/2003 § 25)*

I relation til elevgruppen

Eleverne kan gennem undervisningen i hjemkundskab:

- udvikle praktiske færdigheder
- lære at forstå betydningen af god orden og hygiejne
- udvikle æstetisk fornemmelse m.h.t. spisning og servering
- tilegne sig viden om sunde spisevaner og ernæringsrigtig kost
- opnå et vist kendskab til varer, indkøbsmuligheder og økonomi
- opnå selvtillid og praktisk erfaring, så de selv kan klare lette ting i hverdagen
- støttes i at kunne indrette sig praktisk, hyggeligt og personligt
- støttes i den motoriske udvikling
- sætte denne praksis i sammenhæng med øvrige aktiviteter i og uden for skolen
- lære at vurdere egne behov og egen formåen
- udvikle ansvarsbevidsthed, hjælpsomhed og social forståelse ved at opgaverne oftest udføres i samarbejde
- forstå, at maden ikke blot er noget, der "kommer af sig selv" - bliver serveret - men at den skal tilberedes, og at den består af råvarer

Der lægges vægt på

- at emner/opgaver udvælges under hensyntagen til den enkelte elevs udviklingstrin
- at planlægning og opgaver foregår i samarbejde med eleverne
- at opgaverne er lystbetonede og så vidt muligt aktuelle
- at eleverne forstår betydningen af, at alle (i klassen/hjemmet) efter evne påtager sig sin del af arbejdet
- at de madvarer, der anvendes, er ernæringsmæssigt forsvarlige
- at faget stimulerer motorikken og sanserne

Det faglige indhold**Generelt**

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 11, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 10, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *Mad, måltider og livskvalitet*
- *Fødevarer og håndværk*
- *Forbrug, miljø og ressourcer*
- *Hygiejne og sundhed*

I hjemkundskab skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de 4 områder udvikles som en helhed på alle fagets klassetrin både i faget hjemkundskab, og når hjemkundskab indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- *få kendskab til de vilkår og værdier, hjemmet har i samspil mellem natur, kultur, samfund og historie*
- *forstå betydningen af anvendelsen af ressourcer for miljø, sundhed og livskvalitet*
- *opleve med alle sanser i æstetisk og skabende virksomhed*
- *forholde sig kritisk og udvikle handlemuligheder i forhold til sammenhænge og problemstillinger i hverdagslivet*

(Fælles Mål hæfte 11)

I relation til elevgruppen

Indholdet i hjemkundskab danner et naturligt forløb. Det begynder med en form for selvhjælps- (og sanse- og motorisk) træning i relevante daglige funktioner og går over i egentlige hjemkundskabsaktiviteter med indføring i stadig flere emner og teknikker.

For de ældste elever kan der arbejdes med botræningsaktiviteter, hvor et hjems daglige funktioner afprøves i praksis med den for den enkelte elev størst mulige selvstændighed.

- **Mad, måltider og livskvalitet**

- spisetræning, bordskik herunder generel opførsel i et køkken, evt. besøg på cafeteria eller lignende
- borddækning
- smøre mad, tilberede råkost, lettere varme retter, hygge - og mellemmåltider, åbne dåser og tilberede dem, tilberede færdiglavede mad
- anrette maden dekorativt, lækkert og indbydende
- gode kostvaner

- **Fødevarer og håndværk**

- opbevaring af madvarer
- opvask og oprydning
- mål og vægt
- lettere bageprocesser
- lære at følge en opskrift bl.a. ved hjælp af billeder og "læse" opskriften
- arbejdsstillinger
- redskabslære
- alm. tekniske hjælpemidler (samt risikomomenter)
- planlægning af indkøb, indkøbssedler enten skriftligt eller ved hjælp af billeder

- **Forbrug, miljø og ressourcer**

- økologi og forurening
- sund/usund mad
- ernæringslære og virksomhedsbesøg
- kendskab til penge og deres værdi
- læse/vurdere priser
- vurdere varedeklaration f.eks. fedtindholdet i forskellige varer
- betaling
- regnskab, budget og økonomi
- kendskab til varer og varegrupper
- butikskendskab

- **Hygiejne og sundhed**

- almindelig hygiejne
- hygiejne vedr. mad, køkken og personlig hygiejne i køkkenet
- feje, vaske gulv, støvsuge og vaske skabe og skuffer af
- afrime fryser og køleskab
- sortering og vask af tøj til vaskemaskinen
- tørre tøj i tørretumbler, hænge tøj op, strygning, sammenlægning samt lægge tøj på plads
- almindelige småskader, elementær førstehjælp
- sygdom, feber, lægebesøg og medicin

Matematik

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole faget matematik for alle elever på alle klassetrin.

På specialskolen

Det er vigtigt, at faget matematik også indgår som delelement i en helhedsundervisning. Det vil sige, at fagets indhold og aktiviteter indgår i relevant omfang som et funktionelt delelement i undervisningsaktiviteterne.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i matematik er, at eleverne bliver i stand til at forstå og anvende matematik i sammenhænge, der vedrører dagligliv, samfundsliv og naturforhold. Analyse og argumentation skal indgå i arbejdet med emner og problemstillinger.

Stk. 2. *Undervisningen tilrettelægges, så eleverne opbygger matematisk viden og kunnen ud fra egne forudsætninger. Selvstændigt og i fællesskab skal eleverne erfare, at matematik både er et redskab til problemløsning og et kreativt fag. Undervisningen skal give eleverne mulighed for indlevelse og fremme deres fantasi og nysgerrighed.*

Stk. 3. *Undervisningen skal medvirke til, at eleverne oplever og erkender matematikkens rolle i en kulturel og samfundsmæssig sammenhæng. Med henblik på at kunne tage ansvar og øve indflydelse i et demokratisk fællesskab skal eleverne kunne forholde sig vurderende til matematikkens anvendelse.*

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 § 28)

I relation til elevgruppen

Undervisningen bygger på de mange og forskelligartede forudsætninger, som eleverne har. Mange elever har et kendskab til tal og benytter tal i forbindelse med dagligdags begivenheder. De har en eller anden grad af erfaring med at beskrive ting og oplevelser ved at tegne og med at opfatte og forstå informationer, som kan indeholde udtryk, der hører til faget.

Eleverne i specialskolen skal have mulighed for at bygge videre på deres forskellige erfaringer ved at deltage i lege, spil og undersøgelser på skolen og i dens omgivelser. Den intuitive matematikforståelse, som eleven benytter sig af i et eller andet omfang, skal stimuleres. Derved får eleven mulighed for gradvist at udvikle den matematiske begrebsdannelse.

I arbejdet skal eleverne have mulighed for at benytte forskellige udtryksformer og inddrage kroppen, sanserne og sproget. De skal arbejde i meningsfyldte sammenhænge med indsamling og ordning af ting efter form, størrelser og andre egenskaber. Antal, rækkefølge og størrelse knyttet til aktuelle forhold i elevernes dagligdag inddrages. Diagrammer kan anvendes til at beskrive iagttagelser og undersøgelser.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 12, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 10, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *Arbejde med tal og algebra*
- *Arbejde med geometri*
- *Matematik i anvendelse*
- *Kommunikation og problemløsning*

I matematik skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de fire områder udvikles som en helhed gennem hele skoleforløbet både i faget matematik, og når matematik indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne kan:

- *forstå, arbejde med og analysere problemstillinger af matematisk art i sammenhænge, der vedrører dagligliv, samfundsliv og naturforhold*
- *udbygge deres matematiske viden med henblik på et videre uddannelsesforløb*
- *forstå matematik som en del af vores kultur*

(Fælles Mål hæfte 10)

I relation til elevgruppen

Elevernes hverdag er fuld af matematik, og de fleste opbygger en intuitiv matematikforståelse, der danner baggrund for undervisningen.

I spil og lege er der elementer af matematisk forståelse. Lærerens opmærksomhed med hensyn til at inddrage denne forståelse i de sociale aktiviteter bør være en naturlig del af det at planlægge en helhedsundervisning.

Undervisningen rummer arbejde med: Tal og algebra, arbejde med geometri, matematik i anvendelse, kommunikation og problemløsning. Indledningsvis nævnes en række matematiske grund- og hjælpebegreber.

Elementære matematiske grund- og hjælpebegreber

Mængder

Samling - få/mange, lige så mange fordeling - lige mange, halvdelen, to til hver

Relationer

Større end/mindre end, tungere/lettere, kortere/længere, størst/mindst, lettest

Form

Rund, lige, kantet, aflang, firkant

Rumlige relationer

Foran/bagved, over/under, forrest/bagest, øverst/nederst

Orden, retning

Op/ned, højre/venstre, frem/tilbage

Størrelse, mål, vægt

Stor/lille, høj/lav, tyk/tynd

Længdemål: skridt, kilometer, meter, centimeter

Rummål: antal skefulde, kopfulde, liter, deciliter

Vægtmål: tung/let, kilogram, gram

Temperatur

Varm/kold, termometer, måling

Tid

Før/efter, tidlig/sen, nu, om lidt, samtidig, senere, i dag, i morgen, i går, middag, eftermiddag, dag, nat, år, måneder, uger, timer, minutter, klokken

Tidsfornemmelse, beregning af tid

• Arbejdet med tal og algebra

Undervisningens udgangspunkt er elevernes forskellige talforståelser.

En bred vifte af konkrete materialer, lege og spil anvendes til udforskning af tallene.

Der arbejdes med optælling og bestemmelse af antal.

Gradvist bevæger man sig fra den konkrete fase til den halvkonkrete og videre til symbol- og abstraktionsfasen.

Undervisningen rummer øvelser i:

- at benytte tælleremser f.eks. 1, 2, 3... og 10, 20, 30...
- at overskue, sammenligne (sammensætte), ordne, beskrive mængder
- at opdele en mængde/et tal i forskellige delmængder
- at lægge sammen/forene elementer i to mængder til en foreningsmængde
- at fylde op til et givet tal
- at arbejde med naturlige tal både som mængdetal og ordenstal (antal elementer, talrækken)
- begreberne plus, minus, større end, mindre end, lig med, forskellig fra - eventuelt med brug af tilhørende symboler
- addition, subtraktion med tier-overgange
- brug af lommeregner
- brøker
- procentbegrebet

Det videre arbejde med multiplikation, division, procentregning m.m. beskrives ikke her, da meget få af specialskolens elever kan magte dette fagindhold.

• **Arbejdet med geometri**

Arbejdet med geometriske emner omhandler og videreudvikler den kunnen, som den enkelte elev har med f.eks. at bygge rumlige figurer, tegne og farve mønstre, lægge puslespil og sortere efter form, størrelse og farve. Der arbejdes med geometriske former: trekant, cirkel, kvadrat, rektangel m.v.

Computeren kan supplere arbejdet med konkrete materialer, hvor den udnyttes som et fleksibelt redskab til at undersøge og eksperimentere med geometriske former.

Eleverne arbejder med iagttagelse af fysiske objekter fra dagligdagen, bygning af rumlige modeller og eksperimenter med konkrete materialer. Heri indgår tegning, måling og beregning. I den forbindelse inddrages geometriske betragtninger om form, symmetri og størrelsesforhold.

Aktiviteter som måling af afstand, flade, rum og vægt med standardiserede enheder er en del af undervisningen.

Figurer og mønstre i friser, mosaikker, tekstiler mv. rummer mange muligheder for iagttagelse af, overvejelser om og arbejde med geometriske forhold.

• **Matematik i anvendelse**

Hverdagen er fuld af matematik - lige til at bruge, og her tager undervisningen sit udgangspunkt.

Når der arbejdes med f.eks. antal, rækkefølge og størrelse knyttes disse til aktuelle forhold i elevernes dagligdag. Enkle diagrammer anvendes til at beskrive iagttagelser og undersøgelser. I forbindelse med spil og eksperimenter kan eleverne gøre indledende erfaringer med tilfældighed og chance.

Indsamling og ordning af ting efter antal, form, størrelse og andre egenskaber indgår i undervisningen.

Et specielt vigtigt område er arbejdet med penge.

Kendskab til - og brug af - mønter, sedler, indbyrdes værdi, sammentælling, veksling mv.

Arbejde med indkøbssituationer: priser, varer, betaling og byttepenge.

• **Kommunikation og problemløsning**

Problemløsning er et vanskeligt men vigtigt fagligt element i beskæftigelsen med alle områder af faget, især i tilknytning til arbejde med eksperimenter og gennemførelse af undersøgelser.

Eleverne kan begynde at behandle spørgsmål som:

- Hvordan går det hvis...?
- Mon det er sådan, fordi...?

Natur/teknik

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole faget natur/teknik for alle elever på 1. - 6. klassetrin.

På specialskolen

Intentionen med natur/teknik er en styrkelse af det naturfaglige område, hvor undervisningen skal tilrettelægges således, at eleverne får mulighed for at eksperimentere og arbejde med praktiske opgaver og således, at de kommer i kontakt med både den natur- og menneskeskabte omverden.

Faget er højt prioriteret på specialskolen, da fagets tilgang er af praktisk karakter og derfor passer godt til elevgruppen.

Natur/teknik kan optræde såvel som et selvstændigt fag og som et kvalificeret bidrag til tværgående emnearbejder og projekter gennem hele elevernes skoleforløb.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i natur/teknik er, at eleverne gennem oplevelser og erfaringer med natur og teknik opnår indsigt i vigtige fænomener og sammenhænge og udvikler tanker, sprog og begreber, som har værdi i det daglige liv.

Stk. 2. *Elevernes iagttagelser og eksperimenter skal medvirke til, at de udvikler praktiske færdigheder, kreativitet og evne til samarbejde. Undervisningen skal vedligeholde og fremme elevernes glæde ved at beskæftige sig med natur, teknik, livsbetingelser og levevilkår samt deres lyst til at stille spørgsmål og lave undersøgelser.*

Stk. 3. *Undervisningen skal medvirke til, at eleverne udvikler forståelse af samspillet mellem menneske og natur i deres eget og fremmede samfund samt ansvarlighed over for miljøet som baggrund for engagement og handling.*

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 - § 30)

I relation til elevgruppen

For eleverne på specialskolerne er det vigtigt, at arbejdet med natur/teknik tager udgangspunkt i elevernes forudsætninger og aktuelle virkelighedsopfattelse.

Eleverne arbejder med natur, teknik, livsbetingelser, levevilkår og samspillet herimellem. Undervisningen skal bygge på elevernes nysgerrighed, undren, arbejdsglæde og udforskning. Disse elementer skal for mange af specialskolens elever udvikles således, at deres samlede analyse- og synteseberedskab øges. Det er derfor et vigtigt mål med undervisningen at fremme elevernes evne til at iagttage og bearbejde fænomener i deres omverden.

Det er ligeledes undervisningens mål, at eleverne opnår viden om forskellige naturfaglige fænomener til gavn og glæde i deres liv.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 13, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 11, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *Den nære omverden*
- *Den fjerne omverden*
- *Menneskets samspil med naturen*
- *Arbejds måder og tankegange*

I natur/teknik skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de fire områder udvikles som en helhed gennem forløbet fra 1. til 6. klassetrin både i faget natur/teknik, og når natur/teknik indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De kundskaber og færdigheder, eleverne opnår gennem natur/teknik, er en del af det naturfaglige fundament, som biologi, fysik/kemi og geografi bygger videre på.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen således, at eleverne får mulighed for at:

- *undre sig, og bruge deres forestillinger og nysgerrighed som udgangspunkt for oplevelser, undersøgelser og eksperimenter i deres nære og fjerne omverden*
- *forstå og opleve, hvorledes naturfaglig viden fremkommer som et samspil mellem menneskers iagttagelser, undersøgelser, læsning, tanker og eksperimenter*
- *udvikle sprog, faglige begreber og evne til at argumentere, vurdere og reflektere*

(Fælles Mål hæfte 13)

I relation til elevgruppen

Folkeskolelovens centrale bestemmelser vedrørende CKF for faget natur/teknik er så relevante og overskuelige, at hele materialet med fordel kan anvendes.

I det følgende er uddraget væsentlige dele af stoffet. Materialet er derudover tilføjet relevante oplysninger for at fokusere på væsentlige indholdsområder for specialskolernes elevgruppe.

• Den nære omverden

Undervisningen tager udgangspunkt i elevernes forskellige forudsætninger, deres nysgerrighed, egne oplevelser, interesser og deres hverdag.

Herunder arbejder eleverne med:

- Planter og dyr: livsbetingelser, levesteder, tilpasning, indbyrdes samspil samt naturens mangfoldighed

- Menneskets sundhed: kroppens funktioner og de fysiske og kemiske forhold, som påvirker vores krop og sanser
- Eksempler på forhold, der har betydning for sundhed, herunder sund mad, trivsel og hygiejne, Fænomener der knytter sig til vejr og årstider
- Lokalområdets natur, dyrkede arealer, bebyggelse
- Enkle redskaber og apparater fra dagligdagen
- Materialer, stoffer og fænomener, der bruges i det daglige eller er vigtige i omgangen med hverdagens teknik

• **Den fjerne omverden**

Viden om og fortrolighed med den nære omverden er nødvendig, når man i undervisningen beskæftiger sig med emner og fænomener langt fra elevernes dagligdag. Den fjerne omverden er det, eleverne ikke kan undersøge direkte, men kan møde i forskellige medier, på rejser eller ved at andre fortæller.

Der arbejdes med:

- Mennesker, dyr, planter og deres levevilkår forskellige steder på jorden
- Kendskab til: Fordeling af land og hav
- Forskellige landskaber
- Stater i vores egen og andre verdensdele
- Hovedtræk af jordens og livets udvikling, opbygning af solsystemet og jordens bevægelser heri

• **Menneskets samspil med naturen**

Naturgrundlaget og samfundenes udnyttelse af dette har betydning for levevilkår for mennesker, dyr og planter.

Undervisningen omfatter enkle eksempler på samspillet mellem menneske og natur, såvel i elevernes nære omgivelser som i fjerne samfund.

Der arbejdes med:

- Ressourceudnyttelse, teknik og produktion i eget og fremmede samfund
- Forurening
- Naturanvendelse og -bevarelse
- Samfundets udnyttelse af teknik i forbindelse med energi- og vandforsyning, spildevands- og affaldsbehandling, kommunikation og transport
- Enkle redskaber og deres anvendelse i samfund på forskellige udviklingsniveauer og fra forskellige tider

• **Arbejds måder og tankegange**

Elevernes iagttagelser og undren giver baggrund for at stille spørgsmål. Formuleringen af spørgsmålene kan føre til yderligere umiddelbare iagttagelser, undersøgelser eller forklaringer.

Afhængig af emne og problemstilling vælges der arbejdsformer, således at eleverne opnår størst mulig grad af færdigheder i at:

- Formulere spørgsmål og hypoteser
- Planlægge og gennemføre iagttagelser, undersøgelser og eksperimenter i klassen, i den omgivende natur og i lokalsamfundet
- Bruge udstyr, redskaber og andre hjælpemidler

- Bygge og designe enkle apparater og modeller
- Ordne og formidle erfaringer og resultater
- Anvende informationsteknologi
- Anvende grundlæggende faglige begreber
- Færdes i naturen på en hensigtsmæssig måde

Indfaldsvinkler

Følgende indfaldsvinkler til de tre førstnævnte CKF-områder kan med fordel anlægges:

Natur

Eleverne arbejder med naturens mangfoldighed. Dette omfatter både den levende og ”ikke-levende” natur og samspillet herimellem. Der sammenlignes med andre naturtyper lokalt, nationalt og globalt.

Eksempler på emner:

Den levende natur:

Mennesket: At kende kroppen, benævne legemsdele, form, funktion, ernæring og sundhed

Dyr: Adfærd, føde, arter, fugle - fisk - insekter osv.

Kategorier, f.eks. kæledyr - bondegårdsdyr - vilde dyr

Inddeling efter levested f.eks. ved stranden, i byen, i skoven, på marken, ved søen, i havet

Den ‘ikke-levende’ natur:

Planter; hvad har de brug for, spireforsøg

Hvor vokser de?

Kende/sortere/benævne

Enkle kredsløb og sammenhænge i naturen

Affald, genbrug

Vejret, klima (varme, kulde, isolering, temperaturmåling)

Jorden i solsystemet

Jordoverfladen (sand, grus, ler, bjerge, ørken, lava)

Luften

Vandet

At arbejde og skaffe sig daglige fornødenheder

Orientering i lokalområdet via kort

At bo og færdes i lokalområdets natur, dyrkede arealer og bebyggelse

Livsbetaingelser og livsvilkår:

Livsbetaingelser:

Eleverne arbejder med livsbetaingelser for mennesker, dyr og planter. Det er vigtigt, at undervisningen er knyttet til elevernes egen hverdag og at tage udgangspunkt i det konkrete.

Mennesker: Hvad behøver du for at leve? Hvad lever du af? Hvor kommer maden fra?

Hvad er et godt liv?

Dyr: Hvad lever pindsvinet af? Hvor bor pindsvinet? Bor dyret alene? I flok?

Planter: Hvordan dyrkes fødevarer? Skovens planter

Levevilkår:

Eleverne arbejder med egne levevilkår. Senere i skoleforløbet kan inddrages levevilkår for materielle og immaterielle forhold fra hverdagen

“Mig selv”; ernæring, sundhed, motion, familie, bolig, skole, fritid

Dyr: Hønehuset, føde, zoologisk have, kæledyr, havets dyr

Planter

“Livscyklus”

Teknik:

Eleverne arbejder med enkle apparater og tekniske installationer i hverdagen. Senere arbejder de med enkle sammensatte teknikker i f.eks. produktion, der har relation til deres dagligdag, eksempelvis el og varmeproduktion. De arbejder med forskellige teknikkers indflydelse på mennesker og miljø. Menneskets udvikling af teknik gennem tiden belyses.

Eksempler:

- Fra stenøkse til motorsav
- Vindmøller og vandmøller
- Hvordan kommer vandet ud af vandhanen? Hvor forsvinder det hen?
- Kan vi bygge en kran, og hvordan undgår vi, at den vælter?
- Hvad sker der, når man tænder lyset?
- Hvordan virker min cykel?
- Faldskærmsudspring
- Kan vi styre en lille model ved hjælp af computer?

Metoder i faget

De praktiske og undersøgende arbejdsformer kan udfoldes på utallige måder afpasset efter opgave, tid, sted og naturligvis den enkelte elevs forudsætninger.

I en passende vekselvirkning foregår undervisningen fortrinsvis i klassen, faglokaler, udearealer, i den omgivende natur eller i lokalsamfundet.

Før gennemførelsen af iagttagelser, undersøgelser og eksperimenter kan man f.eks. overveje følgende spørgsmål:

- Hvad vil vi prøve at finde ud af?
- Hvordan vil vi gøre det?
- Hvilke materialer/udstyr har vi brug for ?
- Hvad vil vi se efter? Hvornår? Hvor ofte?
- Hvad tror vi der sker?
- Hvordan kan vi huske (notere) resultaterne?
- Hvad viser resultaterne?
- Hvad vil vi bruge resultaterne til?
- Hvordan kan vi fortælle andre om resultaterne?

Fire faglige tilgange

I forbindelse med indholdsvalg må man ikke undervurdere undervisningens metodevalg.

Her er fire overordnede faglige tilgange til at opsøge viden, naturfaglige fænomener og personlig udvikling for eleven.

At iagttage:

Beskrive det, der ses og opleves uden at påvirke fænomenet
Brug af hjælpemiddel, lup, termometer, lineal og andet

Naturfaglige områder og -tankegange:

- Se på dyr i deres naturlige omgivelser eventuelt tælle disse
- Se på vejret, hvad får mon bladene til at blafre og skyerne til at bevæge sig?
- Se på vandets eroderende egenskaber
- Tage på ekskursioner til relevante steder f.eks. strand, havnen, grusgraven, museet m.m.

At eksperimentere:

Opleve at noget kan ske, netop fordi jeg gør noget for, at det skal ske

Naturfaglige områder og -tankegange:

- At starte et arbejde af nysgerrighed eller undren, udføre en handling for at dette kan ske
- Til slut evalueres arbejdet. Lykkedes det? Kan jeg f.eks. få en modellervoksbåd til at sejle? Vil dragen flyve? Vokser mine blomsterfrø bedst i spagnum eller sand?

At undersøge:

At opleve det, der uden min vilje sker for næsen af mig

Naturfaglige områder og -tankegange:

- At måle en ting eller et område, areal
- At veje forskellige materialer eller centicubes
- Skille ting ad og se, hvad tingen er bygget af
- Sortere i bunker, kategorier
- Se på levesteder for dyr og planter

At bygge:

Opleve glæden ved at skabe noget

Opleve glæden ved at producere noget til glæde for sig selv eller andre.

Naturfaglige områder og -tankegange:

- Bygge noget af fri fantasi
- Bygge noget efter aftale og vejledning, f.eks. en drage
- Bygge sit drømmehus, f.eks. tegne og/eller udføre i karton eller træ
- Tale om, hvad der ser pænt ud, grimt ud, smart, funktionelt m.m.

Geografi

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole faget geografi for alle elever på 7.- 8. klassetrin. Undervisningen bygger på den geografiske viden, som eleverne har erhvervet i den hidtidige natur/teknikundervisning.

På specialskolen

Undervisningen tager udgangspunkt i den enkelte elevs aktuelle kompetencer. Det betyder, at også undervisningen i geografi på specialskolen er underlagt et udgangspunkt i de forudsætninger, den enkelte elev har for at kunne tilegne sig fagets indhold.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i geografi er, at eleverne tilegner sig viden om og forståelse af de naturgivne og kulturskabte forudsætninger for levevilkår i Danmark og i andre lande samt samfundets udnyttelse af naturgrundlag og ressourcer.

Stk. 2. Undervisningen skal bygge på elevernes egne iagttagelser, oplevelser og undersøgelser og på geografiske kilder, så de udvikler interesse for selv at udbygge deres viden om omverdenen.

Stk.3. Undervisningen skal fremme elevernes forståelse af fremmede kulturer og give dem mulighed for at udvikle engagement, selvstændig stillingtagen til og ansvarlighed over for problemer vedrørende udnyttelse af naturgrundlag, ressourcer og den kulturskabte omverden og konsekvenserne for miljø og levevilkår.

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 § 32)

I relation til elevgruppen

Undervisningen vil tage udgangspunkt i den enkelte elevs forudsætninger for at tilegne sig fagets indhold. Det vil være lærerens opgave at inddrage dele af faget, når det skønnes relevant for eleven eller elevgruppen.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 14, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 22, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- Globale mønstre
- Naturgrundlaget og dets udnyttelse
- Kultur og levevilkår
- Arbejds måder og tankegange

I geografi skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de fire områder udvikles som en helhed på 7.- 9. (red. nu 8.) klassetrin både i faget geografi, og når geografi indgår i tværgående emner og problemstillinger. Undervisningen i geografi bygger på de kundskaber og færdigheder, eleverne blandt andet har erhvervet i natur/teknik.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- forstå, at levevilkårene i et område er bestemt af samspillet mellem naturgrundlaget og menneskeskabte forhold
- tilegne sig et meningsfyldt kendskab til vigtige navne som holdepunkt for et nationalt og globalt overblik
- forholde sig til menneskets udnyttelse af naturgrundlaget og dets ressourcer og udvikle ansvarlighed i forbindelse hermed
- anvende geografiske begreber og metoder til at beskrive og perspektivere naturfænomener, kulturgeografiske mønstre, miljøproblemer og regionale problemstillinger

(Fælles Mål hæfte 14)

I relation til elevgruppen

Indholdet bygger på det grundlag, eleverne har fra arbejdet med natur/teknik samt på deres forskellige erfaringer fra dagligdagen.

I specialskoleregi vil det sige, at faget indgår i både natur/teknikundervisningen og i den ikke fagdelte undervisning samt i relevante emnearbejder, hvor fagets betragtningsmåder kan understøtte forståelsen for et emne. Desuden kan man lave undervisningsforløb i deciderede geografiske emner og problemstillinger i de ældste klasser.

Faget omhandler følgende to hovedområder: naturgeografi og kulturgeografi.

Naturgeografi

I naturgeografi er det målet, at eleven skal have oplevelser med og forståelse for:

Jordoverfladen som begreb

Indhold: Jorden og dens forskellige strukturer og materialer som sand, grus, ler, muld, sten, lava, bjerge, ørken, slette m.m.

Luften som begreb

Indhold: Luftens bevægelse - vind og vejr, vindmøller, skyer, bølger i hav og sø.

Vandet og dets kredsløb

Indhold: Vandets fysiske former - fast, flydende og i luftform - som desuden kan give eleven oplevelser med og viden om varme og kulde.

Kulturgeografi

I kulturgeografi er det målet, at eleven skal have oplevelser med og forståelse for følgende 6 områder:

Kognitive kort

Indhold: En forståelse for egen omverden - f.eks. hjemmet og klassen og eventuelt færdsel her. Dernæst forståelse for den nære omverden, f.eks. skolens område, elevens lokalområde eller by. Desuden skal eleven have forståelse af den fjerne omverden, hvor andre landsdele, lande og områder behandles. I den forbindelse er stedbegreber som hjemme, i køkkenet, i skolen, på landet, i udlandet naturlige elementer i kommunikationen med eleven. Det er også vigtigt, at eleverne får mulighed for og færdigheder i at anvende forskellige korttyper - i første række kort, udstedt til færdsel i den nære omverden: by- og færdselskort.

Produktion og ressourcer

Det er målet, at eleverne skal få forståelse for arbejdsområder og produktion samt ressourcers betydning for produktion og håndværk. Det betyder, at begreber som landbrugsproduktion, fiskeri, industri m.m. opleves og behandles således, at eleven eventuelt på egen krop prøver og erkender erhvervenes karakter.

Miljø

Eleven skal lære om ressourcer og deres udnyttelse samt om miljøet. I denne del af faget indgår bl.a. begreber som skrald og affald, losseplads og miljøcenter, sortering, naturpleje, giftige stoffer, genbrug.

Infrastruktur

Begreber som veje, broer, togtrafik, kommunikationsformer som post, telefoni, internet, fax, flytrafik og dertilhørende underbegreber f.eks. banegård, passagerer osv.

Forholdet mellem rige og fattige lande

Begreber som industriland, udviklingsland, sult, arbejdsløshed og hjælp

Energi

Spørgsmål om energifremstilling herunder el, fjernvarme, olie, kul, udnyttelse af naturressourcer m.m.

Metoder

Faget geografi er et videns- og analysefag, og eleverne skal stilles over for opgaver, der på en gang dels giver brugbar viden, dels pirrer deres nysgerrighed til at opsøge ny information og viden, og ikke mindst sammenholde denne viden med det, eleven allerede ved.

Det er vigtigt at pointere, at undervisningen i geografi indeholder en stor del samtale, altså et forum, hvor eleven og læreren redegør for den viden, de har og den viden, de ønsker at få klarlagt. At eleverne også arbejder sammen om løsning af opgaver medvirker til samhørighed og forståelse for at opsøge ny viden i fællesskab. Undervisningen skal derfor være præget af følgende tre elementer:

At iagttage og opleve

Eksempler: Naturens fænomener, herunder vejrets skiften, livsbetingelser for mennesker og dyr, kortmateriale, erhvervslivet i funktion, medier (tv, aviser, film etc.)

At eksperimentere og undersøge

Med ting og tanker, med at stille spørgsmål og få svar på spørgsmål som f.eks.: hvad flyver bedst - et almindeligt A4-ark eller en foldet papirflyver?

At bygge

At opleve en kreativ proces gennem design og konstruktion af modeller. F.eks. byg en model af skolen/byen. I forbindelse med et vind- og vejremne: byg en drage

Afsluttende om faget

Geografi handler om den konkrete omverden, den lokale såvel som den mere fjerne. Undervisningen skal dels vække elevens interesse for sin omverden, dels imødekomme elevens nysgerrighed for at vide mere om den.

Biologi

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole faget biologi for alle elever på 7. - 9. klassetrin. Undervisningen bygger på den biologiske viden, som eleverne har erhvervet i natur-/teknikundervisningen.

På specialskolen

Al undervisning tager udgangspunkt i den enkelte elevs aktuelle kompetencer. Det betyder, at biologiundervisningen tager udgangspunkt i de forudsætninger, den enkelte elev har for at kunne tilegne sig fagets indhold.

Den efterfølgende fagbeskrivelse skal forstås ud fra ovennævnte betingelser.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i biologi er, at eleverne tilegner sig viden om de levende organismer og den omgivende natur, om miljø og sundhed samt om anvendelse af biologi. Der skal lægges særlig vægt på forståelsen af sammenhænge.

Stk. 2. *Undervisningen skal i videst mulig omfang tage sit udgangspunkt i elevernes egne oplevelser, undersøgelser og opfattelser samt søge at fremme deres glæde ved naturen og lyst til at beskæftige sig med biologiske emner og problemstillinger.*

Stk. 3. *Elevernes ansvarlighed over for natur og miljø skal videreudvikles, og undervisningen skal bidrage til at skabe grundlag for stillingtagen og handlen i forhold til menneskets samspil med naturen.*

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 B 34)

I relation til elevgruppen

I biologi arbejder eleverne med naturen i al dens mangfoldighed. Dyr, planter, mennesker og samspillet imellem dem udgør fagets arbejdsområder. Praktiske og undersøgende aktiviteter, hvor lyst, nysgerrighed og fortrolighed får plads til at udvikle sig, kombineres med biologiske teorier og forklaringer. Arbejdet omfatter også problemstillinger, der giver stof til at overveje, hvordan vi kan forholde os til natur, miljø og medmennesker.

Faget biologi kan bl.a. bidrage til at gøre eleverne nysgerrige, at få eleverne til at undres, at få eleverne til at forklare de fænomener, de har iagttaget. At opnå fortrolighed med at færdes i naturen og at give eleverne faglige og følelsesmæssigt engagerende oplevelser.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 15, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 12, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *De levende organismer og deres omgivende natur*
- *Miljø og sundhed*
- *Biologiens anvendelse*
- *Arbejdsområder og tankegange*

I biologi skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de fire områder udvikles som en helhed på 7. - 9. klassetrin både i faget biologi, og når faget biologi indgår i tværgående emner og problemstillinger. Undervisningen i biologi bygger på de kundskaber og færdigheder, eleverne har erhvervet sig blandt andet i natur/teknik.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- *bruge deres viden om de levende organismer og samspillet med omgivelserne til at sætte sig ind i forhold om natur, miljø, sundhed og praktisk anvendelse af biologi*
  - *erkende og formulere biologiske problemstillinger samt gennemføre undersøgelser og eksperimenter*
  - *forstå biologi som naturvidenskabeligt fag og dets anvendelse som en del af vores kultur*
  - *engagere sig i biologiske spørgsmål, som sætter dem i stand til at tage stilling og handle*
- (Fælles Mål, hæfte 15)

I relation til elevgruppen

Udgangspunktet for undervisningen vil altid være emner og problemstillinger, der handler om os selv, naturen, miljøet og livet omkring os. Et udvalg af disse områder er allerede behandlet under natur/teknik.

• De levende organismer og deres omgivende natur

Elevernes iagttagelser af levende organismer i forbindelse med undersøgelser i naturen eller i undervisningslokalet danner grundlaget for undervisningen f.eks. haletudser i akvariet. Organismerne vælges fra forskellige systematiske grupper.

Gennemførelse af forsøg viser, hvordan organismer reagerer på forandringer f.eks. "kog en reje" - besøg en kamæleon. Arbejdet relateres til biologiske begreber, teorier og fænomener. Dette underbygges ved informationssøgning f.eks. bøger, "Natur og miljø", internettet.

Kendskab til navne på udvalgte organismer udvikles gennem arbejdet i naturen eller undervisningslokalet og bruges som "knager" for hukommelsen og som reference til fælles erfaringer i klassen (f.eks. besøg i klassen af kæledyr).

Elevernes iagttagelser af dyrs adfærd, f.eks. i naturen, på film og i faglokalet, er udgangspunkt for at relatere til dyrenes naturlige levesteder, deres livsbetingelser samt deres forhold til artsfæller. Det drejer sig f.eks. om signaler og social og aggressiv adfærd.

I arbejdet med at forklare ændringer i økosystemer lægges vægt på eksempler fra skolens nærhed, f.eks. fiskeri, jagt, jordbrug og naturgenopretning.

• **Miljø og sundhed**

For at kunne tage stilling og handle i forhold til spørgsmål om sundhed er det vigtigt at have indsigt i den biologiske baggrund for sundhedsproblemer. F.eks. motion, kost, sund/usund mad.

Samfundsmæssige og værdimæssige perspektiver inddrages for at skabe en helhedsforståelse af miljø- og sundhedsproblemer. Denne forståelse udvikles gennem diskussioner og ved at tage udgangspunkt i dagsaktuelle problemstillinger, men undervisningens indhold er altid fokuseret på elevernes undersøgelser af den biologiske baggrund for spørgsmål og problemstillinger f.eks. energiindholdet i læskedrikke, f.eks. tag cyklen i stedet for bilen.

I arbejdet med menneskets fysiologi lægges der særlig vægt på organernes funktion og samspil. Elevernes viden perspektiveres i forhold til aktuelle problemstillinger, f.eks. inden for sport, ernæring og misbrug, således at de får lejlighed til at vurdere og tage stilling.

Kendskabet til kroppens biologiske samspil skal føre til, at eleverne får bedre forståelse af deres egen krop og dens funktioner f.eks. betydningen af frisk luft, motion og forbrænding.

Gennem diskussioner og egne formidlinger får eleverne mulighed for udvikle kompetence til at forholde sig til spørgsmål om miljø, sundhed og naturforvaltning på baggrund af naturfaglig indsigt.

Når eleverne skal formidle deres oplevelser, er der mangfoldige udtryksformer:

- Tegninger og fotografier
- Rollespil, drama
- Videoptagelser
- Invitere forældre med på tur
- Lyd, billede eller diascollage, multimedieproduktion

• **Biologiens anvendelse**

Biologiske argumenter er centrale i formidlingen af problemstillinger, men også værdimæssige og samfundsmæssige perspektiver inddrages. F.eks. "Hold naturen ren".

I undervisningen om produktions- og kæledyr arbejder eleverne med viden om dyrs adfærd og velfærd. F.eks. besøg på bondegård eller skolelandbrug.

Gennem undervisningen skal eleverne opnå erfaringer i at skelne mellem naturfaglig og holdningsmæssige argumenter. F.eks. CO2 forurening, drivhuseffekt.

• **Arbejds måder og tankegange**

Det praktiske, eksperimenterende og undersøgende arbejde står centralt i forbindelse med alle kundskabsområder. Undervisningen giver derfor eleverne rig lejlighed til at anvende forskellige typer af udstyr fra biologilokalet. F.eks. fra fiskenet til mikroskop.

Undervisningen omfatter feltbiologisk arbejde omkring skolen, i lokalområdet og på ekskursioner. Temauger og lejrskoler kan give mulighed for længere forløb og for at arbejde med naturområder, der er anderledes end lokalområdets.

Undervisningen giver eleverne mange muligheder for at få erfaringer med at skelne mellem faktuelle spørgsmål og holdningsspørgsmål, f.eks. i forbindelse med stillingtagen til miljø- og sundhedsproblemer og ved arbejde med forskellige interesse modsætninger. Eksempelvis samfundets affaldsmængder og -sortering.

Samarbejde på tværs af fag

Det skal også fremhæves, at det ofte vil være frugtbart at samarbejde med andre fag.

Eksempler på aktiviteter, hvor andre fag kan inddrages:

- Indsamling af planter eller svampe til madlavning eller plantefarvning
- Fremstilling af fuglekasser
- Overnatning i bivuak og orienteringslege i skoven

Fysik/kemi

Om faget

Ifølge Folkeskoleloven § 5 stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole faget fysik/kemi for alle elever på 7. - 9. klassetrin. Undervisningen bygger på den fysik/kemividen, som eleverne har erhvervet i natur-/teknikundervisningen.

På specialskolen

Al undervisning tager udgangspunkt i den enkelte elevs aktuelle kompetencer. Det betyder, at undervisningen i fysik/kemi tager udgangspunkt i de forudsætninger, den enkelte elev har for at kunne tilegne sig fagets indhold.

Den efterfølgende fagbeskrivelse skal forstås ud fra ovennævnte betingelser.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i fysik/kemi er, at eleverne tilegner sig viden og indsigt om fysiske og kemiske forhold. Undervisningen skal medvirke til udviklingen af naturvidenskabelige arbejdsmetoder og udtryksformer hos den enkelte elev med henblik på at øge elevernes viden om og forståelse af den verden, de selv er en del af.

Stk. 2. *Undervisningen skal give mulighed for at stimulere og videreudvikle alle elevers interesse og nysgerrighed overfor naturfænomener, naturvidenskab og teknik med henblik på at udvikle erkendelse, fantasi og lyst til at lære. Eleverne bør opnå tillid til egne muligheder for at forholde sig til problemstillinger med naturvidenskabeligt og teknologisk indhold af betydning for den enkelte og samfundet.*

Stk. 3. *Undervisningen skal bidrage til elevernes grundlag for at få indflydelse på og tage medansvar for brugen af naturressourcer og teknik både lokalt og globalt. Undervisningen skal give eleverne mulighed for at erkende naturvidenskab og teknologi som en del af vor kultur og vort verdensbillede.*

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 § 36)

I relation til elevgruppen

Undervisningen tager som nævnt hensyn til den enkelte elevs mulighed for at tilegne sig fagets indhold. Det er lærerens opgave at inddrage dele af faget, når det skønnes relevant for eleven eller elevgruppen. De overordnede mål og hensigter er følgende:

Stor vægt på eksperimenter

Undervisningen i fysik/kemi bygger på de foregående års undervisning i natur/teknik og lægger samme store vægt på at eksperimentere og lave forsøg. Faget giver – ligesom natur/teknik - særlig gode indlæringsmuligheder, fordi eleverne arbejder med flere sanser på én gang.

Faget kan være med til at forklare noget af dagligdagens kemi og fysik og kan udvikle arbejdsmetoder hos eleven, som kan belyse enkle spørgsmål. Faget bidrager til at skærpe elevens nysgerrighed og interesse for omverdenen.

Fagets arbejds- og betragtningsmåder

Arbejdet kan omfatte aktiviteter, hvor eleverne selv formulerer spørgsmål og selv foreslår og gennemfører undersøgelser og eksperimenter ud fra netop den viden, den enkelte elev har.

Når det skønnes hensigtsmæssigt indgår der i undervisningen brug af apparatur, måleinstrumenter og laboratorieudstyr.

Eleverne kan arbejde med at formulere og videregive den fysiske og kemiske viden, de har opnået gennem arbejdet.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 16, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 13, 2004.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *Fysikkens og kemiens verden*
- *Udvikling i naturvidenskabelig erkendelse*
- *Anvendelse af fysik og kemi i hverdag og samfund*
- *Arbejds måder og tankegange*

I fysik/kemi skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i hvert af de fire områder udvikles som en helhed gennem forløbet fra 7. til 10. klassetrin både i faget fysik/ kemi, og når fysik/kemi indgår i tværgående emner og problemstillinger.

Undervisning i fysik/kemi bygger på de kundskaber og færdigheder, eleverne bl.a. har erhvervet i natur/teknik.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- *tilegne sig viden og indsigt om fysiske og kemiske forhold samt videreudvikle arbejds metoder og udtryksformer*
- *forstå fysik og kemi og deres anvendelser som en del af vores kultur og verdensbillede*
- *engagere sig i, forholde sig kritisk til og handle ansvarligt i forhold til problemstillinger med naturfagligt indhold*

(Fælles Mål hæfte 16)

I relation til elevgruppen

Indholdet tager udgangspunkt i undervisningen i faget natur/teknik samt på elevernes forskellige erfaringer fra dagligdagen.

- **Fysikkens og kemiens verden**

Eleverne kan arbejde med fysiske og kemiske fænomener som fordampning, kogning, smeltning, opløsning, korrosion, varmeisolering, statisk elektricitet, magnetisme, lyd og lys.

Undervisningen kan indeholde eksempler på fænomener, der er tæt forbundet med sanserne, så som lyd, lys, varme/kulde, smag og lugt.

Undervisningen kan omfatte egenskaber ved nogle stoffer og materialer, der omgiver os i dagligdagen, f.eks. luft, vand, metaller, plast, husholdningskemikalier, opløsningsmidler og tekstiler.

Hovedvægten lægges på mere generelle egenskaber som surhedsgrad, brændbarhed, elektrisk og termisk ledningsevne, styrke og nedbrydelighed.

Undervisningen kan omfatte grundlæggende træk i universets og især solsystemets opbygning.

- **Udvikling i naturvidenskabelig erkendelse**

Der kan indgå eksempler på de forestillinger, mennesker gennem tiderne har gjort sig om universets opbygning.

- **Anvendelse af fysik og kemi i hverdag og samfund**

Eleverne kan arbejde med kredsløb i naturen, f.eks. vand. Undervisningen kan omfatte enkle eksempler på, hvordan menneskets udnyttelse af naturressourcerne f.eks. ved olieboring og vandkraft kan påvirke dyr og planter.

Udvalgte produkters og materialers vej fra fremstilling til bortskaffelse kan ligeledes inddrages.

Eleverne kan få kendskab til fremstilling og distribution af el i samfundet og indblik i enkle apparater i hjemmet - for eksempel elektriske pærer. Eleverne kan opleve, at computeren kan bruges til styring af processer.

- **Arbejds måder og tankegange**

I lighed med faget natur/teknik kan de samme metoder anbefales anvendt i fysik/kemi for at tilgodese specialskolens elevgruppe.

Elevernes iagttagelser og undren giver baggrund for at stille spørgsmål. Formuleringen af spørgsmålene kan føre til yderligere umiddelbare iagttagelser, undersøgelser eller forklaringer.

Afhængig af emne og problemstilling vælges der arbejdsformer, således at eleverne opnår størst mulig grad af færdigheder i at:

- formulere spørgsmål og hypoteser
- planlægge og gennemføre iagttagelser, undersøgelser og eksperimenter i klassen, i den omgivende natur og i lokalsamfundet
- bruge udstyr, redskaber og andre hjælpemidler
- bygge og designe enkle apparater og modeller
- ordne og formidle erfaringer og resultater
- anvende informationsteknologi (it)
- anvende grundlæggende faglige begreber

Dansk som andetsprog

Om faget

Ifølge Folkeskolelovens § 5 stk. 7 gives der i fornødent omfang undervisning i dansk som andetsprog til tosprogede børn i børnehaveklassen og i 1. - 10. klasse.

Faget tager udgangspunkt i, at elever med et andet modersmål end dansk har ret til at få en særlig tilrettelagt undervisning i dansk. Undervisningen adskiller sig metodisk og indholdsmæssigt fra folkeskolens almindelige undervisning i dansk. Den gives som basisundervisning og er et løbende tilbud gennem hele skoleforløbet, i kortere eller længere perioder. Andetsprogstilegnelse er, som modersmålstilegnelse, en livslang proces.

På specialskolen

Tosprogede elever, der modtager undervisning på specialskole, har behov for og ret til at modtage undervisning i dansk som andetsprog på specialundervisningsniveau. For denne undervisning gælder det, som for al anden undervisning på specialskolen, at udgangspunktet for valg af mål, indhold og metoder er den enkelte elevs forudsætninger. Undervisningen foregår ofte integreret med den øvrige undervisning.

Formål for faget

Formålet med undervisning i dansk som andetsprog er, at tosprogede elever på baggrund af deres personlige og kulturelle forudsætninger tilegner sig færdigheder i at forstå og anvende talt og skrevet dansk. Undervisningen skal fremme elevernes lyst til at bruge dansk, og den skal udvikle deres bevidsthed om dansk kultur, sprog og sprogbrug samt om sprogtilegnelse.

Stk. 2. *Undervisningen skal fremme den enkelte elevs personlige og sproglige udvikling og forståelse af samspillet mellem dansk sprog og kultur og elevens modersmål og kulturbaggrund.*

Undervisningen skal herved bidrage til, at eleven udvikler forudsætninger for en aktiv og ligeværdig deltagelse i skole, uddannelse og samfund.

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 - § 42)

I relation til elevgruppen

Undervisningen tilrettelægges ud fra den enkelte elevs alder, skole- og kulturbaggrund samt sproglige forudsætninger på såvel modersmålet som dansk. Med dette udgangspunkt er det formålet at fremme den enkelte elevs dansksprogede færdigheder i højest mulige grad.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål. Faghæftet er ikke udkommet, men teksten kan ses på internettet. Der henvises til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget dansk som andetsprog

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- Kommunikative færdigheder
- Sprog og sprogbrug
- Viden om sprogtilegnelse og egen læring
- Sprog, kultur og samfundsforhold

I dansk som andetsprog skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i de fire områder udvikles som en helhed gennem hele skoleforløbet både i faget dansk som andetsprog, i de øvrige fag, og når dansk som andetsprog indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- anvende sproget i samspil med andre og som redskab for læring i og uden for skolen
- anvende indsigt i det at lære dansk og herunder opnå bevidsthed om egen udvikling som brugere af to eller flere sprog
- anvende viden om dansk sprog og kultur og forstå samspillet med eget modersmål og egen kultur, således at de kan deltage aktivt og ligeværdigt i skole, uddannelse og samfund

(Fælles Mål)

Generelle overvejelser

Elevens sproglige forudsætninger på modersmålet afhænger af hjemmets sprogbrugsvaner og af familiens baggrund i det hele taget. Også elevens alder og omfanget af skolegangen i hjemlandet har betydning.

Elevernes forskellige kulturelle, sproglige og sociale baggrund stiller omfattende krav til skolen og lærerne, når alle elever skal møde udfordringer, der giver dem mulighed for at udvikle sig.

Begrebet tosprogethed dækker over flere vidt forskellige former for tosprogethed.

Tosprogetheden siges at være *simultan*, når et barn vokser op med to sprog. *Successiv* tosprogethed forekommer, når barnet først møder andetsproget på et senere tidspunkt i sit liv. I undervisningsvejledningen anvendes betegnelsen tosprogethed fortrinsvis om den successive tosprogethed.

På et hvilket som helst tidspunkt i andetsprogtilegnelsen er barnet i besiddelse af et særligt selvstændigt sprogsystem, et såkaldt mellemsprog. Mellemsproget er kendetegnet ved at være afvigende fra målsproget og ved at være under stadig forandring i takt med, at barnet gør sig nye erfaringer med målsproget.

I relation til elevgruppen

Undervisningen kan foregå som selvstændig undervisning og som en integreret del af den øvrige undervisning i klassen gennem hele skoleforløbet.

Kommunikative færdigheder

Eleverne kan arbejde med:

- at bruge dansk aktivt og funktionelt i situationer, hvor sprog og handling knyttes sammen gennem imitation, kommunikationslege og øvelser, rollespil, sange, rim og remser
- at kommunikere emneområder med udgangspunkt i elevens interesse
- at lytte ved samtale og andre elevers og lærerens fortællen, gennem lyttelege og -øvelser
- evt. at læse dansk på forskellige måder gennem læselege og læseøvelser
- at skrive dansk, såvel i hånden som på computer
- at forstå og anvende dansk som undervisningssprog og fagligt redskab

Sprog og sprogbrug

Som led i udviklingen af sprogbevidsthed kan eleven arbejde med:

- sammenhængen mellem sprog og kultur (f.eks. ord og begreber som findes på dansk, men ikke på modersmålet - og omvendt)
- forskelle mellem dansk og elevernes modersmål
- tosprogethedens betydning og muligheder, bl.a. med udgangspunkt i elevernes egne erfaringer og oplevelser
- valg af relevante typer af sproghandlinger i forhold til givne sprogsituationer, f.eks. at hilse, bede om hjælp, udtrykke følelser m.m.
- strukturering af samtale, f.eks. at lytte og at tage, afgive og beholde ordet
- udtale, herunder prosodi, intonation, enkeltlyde og lydcombinationer
- ordklasser og bøjningsformer
- sætningers opbygning og led

Sprog, kultur og samfundsforhold

Som led i arbejdet med kulturbevidsthed kan eleven arbejde med:

- forskelle og ligheder mellem dansk kultur og elevernes egen kulturbaggrund
- betydning af tokulturel identitet
- væsentlige træk ved dansk kultur
- skik og brug, sædvaner og normer
- danske traditioner og symboler
- dagligliv i Danmark, f.eks. familieliv, arbejde, skole og fritid

Afsluttende om faget

På specialsolen skal der - ligesom i den øvrige folkeskole - lægges vægt på, at de tosprogede elever får mulighed for en alsidig sproglig udvikling, evt. ved brug af (til formålet) særligt indkaldte specialister.

Drama

Om faget

Ifølge folkeskolelovens § 9 kan undervisningen i den 9 årige grundskole omfatte faget drama som valgfag til eleverne på 8. og 9. (samt evt. 10.) klassetrin.

På specialskolen

Dramatik indgår som element i undervisningen gennem hele skoleforløbet i mange forskellige faglige sammenhænge.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i drama er at udvikle elevernes lyst til og færdighed i at bruge drama som udtryksmiddel og fremme deres indsigt i og glæde ved teatrets særlige kommunikationsform. Undervisningen skal udvikle elevernes forståelse og brug af det dramatiske udtryk som en mulighed for at indleve sig i mennesker, situationer og miljøer. Eleverne skal gennem praksis øge deres forståelse af den dramatiske udtryksforms særlige kropslige, æstetiske og sociale muligheder.

(BEK Nr. 571 23/06/2003 § 60)

I relation til elevgruppen

Faget giver eleverne mulighed for at opøve varierede udtryksformer gennem såvel lyd, tale som kropssprog. Desuden giver faget mulighed for at arbejde indirekte med elevernes selvværd og selvsikkerhed, når han/hun står frem foran andre og for at erhverve sig større social bevidsthed. Også kropsbevidstheden stimuleres. Dette vil yderligere kunne medvirke til at stimulere elevernes fantasi og skabende evner samt udvikle deres sprogforståelse (förlærningskompetencer). Gennem identifikation med forskellige udtryk og roller kan eleverne opnå en mere nuanceret forståelse af sig selv, af andre mennesker og af egne muligheder.

Drama-aktiviteter hører ikke kun hjemme i skemalagte dramatimer, men kan i et vist omfang integreres i skolens øvrige fag. Drama kan bruges til at belyse andre fags faglige indhold.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold. Faget drama har ikke sit eget faghæfte i serien om Fælles Mål. Der henvises derfor til Fælles Mål på internettet: www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *Dramatisk praksis*
- *Oplevelse og analyse af dramatiske udtryk*
- *Indblik i forskellige teatermiljøer*

De grundlæggende kundskaber og færdigheder i de tre områder udvikles som en helhed både i drama som valgfag, og når valgfaget indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne får mulighed for at:

- udtrykke sig i dramatisk form med teaterets virkemidler
- indleve sig i roller i forskellige situationer og miljøer
- forstå den dramatiske udtryksforms æstetik

(Fælles Mål)

I relation til elevgruppen

Undervisningen kan indeholde følgende elementer:

- Opdagelse af egne ressourcer
- Personlig frigørelse og beherskelse af egne ressourcer
- Sensitivitet over for andre medvirkende
- Oplevelse af at medvirke i et team i udførelsen af en fælles opgave

Metode

Det er vigtigt at opbygge ritualer og vaner omkring dramaarbejdet. Trygheden ved genkendelsen gør det lettere for eleven at bevæge sig ud på fremmed grund.

Man kan f.eks. tilbagevendende bruge de samme opvarmningsøvelser eller fastsætte regler for, hvordan man bruger dramarummet:

- Der arbejdes i rundkreds (eller ved anden brug af hele lokalet)
- Der arbejdes med en inddeling af lokalet i scene og publikumspladser

Sprog og krop

Den sproglige kommunikation får bl.a. sit indhold gennem talens prosodi (talerytme, tempo, pauser og betoning, styrke og artikulation) og gennem kropssproget.

Kropssproget er af stor betydning. Kropssproget er med til at tydeliggøre den mening, man vil udtrykke.

Følgende arbejdsmåder kan benyttes til dramaøvelser og -lege

Koncentration

At koncentrere sig er at samle sin fulde opmærksomhed om en enkelt ting eller sammenhæng.

- Fortsætte historie: Tre elever fortæller en historie med et løst skitseret indhold. Første elev starter og fortsætter til læreren peger på en af de andre. Denne forsøger at fortsætte hvor den første slap osv.
- Afspænding: I undervisningen kan afspænding indgå enten støttet af musik eller dæmpet tale

Sanser

Vi udnytter de 5 sanser gennem øvelser, hvor den enkelte sans bruges isoleret.

Blindebuk, blind-kimslege, blind med fører, smagsprøver, lugteprøver, skovtur eller skole-rundtur hvor en eller flere sanser isoleres, genkendelse af hverdagslyde fra bånd osv.

Fantasi

Fantasi er grundstenen i drama:

- Dramatisering af sange. F.eks. "Tre små soldater" eller "I en skov en hytte lå"
- Dramatisering af små kendte historier. F.eks. "De tre bukkebruse" eller "Guldklok og de tre små bjørne". Dramatiseringen kan være korte scener suppleret af lærerens genfortælling eller oplæsning
- Dramatisering af egne historier. F.eks. digtede i rundkredsen eller lavet som storyline
- Dramatisering af længere historier. F.eks. historier med tilknytning til et emnearbejde
Drama kan f.eks. bruges som genfortælling i forbindelse med nordisk mytologi
- "Den usynlige kiste". Læreren eller en elev har en usynlig kiste, hvis omfang og indhold vises med kroppen eller beskrives mundtligt. Eleven tager en ting op af kassen og "viser" de andre den. Publikum forsøger at gætte. Usynlige ting er anvendelige i mange dramatiske sammenhænge og kisten kan bruges som en del af et tilbagevendende ritual, hvorfra usynlige ting hentes

Krop og Følelser

Dramatiske øvelser kan fokusere på at udtrykke følelser med krop, stemme og mimik:

- Udklædning med instruktion: En elev er instruktør, en anden skuespiller. Instruktøren vælger tøj, alder, køn og humør til skuespilleren - f.eks. en gammel sur mand. (Læreren kan være instruktør de første gange.) Publikum skal gætte. Tal med eleverne om forholdet mellem tøj, stemme, holdning, gang, ansigtsudtryk etc.
- Lerklump: En elev er instruktør. En til flere elever er lerklumper. Instruktøren får til opgave at "forme" lerklumperne, så de bliver en statisk skulptur der passer til en given tekst.
F.eks: "To der er uvenner", "Jeg tror han vil slå mig" eller "Hej mor".
Tal med eleverne om krops- og ansigtsudtrykkene passer til de følelser teksten udtrykker
- Modstrid mellem krop og stemme. Eleverne forsøger at formidle en replik med en følelse lagt i stemmeføringen og en anden i kropsholdningen. Man stiller sig f.eks. truende an og siger sødt og kærligt "Hvor er det rart at se dig". Øvelsen er svær, men god til at belyse den tætte sammenhæng mellem krop, stemme og følelse. Desuden kan den belyse sproglige fænomener som sarkasme og ironi

Tale

Med udgangspunkt i elevens eget niveau arbejdes der med talerytme, tempo, pauser, betoninger, styrke og artikulation:

- Gåkor: Bruges til rim og remser. Gå frem på første sætning, tilbage på næste og så fremdeles. Rundkreds med rytme og tale: Sid på knæ, klap på lårene i takt med sætninger som: "Jeg hedder Ulla. Hvad hedder du?" - spørgsmål der sendes rundt i kredsen
- Råbekor: Læreren digter en historie f.eks. om to naboer, der er sure på hinanden. Historien er kort og indlagt et par råbekor, hvor naboerne råber efter hinanden. Børnene deles i to hold, der skal råbe med hver sin person fra historien
- Sang og dans: Sange med enkle rytmiske trin. F.eks. vrøvlesange eller udenlandske sange, så man kan synge dem med forskellige følelser

Teaterarbejde

Det er vigtigt at tilstræbe progression i dramaarbejdet, hvis man ønsker at arbejde med "rigtigt" teater. Eleverne bør have kendskab til og fortrolighed med de forskellige dramatiske virkemidler. Ønsker man at sætte et teaterstykke op, er det hensigtsmæssigt, at eleverne har arbejdet med scene og publikum. Til den arbejdsform hører nemlig en mængde teaterkommunikation.

Undervisningen tilpasses den enkeltes niveau og indlæres i et for den enkelte og gruppen passende tempo:

- at vænne sig til at publikum ser på en (evt. kigge på publikums hår, for ikke at møde øjne)
- blive i sin rolle
- vende front mod publikum
- være tydelig i sit kropssprog
- give plads til de andres roller
- tale mod publikum
- tale højt og tydeligt

Overvejelser

Overvej hvilken kategori eleverne kan arbejde med, før teaterstykket vælges/skrives.

Det kan f.eks. være:

- Stykke med musik, lydeffekter, kulisser, rekvisitter og kostumer
- Stykke med voksenfortæller + evt. musik, lydeffekter o.s.v.
- Stykke med voksenfortæller og enkelte replikker, udråb, sange m.v.
- Stykke båret af replikker mere eller mindre til alle (evt. musical)

Afsluttende om faget

Drama kan også være udgangspunkt for en række tværfaglige aktiviteter i skolen, og bør være en aktivitet som inddrages i skolens dagligdag.

Drama kan betragtes som træning i at indgå i en alsidig "kommunikation" (lyd, tale, kropssprog, mimik) rettet mod et modtagende publikum.

Elever, der opnår at kunne dette i et eller andet omfang, har fået styrket deres identitet, selvtillid og kommunikationsevne.

Færdselslære

Om emnet

Ifølge Folkeskoleloven § 7 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole det obligatoriske emne færdselslære for alle elever.

På specialskolen

Færdselslære er en vigtig undervisningsaktivitet for størstedelen af eleverne. Emnet indgår derfor gennem hele skoleforløbet med udgangspunkt i den enkelte elevs behov for træning. Det er særdeles vigtigt, at den enkelte elev opnår så stor kompetence som muligt i trafikken. Herved får eleven flere valgmuligheder i voksenlivet (valg af bosted, arbejde, fritid mv.).

Formål for emnet

Formålet med undervisningen i færdselslære er, at eleverne opnår sikkerhed i at færdes i trafikken uden risiko for sig selv og andre.

Stk. 2. *Eleverne skal opnå viden om de faremomenter og muligheder, som de stilles overfor i trafikken.*

Stk. 3. *Undervisningen skal bidrage til, at eleverne bliver opmærksomme og ansvarlige trafikanter. De skal vide, at deres adfærd i trafikken er led i en sammenhæng, som giver dem muligheder, men også medansvar og forpligtelser.*

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 § 44)

I relation til elevgruppen

Undervisningen tager udgangspunkt i den enkelte elevs kompetencer.

Det er vigtigt, at undervisningen tilrettelægges i meningsfulde helheder med aktiviteter, der relaterer til elevernes erfaringsverden. Der lægges vægt på elevens rolle som sikker trafikanter. Et tæt samarbejde med forældrene er nødvendigt, og det kan være en fordel at inddrage politi eller andre gæstelærere i undervisningen.

Vigtige aspekter

Når undervisningen skal tilrettelægges, er der vigtige hensyn at tage:

- Eleverne har ofte svært ved at overskue situationer, hvor der indgår bevægelige elementer og mange syns- og lydindtryk
- Eleverne fæstner sig ofte mere ved detaljer end ved helheder
- Eleverne har ofte svært ved at bedømme afstande og hastigheder
- Eleverne handler ofte impulsivt og hurtigt
- Eleverne kan have svært ved at forstå forskellen på at kunne se og kunne ses i trafikken
- Eleverne drager størst fordel af konkret undervisning

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål. Faghæftet er ikke udkommet, men teksten kan ses på internettet.

Der henvises til: Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- Sikker trafikal adfærd
- Samspil og risici
- Ansvarlighed i trafikken

I færdselslære skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i de tre områder udvikles som en helhed gennem hele skoleforløbet både i færdselslære, og når dele heraf indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne kan:

- arbejde med, analysere og forstå samspillet mellem den enkelte og trafiksikkerheden, også i en samfundsmæssig betydning.

(Fælles Mål)

I relation til elevgruppen

Fagets kundskabs- og færdighedsområder er beskrevet med vægt på elevgruppens behov, idet der for de allertidligste 'niveauer' i fagets indhold henvises til "Fagenes fælles grundlag". Der nævnes til sidst en række forslag til praktiske færdselsaktiviteter.

• Sikker trafikal adfærd

Der arbejdes med såvel en deduktiv som en induktiv metode i trafikundervisningen. På specialskolen lægges vægten på den deduktive metode, men de bruges sideløbende.

Ved trafiksikkerhed gælder det om at skabe opmærksomhed og læring, men især om at skabe gode "trafikreflekser".

Der arbejdes med at:

Indprente faste rutiner og regler, som trænes og automatiseres mest muligt

Dette bør primært ske konkret ude i trafikken.

Det vil ofte være nødvendigt, at det sker på en meget struktureret måde med faste krav.

Eksempelvis tre regler som:

- Stop altid før kantsten/vejkant
- Se altid til begge sider
- Vent altid til "fri bane"

Reglerne videreudvikles og individualiseres efter behov.

Skabe opmærksomhed og læring ved lege, sange, drama, pc, spil mv.

Det er desuden vigtigt, at elevernes egne erfaringer inddrages i arbejdet. Der bygges videre på den enkelte elevs trafikviden, så den fælles viden øges og bliver interessant.

Forudsætningen for trafiksikkerhed er nært forbundet med områder som perception, kropsbevidsthed, begreber om tid, rum og rækkefølge.

• **Samspil og risici**

Handler om at have indsigt i andre menneskers hensigter, om at kunne overskue og vurdere komplekse situationer og andre trafikanters fart og retning.

For elevgruppen er samtalen i centrum. Også her inddrages lege, sange, drama, pc-spil mv.

Samspil og risici vil for nogle elever være et vigtigt område. Eleverne bør så vidt muligt opnå et realistisk billede af egen kunnen, og af hvad de kan forvente eller rettere frygte fra andre trafikanter. Desuden bør de vænnes til forskellige personlige sikkerhedsforanstaltninger som bl.a. refleksbrikker, cykelhjelm, sikkerhedsseler.

• **Ansvarlighed i trafikken**

Drejer sig især om eleven i rollen som fodgænger, cyklist og bruger af offentlig transport.

Fokus kan lægges samme sted som nævnt under punktet ”samspil og risici”. Men det er også her vigtigt at arbejde med at automatisere trafikadfærden.

Man kan øve elementerne og rækkefølgen i at tage bus og tog.

For elever med mulighed for at færdes mere aktivt til fods, på cykel mv. er det vigtigt at lære om den kørende trafiks færdselsregler og have kendskab til vigtige afmærkninger og skilte.

For alle elever arbejdes der med at øge forståelse og indsigt.

Forslag til praktiske aktiviteter

Færdselsundervisningen skal være med til at give eleverne gode oplevelser. Et besøg på trafiklegeplads/træningsbane kan give sådanne oplevelser i en tryk ramme.

Undervisningen skal indeholde mange praktiske aktiviteter, der giver mulighed for at træne forskellige færdigheder. Færdselslære har derfor berøringsflader med andre emner og fag og kan ofte indgå i naturlig sammenhæng med disse. Undervisningen kan f.eks. omfatte følgende temaer:

Skolevejen/det nære miljø

- sikre/farlige steder i trafikken
- gåregler/gåprøve
- cykeltræning
- passager i en bil
- andre trafikanter: især afstand-hastighed
- vurdering af rigtig/forkert adfærd
- vintertrafik

Færden i trafikken - til fods eller på cykel

- sikker cyklist i trafikken/cyklistprøve
- tegngivning
- sikre og farlige steder/tidspunkter
- hyppigt forekommende uheldstyper og forebyggelse af dem
- sigtbarhed, mørke, refleks, lygter
- øvelser i at forudse faremomenter
- eksempler på trafikens belastning af miljøet
- børn og gamle i trafikken

Adfærd og holdninger i trafikken

- forudseenhed og agtpågivenhed i trafikken
- vurdering af rigtig og forkert adfærd
- hårde og bløde trafikanter
- trafik og alkohol
- trafik og miljø

Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab

Om emnet

Ifølge Folkeskoleloven § 7 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole det obligatoriske emne sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab for alle elever.

På specialskolen

Emnet er et vigtigt indholdsområde for alle elever. Elevgruppen har generelt behov for støtte, når det drejer sig om viden og færdigheder inden for sundheds- og seksualproblematikker.

Formål for emnet

Formålet med undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab er, at eleverne tilegner sig indsigt i vilkår og værdier, der påvirker sundhed, seksualitet og familieliv. Eleverne skal opnå forståelse af den betydning, seksualitet og familielivet har for sundhed samt af samspillet mellem sundhed og miljø.

Stk. 2. *Undervisningen skal knyttes til elevernes egne oplevelser, erfaringer og begreber for at medvirke til udviklingen af engagement, selvtillid og livsglæde samt støtte den enkelte i udvikling af egen identitet i samspil med andre.*

Stk. 3. *Undervisningen skal i enhver henseende bidrage til, at eleverne udvikler forudsætninger for, at de i fællesskab med andre og hver for sig kan tage kritisk stilling og handle for at fremme egne og andres sundhed.*

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 § 46)

I relation til elevgruppen

Undervisningen skal tage udgangspunkt i den enkelte elevs kompetence, altså elevens selvstændige kunnen, som vises i handling samt i elevens potentialer. Det er vigtigt, at undervisningen tilrettelægges i meningsfulde helheder/aktiviteter, der relaterer til elevernes erfaringsverden.

Undervisningen bør være åben for en spontan opstået interesse fra elevens side, hvor det er dennes nysgerrighed og engagement, der er drivkraften.

Det indebærer allerede i de yngste klasser svar på spontane spørgsmål fra eleverne om menneskets forplantning og det faktum, at alle ikke udvikles ens og lige hurtigt.

Det er væsentligt at gå i dybden med emner som pubertet, forelskelse, ansvar over for hinanden (etik) for at forebygge usikkerhed, angst og eventuel uhensigtsmæssig adfærd.

Uhensigtsmæssig seksuel adfærd bør forebygges eller korrigeres så tidligt som muligt.

Det faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål. Faghæftet er ikke udkommet, men teksten kan ses på internettet.

Der henvises til: Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Signalement af faget

De centrale kundskabs- og færdighedsområder (CKF) er:

- *Årsager og betydning*
- *Visioner og alternativer*
- *Handling og forandring*

I sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab skal de grundlæggende kundskaber og færdigheder i de tre områder udvikles som en helhed gennem hele skoleforløbet både i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, og når sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab indgår i tværgående emner og problemstillinger.

De centrale kundskabs- og færdighedsområder er grundlaget for tilrettelæggelsen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen, således at eleverne kan:

- *anvende viden om sundhed, seksualitet og familieliv som baggrund for at handle for at fremme egen og andres sundhed*
- *inddrage visioner og nye perspektiver som grundlag for at tage stilling, give/foreslå begrundede løsnings- og handlemuligheder*

(Fælles Mål)

I relation til elevgruppen

Faget er en hjælp til den enkelte elev til at forstå sig selv og sine omgivelser. En hjælp til at øve indflydelse på sin livssituation.

Med henblik på de tidligste niveauer i fagets indhold henvises til 'Fagenes fælles grundlag'. Beskrivelser og temaer er ikke inddelt efter klassetrin, da samme forhold kan optage elever uanset alder og kan behandles på forskellige måder. Man bør være opmærksom på, at faget indeholder dele, der kan ligge tæt på personlige og kulturelle grænser og inddrage dette i planlægning og udførelse af undervisningen.

Nedenfor beskrives kundskabs og færdighedsområderne:

Årsager og betydning (det første led): en erkendelse af problemer og deres baggrund

Visioner og alternativer (næste led): muligheder perspektiveres

Handling og forandring (sidste led): ændringsmuligheder undersøges og sættes eventuelt i værk

Desuden oplistes en række forslag til temaer og emner.

• **Årsager og betydning**

Omhandler væsentlige områder for elevens personlige udvikling og velbefindende:

Følelserne

Der arbejdes med en forståelse af egne og andres følelser og handlinger. Det drejer sig om at kunne aflæse og begrunde følelsesmæssige reaktioner. F.eks. hvad gør børn og voksne kede af det?

Samspillet med andre

Det handler om at forstå egne og andres grænser, og lære at respektere dem. Samspillet med familie, venner, kammerater og fremmede inddrages.

Kroppen

Der arbejdes med kropsbevidsthed og kroppens signaler.

Seksualitet

Emner om kønsforskelle, udvikling og forplantning.

Puberteten

De dermed forbundne fysiske og psykiske ændringer behandles.

Sundhed

Der arbejdes med at øge bevidsthed om sund levevis, herunder kost, søvn, rusmidler, motion, boligforhold og livsstil.

Levevilkår

Generelt - og deres betydning for livskvaliteten.

• Visioner og alternativer

Udgangspunktet ligger i elevens familie, venner og det øvrige sociale netværk. Der arbejdes derfor især med at perspektivere elevens muligheder i forhold til:

Samlivsformer

Man kan leve sammen på forskellige måder. Forskellige familie- og samlivsformers problemer og kvaliteter inddrages. Parforhold og kernefamilie er væsentlige, men behandling af andre livsformer bør medtages, herunder andre seksuelle orienteringer som f.eks. homoseksuelle parforhold.

Boformer

Man kan bo sammen på forskellige måder: institution, bofællesskaber, egen lejlighed med støtte etc.

Fordele og ulemper ved de forskellige boformer behandles.

Andre fællesskaber

Foreninger, klubber og arbejdslivets rolle i den enkeltes liv.

Der arbejdes generelt med forestillinger og drømme om det gode liv.

• Handling og forandring

Hvilke handlinger kan sættes i værk for at opnå forandringer på de områder, der arbejdes med? Eleven/elevgruppen arbejder med muligheder og barrierer.

Forslag til temaer og emner

Det konkrete indhold i undervisningen vælges ud fra elevernes personlige oplevelser og opfattelser. Aktuelle begivenheder af fælles interesse kan inddrages.

Undervisningen kan også tage udgangspunkt i progressionen i elevernes fysiske, psykiske og sociale udvikling. Sundhed, seksualitet og familieliv er ofte tre sider af samme sag og bør så vidt muligt ses i sammenhæng.

Undervisningen kan omfatte kreative udtryksformer. Derudover bør den indeholde konkrete aktiviteter - gerne i samspil med andre mennesker, der kan bidrage med beretninger om autentiske oplevelser.

Undervisningen omfatter følgende temaer med forslag til emner:

- **Personlig vækst og udvikling**
  - selvtillid/selvværd/selverkendelse
  - pubertet
  - stresshåndtering/acceptabel adfærd
  - natur- og kulturoplevelser

- **Fysisk og psykisk arbejdsmiljø**
  - sundhed/sygdom
  - skolen som arbejdsplads
  - indflydelse på egen arbejdssituation

- **Miljø og sundhed**
  - lokale miljøopgaver
  - den 'grønne' forbruger
  - sundhed og økonomi

- **Bolig og sundhed**
  - boligens indretning og hygiejne
  - bolig og samlivsformer
  - sociale netværk i nærmiljøet

- **Fred og sundhed**
  - angst for krig og vold
  - fremmedhad og tolerance

- **Sundhed, vaner, livsstil**
  - mad
  - motion
  - tobak, alkohol, narkotika

- **Seksualitet, lyst, sansning**
  - barnets tilblivelse
  - krop, kropsbevidsthed, kønsforskellen
  - forelskelse, kærlighed
  - lyst, grænser, ansvar
  - seksuelle minoritetsgrupper
  - onani

- **Sex, sundhed, sygdom**

prævention, abort, sterilisation

seksuelt overførte sygdomme

HIV – AIDS

pornografi

seksuelle overgreb

- **Samliv**

familieformer og sociale netværk

roller i familien

retten til at få børn

arbejde, arbejdsløshed

rådgivning vedr. mulighed for tilfredsstillelse af behov - følelsesmæssigt og seksuelt

Uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering

Om emnet

Ifølge Folkeskoleloven § 7 stk.1 og stk. 2 omfatter undervisningen i den 9-årige grundskole det obligatoriske emne uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering for alle elever. Undervisningen skal desuden tilrettelægges i samarbejde med Ungdommens Uddannelsesvejledning (UU).

På specialskolen

Undervisningen i emnet tager udgangspunkt i den enkelte elevs forudsætninger og de skønede fremtidsmuligheder. Emnet fordrer et tæt samarbejde mellem skole og hjem. Det er meget sjældent, at elever på amtslige skoler for elever med generelle indlæringsvanskeligheder efter endt skolegang har mulighed for at bestride et egentligt job i den private eller offentlige sektor. Derfor kræves der en ganske særlig ekspertise, når det drejer sig om viden om og kendskab til konkrete muligheder for specialskoleeleverne, hvad enten det drejer sig om ungdomstilbud eller senere bo- og eller voksenbeskæftigelsestilbud. I Frederiksborg Amt har man derfor valgt at forankre og fastholde denne viden hos en enkelt medarbejder på hver specialskole. Disse rådgivere udgør et netværk. Rådgivernes opgave er blandt andet at oplyse undervisere, forældre og UU-vejledere om muligheder for den enkelte - lokalt, regionalt og nationalt.

Formål for faget

Formålet med undervisningen i uddannelses-, erhvervs- og arbejdsmarkedsorientering er, at den enkelte elev tilegner sig et bredt kendskab til uddannelses- og erhvervs muligheder og indser værdien af at gennemføre en uddannelse.

Stk. 2. *Gennem undervisningen skal eleven opnå mulighed for at forberede sit uddannelses- og erhvervsvalg og forstå valget som en række beslutninger, der må træffes ud fra egne forudsætninger og behov, holdninger og de samfundsmæssige muligheder. Ved at inddrage det omgivende samfund får eleven kendskab til forhold og vilkår, der er knyttet til uddannelse, beskæftigelse og arbejdsmarked samt til levevilkår og livsformer på og uden for arbejdsmarkedet.*

Stk. 3. *Personlig rådgivning og vejledning skal medvirke til, at eleven opnår erkendelse af egne forventninger og forudsætninger og blive i stand til at udarbejde en personlig uddannelsesplan og handlingsplan.*

(BEK Nr. 571 af 23/06/2003 § 48)

I relation til elevgruppen

Eleverne skal have et bredt kendskab til relevante uddannelses- og erhvervs muligheder, og de skal så vidt muligt forstå betydningen af beskæftigelse. Viden og indsigt hjælper til at kunne træffe et kvalificeret valg af beskæftigelse eller uddannelse. Gennem undervisningen skal eleverne opbygge tillid til egne muligheder. Personlig rådgivning og vejledning skal medvirke til, at eleven opnår erkendelse af egne forventninger og forudsætninger.

Desuden bliver eleven i stand til med støtte at udarbejde en personlig plan for det videre forløb.

Det Faglige indhold

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold. De findes i Fælles Mål. Faghæftet er ikke udkommet, men teksten kan ses på internettet. Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

I relation til elevgruppen

Temaerne i undervisningen er:

- at udtrykke egne styrkesider og interesser
- at formulere egne drømme og forventninger
- at anvende viden om egne forventninger og forudsætninger
- at give eksempel på forskellige menneskers arbejdsdag
- at træffe personlige valg
- konkrete valgsituationer, hvor eleven øver sig i at samarbejde og forudse konsekvenser af et valg og argumentere for egne synspunkter, lytte til andre og søge enighed
- at udarbejde en personlig uddannelsesplan
- vejledning i og udenfor skolen
- at beskrive forskellige jobfunktioner
- at give eksempel på erhvervs muligheder lokalt, nationalt, internationalt
- at beskrive sammenhæng mellem skolegang og senere beskæftigelse
- etablering af produktionsvirksomhed i klassen og på skolen
- diskussioner om klassens undervisningsmiljø
- arbejdsmiljø – herunder regler for børn og unges arbejde
- samtale om forskellige familiemønstre og netværk
- at diskutere livskvalitet i forhold til familieliv, fritidsliv, uddannelsesliv og samfundsliv
- samtale om drenge- og pigeroller og ligeværd mellem mennesker
- at diskutere ligheder og uligheder på arbejdsmarkedet, bl.a. i forbindelse med køns- og kulturforskelle og arbejdsløshed
- at forholde sig til ligestilling og ligeværd

Undervisningen er så vidt muligt knyttet an til besøg på mulige senere uddannelses- og erhvervssteder.

Børnehaveklassen

Om børnehaveklassen

Folkeskoleloven

§ 37. Et barn skal efter forældrenes anmodning, jf. § 54, optages i en børnehaveklasse i det kalenderår, hvor barnet fylder 6 år, eller senere.

Stk. 2. Et barn skal efter forældrenes anmodning, jf. § 54, optages i børnehaveklasse i det kalenderår, hvor barnet inden 1. oktober fylder 5 år, hvis det må antages at kunne følge undervisningen i børnehaveklassen med henblik på at kunne gå i 1. klasse året efter.

Endvidere følger af loven at:

§ 11. Undervisningen i børnehaveklasser gives overvejende i form af leg og andre udviklende aktiviteter. Det tilstræbes at gøre børnene fortrolige med skolens daglige liv.

Stk. 2. Undervisningsministeren fastsætter nærmere regler om indholdet i børnehaveklassen, herunder om målene for børnehaveklassen.

(LBK Nr. 870 af 21/10/2003)

På specialskolen

I de fleste specialskoler opdeles eleverne i klasser eller grupper ligesom i den almene folkeskole efter levealder, fødselsår. Dette er naturligt i den forstand, at eleverne på det enkelte klassetrin så har en nogenlunde ensartet fysisk størrelse og udvikling og i et vist omfang har fælles interesser.

Hvad angår den personlige og intellektuelle udvikling – funktionsniveauet – er spredningen inden for specialskolens enkelte klassetrin langt større end i den almene folkeskole. I en specialskoles yngste gruppe – typisk omfattende børn med levealderen 6 til 8 år - vil der let kunne forekomme en spredning fra få måneders udviklingsalder til op imod 5-6 års udviklingsalder.

Hvert eneste barns særlige situation (handicaptypen, syndrom, epilepsi, spasticitet osv.) skal naturligvis medtages i beskrivelsen af barnet.

Elevtallet på hver af Frederiksborg Amts specialskoler for elever med generelle indlæringsvanskeligheder er ikke så højt, at der findes et tilstrækkeligt antal elever til hvert klassetrin. Hver af specialskolens aldersopdelte elevgrupper rummer derfor flere (oftest to til tre) klassetrin.

Af denne grund – og på grund af de ovennævnte kolossale forskelle mellem specialskolens (her 6-8-årige) elever – vil det give ringe mening at sige, at specialskolen har en klasse eller elevgruppe, som betegnes ”børnehaveklassen”.

Dette fritager dog ikke specialskolen for forpligtelsen til at sætte sig ind i og gøre brug af de pædagogiske principper, der gælder for børnehaveklassen.

Generelt

Fælles Mål er rammen om de krav og forslag, der findes til det faglige indhold.

De findes i Fælles Mål, faghæfte 25, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr.12 – 2003.

Der henvises endvidere til:

Fælles Mål på www.faellesmaal.uvm.dk - Undervisningsministeriet.

Om indholdet i børnehaveklassen

Børnehaveklassens overordnede mål

§ 1. Undervisningen i børnehaveklassen skal være med til at lægge fundamentet for skolens arbejde med elevernes alsidige personlige udvikling ved at give det enkelte barn udfordringer, der udvikler barnets nysgerrighed, videbegær og lyst til at lære og gør barnet fortroligt med skolen.

Stk. 2. Det tilstræbes, at børnene som en del af den alsidige personlige udvikling tilegner sig viden og færdigheder, som undervisningen i skolens grundlæggende fag kan bygge videre på.

Stk. 3. Undervisningen i børnehaveklassen skal skabe sammenhæng både mellem børnenes overgang fra hjem og dagtilbud til skolen og mellem børnehaveklasse, de efterfølgende klassetrin og skolefritidsordning/dagtilbud.

(BEK Nr. 499 af 13/06/2003 § 1)

Specialskolens børnehaveklassetrin

De yngste elever på specialskolen skal først og fremmest i tiltagende grad opleve tryghed ved at være i skolen. De skal langsomt vænne sig til at være medlem af en skolegruppe, og til at få et tilhørsforhold til gruppen, hvor samværet og aktiviteterne i vidt omfang er planlagte, voksenstyrede, overskuelige og strukturerede med det sigte at skabe maksimal tryghed og dermed udviklingsbetingelser for børnene. Børnene skal naturligvis også tilbydes relevante udfordringer og derved udviklingsmuligheder.

Også børnenes forældre vil i denne fase gennemgå en proces, hvor de erkender, at deres lille barn nu går i (special)skole. For specialskolen er det i denne tidlige fase især vigtigt at tage initiativet til og ansvaret for at opbygge det kvalitetsbetonede samarbejde mellem forældre og skole, som skal fungere gennem hele barnets skolegang.

Børnehaveklassens indhold og mål

§ 2. Leg skal udgøre et centralt element i undervisningen med vægt på legens egenverdi og læring gennem leg og legelignende aktiviteter.

Stk. 2. Undervisningen i børnehaveklassen skal tage udgangspunkt i og videreudvikle færdigheder, viden og erfaringer, som børnene har tilegnet sig i familie, dagtilbud og fritid.

Stk. 3. Undervisningen skal tilstræbe, at børnene udvikler lyst til og motivation for at beskæftige sig med skolens indhold, sociale fællesskab og særlige arbejdsformer og herved bidrage til, at børnene forberedes på den videre skolegang.

Stk. 4. Undervisningen tilrettelægges, så børnene erfarer, at de er en del af et større socialt fællesskab.

Stk. 5. Indholdet i undervisningen skal mindst omfatte følgende temaer:

- Sprog og udtryksformer
- Naturen og naturfaglige fænomener
- Det praktisk musiske
- Bevægelse og motorik
- Sociale færdigheder
- Samvær og samarbejde

Stk. 6. Indholdsbeskrivelser med tilhørende mål for de enkelte temaer fremgår af bilag 1-6

(BEK Nr. 499 af 13/06/2003 § 2)

Specialskolens børnehaveklassetrin

Leg, musik og bevægelse og oplevelser med naturen og det nære samfund er også de centrale indholdselementer i specialskolens yngste grupper, herunder for børnehaveklasseeleverne.

Børnene skal gives mulighed for at opleve skolen som helhed og gruppen i særdeleshed, som steder hvor man kan have det trygt, sjovt og spændende sammen med andre.

Der veksles mellem frie aktiviteter og styrede aktiviteter, hvor man må øve sig i at ”vente på tur”, at lytte til hinanden og tage hensyn. Muligheder for, at børnene lejlighedsvis kan være sammen to og to om en aktivitet, skal afprøves og styrkes.

Ved hjælp af billeder og symboler, der kan danne et dagsskema, orienteres børnene om planerne for dagen og om, hvorledes der veksles mellem aktiviteter og pauser. Det er vigtigt, at børnene orienteres roligt og grundigt om, hvad der forventes af dem, samt at de modtager en afpasset tilbagemelding om deres indsats. Fra en orientering af det enkelte barn eksperimenteres der med mulighederne for at anvende enkle kollektive beskeder.

Barnet skal have mulighed for at vænne sig til sin nye tilværelse som skoleelev i sit eget tempo.

Endelig er det også på dette trin, at grunden til et ligeværdigt og konstruktivt skole-hjemsamarbejde lægges.

